

Zoogdierverseniging VZZ

MARTERPASSEN XIV

*Jaarbrief over 2007 van de
Werkgroep Boomarter Nederland*

Maart 2008

Uitgave van de Werkgroep Boomarter Nederland van de
Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming

www.werkgroepboomarter.nl

MARTERPASSEN XIV

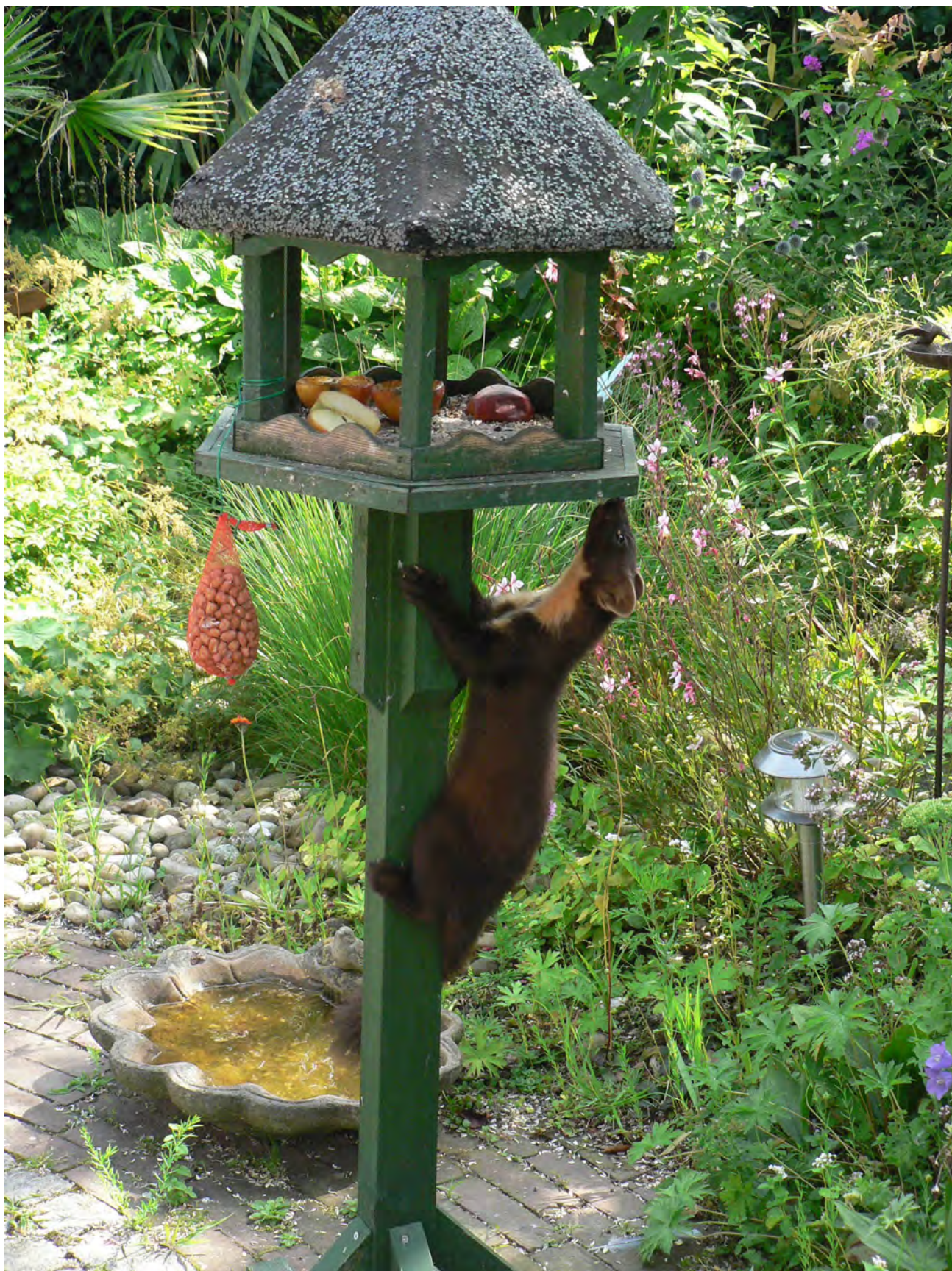

Foto: Jan van Dam

MARTERPASSEN XIV

Jaarbrief over 2007 van de
Werkgroep Boomarter Nederland
van de
Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming

Ben A. van den Horn
Aaldrik H. Pot

Redactie

Amersfoort, maart 2008

INHOUD

OPENING

Voorwoord	7
<i>Hugh Jansman</i>	

FAUNISTIEK

Inventarisatie van terreinen van Natuurmonumenten in 2007	8
<i>Henri Wijsman</i>	
Boommarters op de zuidoostelijke Utrechtse Heuvelrug 2007	10
<i>Bram Achterberg</i>	
Wat was er aan de hand op de centraal Utrechtse Heuvelrug in 2007?	19
<i>Ben van den Horn en Elise Schokker</i>	
Boommarterinventarisatie in 2007 in Salland (Overijssel)	24
<i>Mark Zekhuis</i>	
Inventarisatie Bylaer en het Roekelse Bos in 2007	30
<i>Mark Ottens</i>	
Is het landgoed Mensinge geschikt voor de boommarter?	33
<i>Aaldrik H. Pot</i>	

VELDWAARNEMINGEN

Eerste nestvondst van boommarter in Laagveenmoeras De Wieden	36
<i>Ronald Messemaker</i>	
Veldwaarnemingen in 2007 van de boommarter	37
<i>Henri Wijsman</i>	

OECOLOGIE

Interactie met boommarters	40
<i>Henri Wijsman</i>	
Gedrag bij het nest	44
<i>Henri Wijsman</i>	
Individueel herkenbare boommarters	47
<i>Henri Wijsman</i>	
Havik bekoopt ontmoeting met marter met de dood	51
<i>Aaldrik H. Pot</i>	
Steenmarters in de habitat van de boommmarter	53
<i>Hans Kleef</i>	
Een ongewone bekleding van een boommarterkribbe	55
<i>Vilmar Dijkstra</i>	

BELEVING

Boommarter in de tuin	56
<i>Marian Bak</i>	
Struikrovers: boekbespreking	58
<i>Ben van den Horn</i>	

BESCHERMING

Drie jaar ervaring met de hengcam <i>Ben van den Horn</i>	59
Gedragscode zorgvuldig bosbeheer <i>Gerrit Visscher</i>	61

HUISHOUELIJK

Werkgroepbijeenkomst 17 maart 2007 in de Bergschuur te Amerongen <i>Ben van den Horn</i>	64
Verslag WBN Lustrum 26 en 27 oktober 2007 <i>Henri Wijsman & Ben van den Horn</i>	64
Jaarverslag 2008 <i>Ben van den Horn</i>	66
Begroting 2008 Werkgroep Boomarter Nederland-VZZ <i>Walther Bakker</i>	69
Financieel verslag 2007 Werkgroep Boomarter Nederland - VZZ <i>Walther Bakker</i>	68
Begroting 2008 Boomarterstichting <i>Walther Bakker</i>	70
Financieel verslag Boomarterstichting 2007 <i>Walther Bakker</i>	68
Ledenlijst Werkgroep Boomarter Nederland-VZZ <i>Secretaris WBN</i>	70

COLOFON

Voor giften ten bate van het boomarteronderzoek is er nu

de Boomarterstichting
gironummer 5155241
Epe/Tongeren

OPENING

Voorwoord

Het jaar 2007 gaat voor de WBN de boeken in als het jaar waarin de vijftiende verjaardag werd gevierd. Dit derde lustrum werd benut om voor geïnteresseerden weer eens een gezellige dag met lezingen te organiseren en daarnaast om de boomarter wat meer onder de aandacht te brengen bij beleid, beheer en het grote publiek. Daarbij werd de commercie niet geschuwd door zelfs educatieve aardigheidjes uit te brengen als een poster, een sticker en een set ansichtkaarten, uiteraard allemaal verwijzend naar de nieuwe website werkgroepboomarter.nl, die gelijktijdig gepresenteerd werd. Op deze manier hopen we de boomarter bij de hierboven genoemde doelgroepen vanuit de hoek 'onbekend' te promoveren naar de hoek 'bemind'.

Dat die hernieuwde aandacht niet helemaal overbodig was, bleek wel uit de zorgen die tijdens het lustrum werden geuit met betrekking tot de toenemende versnippering van de boomarterpopulatie en de bereidheid vanuit het beleid en terreinbeheerders om daar wat aan te doen. Met name de toegenomen verkeersdruk en daarnaast de fysieke barrières zoals geluidsschermen maken dat het steeds moeilijker wordt voor boomarters om van de ene subpopulatie naar de andere te migreren. Aangezien juist die onderlinge uitwisseling van levensbelang is voor het voortbestaan van de populatie zal beheer en beleid zich hier op moeten richten.

In Nederland en binnen de EU lopen verschillende programma's waarbinnen zich mogelijkheden voordoen om ook de boomarterpopulatie een duurzame impuls te geven. Voorbeelden daarvan zijn de Ecologische HoofdStructuur (EHS), Natura 2000 en het MeerJaren Programma Ontsnippering (MJPO). Binnen deze thema's wordt gestreefd natuurgebieden met elkaar te verbinden en barrières te slechten. Voor boomarters betekent dit o.a. het realiseren van landschapselementen die sturend zijn voor de migratie en er dus voor zorgen dat boomarters naar die ene locatie worden geleid waar ze veilig een drukke autosnelweg kunnen passeren. Om vast te stellen waaraan dergelijke landschapselementen moeten voldoen en op welke schaal ze in het landschap moeten worden gerealiseerd, stuurt de WBN sterk aan op een zenderstudie. Door een of meerdere boomarters met

een halsbandzender uit te rusten (zie foto) en ze te volgen in het kleinschalige cultuurlandschap, hopen we meer informatie over het gebruik van dergelijke landschapselementen te krijgen. Met deze informatie kan vervolgens geadviseerd worden hoe belangrijke populaties met elkaar te verbinden.

Kortom, de verkregen aandacht voor de boomarter door het lustrum moet worden benut om te zorgen voor aanvullende beschermingsmaatregelen de komende jaren. Hiertoe wordt nu gewerkt aan een onderzoeksvoorstel wat vervolgens de agenda zal bepalen voor verder overleg dit voorjaar tussen de WBN en zoogdiervereniging VZZ met LNV, provincies en terreinbeheerders. Ik heb goede hoop dat dit zal leiden tot het beschikbaar komen van budgetten om de gewenste zenderstudie op te kunnen starten.

Stelt u zich eens voor dat we dit jaar vooral nog ontbrekende kennis van deze aansprekende soort kunnen vergaren, nog meer dan alleen via uitwerpselen, krabsporen en nestbomen, simpelweg door met een antenne naar een signaal te speuren. Het is misschien een romantische weergave van de werkelijkheid, want telemetrie is arbeidsintensief en zeker niet eenvoudig. Gelukkig is de WBN een club met vele zeer gedreven vrijwilligers die ongetwijfeld deze unieke kans niet zullen laten schieten om meer van het terreingebruik van de boomarter te weten te komen met als achterliggend doel de verdere bescherming.

Hugh Jansman

Bestuur WBN

Inventarisatie van terreinen van Natuurmonumenten in 2007

Henri Wijsman

1. Inleiding

Deze gegevens zijn een vervolg op “Inventarisatie van terreinen van Natuurmonumenten in 2005” in *MARTERPASSEN XIII* (p. 5-17). Ooit was het idee om alle WBN-inventarisaties in *MARTERPASSEN* te verslaan. Dat is te ambitieus gebleken. Deze bijdrage betreft dus slechts een deel van de terreinen.

2. Cronebos en andere Gooise landgoederen

Vóór 26 maart was geen spoor van een marter te vinden in het Cronebos. Het vorige moertje (1994-1998) placht in de winter in het naburige Smithuizerbos te zitten, en wellicht het huidige moertje (2002-2007) ook. Maar op 16 april 2007 lag er een kleine latrine, die er op 2 april nog niet was en er zijn meteen jongen gehoord. De boom was ooit nestboom (1998) voor het vorige moertje; en in 2006 lag er al, vlak voor de uiteindelijke (andere) nestboom betrokken werd, een latrine. Het huidige moertje gebruikte de boom in maart vorig jaar dus als voorbereidingsboom gedurende drie weken. In de nestbeuk zit de opening opmerkelijk hoog, op elf meter hoogte. Daarboven bevindt zich een “schoorsteentje”, een ingerot gat in een tak die oorspronkelijk omhoog stak. Beide openingen werden gebruikt. Bij (nachtelijke) inspectie bleken er vier, nog blinde jongen te zijn, de moeder was op jacht. Het was een heel werk om in de nacht met een tien meter lange hengel te manoeuvreren. De moeder kon worden herkend als dezelfde die er al enige jaren zit. Op de plek waar een mens zijn hart heeft, bezit zij een klein bruin vlekje in een overigens oranjegele keelvlak.

Op 23 mei was in de nestboom in het Cronebos de moeder snipverkouden, er liepen druppels uit haar neus. Ruud van den Akker vond dat ze niet goed in haar vacht zat en dat zal wel, want ze is al minstens acht jaar oud en heeft nu vier grote jongen!

Op 5 juni lag er een jong onder de boom. Diezelfde nacht is de familie verhuisd.

Er zat een nest van de zwarte specht in een dode boom op niet veel meer dan vijftig meter van de nestboom. De twee jonge spechten zijn uitgevlogen.

Op een afstand van 1800 meter zat er in 2007 een nest in de Vuurse bossen (SBB) en op drieënhalve kilometer een nest op Pijnenburg. De afstand tussen laatstgenoemde beide nesten was een kleine drie km.

Wij waren hoopvol na een waarneming van 2006, maar onze bezoeken aan Eindegooi leverden geen enkel spoor op van het voorkomen van een boom-marter.

In de 's-Gravelandse landgoederen zijn geen andere waarnemingen geweest dan één uitwerpsel eind augustus 2007, verzameld op Gooilust door boswachter Huib Langemaat. Het was oud, maar de vossenstank ontbrak inderdaad, ook na opwekking. Wie weet?

Vorig jaar waren er twee dieren overreden op de Vreelandse weg ten zuiden van Kortenhoeve en bovendien werd op 28 juni 2006 in het dorp Kortenhoeve ook nog een boom-marter gevonden. De sectiegegevens zijn nog niet binnengekomen. Gevreesd werd dat dit het dier was dat al bekend was uit Spanderswoud en 's-Graveland 2005/2006; en omdat er verder geen waarnemingen meer zijn binnengekomen moeten we dat nu wel aannemen. Er is echter in 2007 in Loosdrecht alweer een boom-marter overreden, en wel op 8 mei, een mannetje. Zolang er ten westen van 's-Graveland boom-marters zitten, bestaat er hoop dat ze zich toch ook daar laten zien. Dit geldt ook voor de waarnemingen in het Naardermeer, door Rombout de Wijs op 29 maart in de Oude Kooi en in mei door Gradus Lemmen en zijn dochter Karlan die op 7 juni in de middag foto's maakte van een boom-marter die op bezoek kwam.

Op de A1 bij de chemische fabriek Naarden is op 1 mei een kadaver gezien dat op 23 mei geborgen is en naar Alterra gebracht. Het zou goed afkomstig kunnen zijn uit landgoed Oud Naarden (particulier).

3. Leuvenumse bossen

Op 17 april 2007 ontdekten we een nestboom in het oosten, in een groot beukenvak. Hier lagen veel veren onder van een zwarte specht en een

holenduif. Het onderste zit gat op acht meter hoogte. Er waren kennelijk jongen te horen, ze waren heel luidruchtig. Later bleken de jongen in de nestboom zich te verschuilen in een hoop veren. Sommige veren zijn afgebeten, zeker niet alle. We veronderstellen dat de boommarter een boom kiest waar een vogel (vaak een holenduif) in huist en deze dan eerst opeet. Op 22 mei was dit nest nog bewoond. We stelden toen binnen twee jongen vast. Ze lagen in een “keldertje”, een bonte spechttenest onder het zwarte spechttenest, aan elkaar gerot. Ik maakte piepgeluidjes met het indertijd bij Vogelbescherming te kopen apparaatje van Audubon Society. De marter was één en al aandacht, bij elk piepje weer, en ze reageerde met oorbewegingen op elk geluid dat vanuit het bos tot haar doordrong; ook op het schudden van de sleutelbos.

Op 18 april werd er een tweede nestboom in het Zuiderbos gevonden net ten oosten van de Leuvenumse bossen; de jongen werden gehoord. De afstand is 1250 m. Dit nest was nog bewoond op 22 mei. Opening op zeven meter hoogte. Hier hebben drie jongen gezeten.

Op 21 mei ontdekten we een derde nest op 1100 meter afstand van het eerste. De plek was een oude vertrouwde, waar bijvoorbeeld in 2004 ook al een nest was, zij het dan in de boom ernaast. Op 17 april lag er nog steeds weinig mest onder en er was niets te horen; maar het bleek wel vier jongen te bevatten!

De drie nesten hebben afstanden van 1100 meter en 1250 meter; ik denk niet dat daartussen nog bewoonde holle bomen zijn geweest. Maar het is ronduit jammer dat ik niet meer nesten vond, want elders in het terrein moeten ze er denkkelijk wel degelijk geweest zijn, omdat er her en der drolletjes lagen. Op 5 juni waren de drie nesten leeg.

Daarnaast is er bericht binnen gekomen omtrent boommarters die zijn overreden in de buurt van de Leuvenumse bossen (Tabel 1)

Tabel 1 *Verkeersslachtoffers Leuvenumse bossen*

Datum	Positie
7 maart 2007	A28 hm-paal 53,8,
5 augustus 2007	A28 hm-paal 56.0
29 december 2006	A28 hm-paal 59,2
14 augustus 2007	N302, hm-paal 111,9

Bij A28 hm-paal 56.0 ten westen van de parkeerplaats Leuvenhorst werd in 2006 ook een slachtoffer gevonden.

En ten slotte een waarneming: Boswachter Ellen ter Stege, 20 februari op de weg door landgoed Huis te Leuvenum twee dieren de weg overstekend (178/478).

4. Deelerwoud (NM)

Het grote terrein Deelerwoud valt in drieën uiteen: in Deelerwoud-Repelaar is oud geboomte aanwezig en er zijn prima holle bomen. Helaas is het terrein nog niet opengesteld voor onderzoek. In Deelerwoud-Peletier zijn op twee holle bomen krabsporen gevonden (bij Hoog Deelen en langs de Van Kootensweg nabij het raster naar Natuurmonumenten). Aangenomen mag worden dat het terrein wel dient om te foerageren, maar er zijn heel weinig holle bomen en de kans op een nest lijkt me klein. Op Deelerwoud NM waren er al boommartertjes geconstateerd “in de houtschuur” (1990) die mogelijkwijs in de beuken nabij de Lebrethoeve geboren zijn. Er werden ook jongen gezien in 2006, op 7 juli.

Op het terrein staan weinig holle bomen: bij de Lebrethoeve dus, dan twee holle berken met krabsporen, en ook nog enige in een in het zuidwesten gelegen perceel. In 2007 zijn er uitwerpselen van boommarter aangetroffen op enige plaatsen, vrij veel bij de kruising van Van Beeksweg en Klokkeweg. Daar staat ook een holle berk met krapsporen. Een andere duidelijk belopen boom staat aan het verlengde van de Brinkhorsterweg in de richting van het beukenbos aan de A50. Ook daar veel uitwerpselen.

Boswachter Piet van Merrebach zag bij laatstgenoemde plek op 31 juli een boommarter over de boom lopen. Boswachter Han ten Seldam meldde dat Dick van Houweligen (vogelaar) op 23 april een boommarter zag op de Lebrethoeveweg bij het hek naar Hoog Deelen. A. Dekhuizen schrijft dat in 2007 predatie (waarschijnlijk te wijten aan een of twee boommarters) optrad bij twintig van de 193 nestkastjes. In het noorden van Deelerwoud (NM) vond Aarnoud Dekhuijzen op 1 juni op het dak van twee nestkastjes twee nieuwe ringen voor Bonte Vliegenvangers van het vogeltrekstation die hij een week eerder had uitgedeeld (aan grote jongen). Zoiets moet je aan boommarter toeschrijven.

Langs de buiten het terrein gelegen Hooilaan staat wel een dozijn holle beuken. Helaas echter werden daar geen uitwerpselen gevonden.

Boommarters op de zuidoostelijke Utrechtse Heuvelrug 2007

Bram Achterberg

Mede namens: Chris Achterberg, Monique Achterberg-van der Horst,
Monique Bestman, Wim Bomhof, Alma Derksen & Johan Metselaar.

Samenvatting

In 2007 was er sprake van een duidelijk herstel in het voortplantingssucces van de boommarters op de zuidoostelijke Utrechtse Heuvelrug: er werden zes nesten aangetroffen (in 2006: drie nesten) met in totaal zestien jongen (in 2006: acht jongen). In vier van deze gevallen (de territoria Galgenberg, Amerongse Berg Oost, Broekhuizen en Landgoed Remmerstein) betrof het moertjes die al in eerdere jaren zijn gevolgd. In de twee overige gevallen, op het Landgoed Maarsbergen en op De Ginkel, vonden wij nieuwe moertjes. Zij herbezetten territoria die respectievelijk sinds 2001 en 2004 onbezet waren gebleven. Bij de nesten op Remmerstein en op de Galgenberg bestond de mogelijkheid om enige tijd een vaste videocamera te plaatsen zodat de gang van zaken in de nestholte kon worden gevolgd. Tabel 1 geeft een overzicht van de gedocumenteerde gevallen van voortplanting in het jaar 2007, chronologisch geordend naar vinddatum.

Tabel 1 Gevallen van voortplanting 2007

Boom #	Locatie	Vinddatum (2007)	Boomsoort	Aantal jongen
1	Landgoed Maarsbergen (privébezit)	15 maart	berk	3
2	Galgenberg (Staatsbosbeheer)	15 april	berk	4
3	Amerongse Berg Oost (Staatsbosbeheer)	15 april	beuk	1
4	Landgoed Remmerstein (privébezit)	24 april	beuk	4
5	De Ginkel (Stichting Het Utrechts Landschap)	11 mei	beuk	2
6	Broekhuizen (Staatsbosbeheer)	3 juni	beuk	2

1. Gevallen van voortplanting

1a. Landgoed Maarsbergen (privébezit)

Op 15 maart trof Wim Bomhof duidelijke sporen (latrine) aan voor de aanwezigheid van een boommarter onder een 'flatbeuk' op het Landgoed Maarsbergen. Deze boom is geen onbekende: in 2001 was deze beuk de nestboom (of verhuisboom) van een ander moertje dat begin juni van dat jaar werd doodgereden op de N226. De boom werd toen gevonden na een zoekactie door een aantal leden van de WBN in een poging de jongen te lokaliseren. De boom was echter al verlaten, en twee van de jongen sneuvelden een paar dagen later op dezelfde provinciale weg. Dit is (in dit rayon) een tweede voorbeeld van hergebruik van een boom door een andere boommarter: eerder gebeurde dit in 2004 op de Hazenberg bij Amerongen, een territorium waarin sindsdien geen voortplantingsgevallen (maar wel aanwezigheidssporen) zijn aangetroffen.

Het nest is op 22 april rond 22.00 u geïnspecteerd met de boomcamera. Daarbij werd gepost om zeker te stellen dat de moeder het nest had verlaten. In de nestholte bevond zich een drietal jongen die op dat moment ongeveer vier weken oud waren; de ogen waren nog gesloten.

In dezelfde periode werd een boommarter gezien in de tuin van het kasteel Maarsbergen, op ongeveer anderhalve kilometer van de nestboom. Het nest is rond 30 april verhuisd, mogelijk als gevolg van verstoring door bij de boom kamperende jongeren. Dit nest is daarna niet meer teruggevonden.

1b. Galgenberg (Staatsbosbeheer)

Op 15 april stelde ik vast dat het berkje aan de rand van het bosreservaat op de Galgenberg (voor zover bekend) voor de derde achtereenvolgende jaar werd gebruikt. Dezelfde nacht werd de nestholte geïnspecteerd met de boomcamera. In de holte lagen vier jongen van ongeveer twee à drie weken oud. De moeder was afwezig. De vermoedelijke geboortedatum van de jongen is gereconstrueerd aan de hand van het feit dat zij eind april de ogen openden. Dit gebeurt gewoonlijk in de zesde week, en houdt in dat de jongen *niet* in de berk geboren kunnen zijn. Bij een controle op 6 april was de boom nog leeg; het berkje is daarom een verhuisboom.

Sinds de berk in 2006 werd bezet, is de kruin uit deze boom gebroken, waarschijnlijk bij één van de voorjaarsstormen van 2007. Daarbij is het kronencontact met de belendende bomen verloren ge-

gaan. De route die de moeder voorheen volgde bij het verlaten van het nest (naar boven, en dan door de boomkruinen) kan daarom niet meer worden gevolgd. De moeder gaat bij het verlaten van de boom nu eerst naar beneden, en springt dan op ongeveer anderhalve meter hoogte over naar de takken van naburige boompjes. Blijkbaar is deze verandering van de situatie geen aanleiding geweest een andere boom te kiezen.

In de nacht van 20 april is een draadloze videocamera in de holte aangebracht. Bij die operatie was de moeder niet op het nest. De camera heeft daar tot begin mei gehangen. In die periode is een aantal video-opnamen gemaakt van de moeder en de jongen. Na een periode van slecht weer waarin de camera is verwijderd is deze later opnieuw een week lang teruggehangen. De opnamen van deze camera toont onder meer dat er periodes van ongeveer twintig tot dertig minuten zijn waarin de jongen de moeder geen rust gunnen: ze klimmen over haar heen en likken continu aan haar bek. Hierbij zijn de jongen ook zeer luidruchtig. Dit gedrag lijkt op het bedelgedrag van jonge hondachtigen, maar het is niet bekend of dit bij marter eenzelfde functie heeft. In deze periode was er een vroege hittegolf, en op de warmste dagen sliepen moeder en jongen soms een à twee uur zonder enige activiteit. Dit nest is verhuisd tussen 21 (laatste waarneming) en 23 mei, en is daarna niet teruggevonden.

1c. Amerongse Berg, ten oosten van de Bergweg (Staatsbosbeheer)

Eveneens op 15 april trof ik een boommarter aan in een flatbeuk op de Vlakke Berg. Al rond half maart lagen er verse marterkeutels onder deze boom, maar eind maart kwamen er geen nieuwe keutels bij. Nu bevond zich een verse latrine in de boomkroon, en op deze warme namiddag lag het moertje met de kop uit het bovenste van vier gaten te slapen.

Diezelfde avond hebben Chris Achterberg en ik de boom geobserveerd. Daarbij werd een jong gehoord en – tot onze verassing – ook een jong gezien. Het jong had nog een grijze vacht en de ogen waren gesloten. Deze vachtkleur betekent dat het jong op dat moment niet ouder was dan twee à drie weken. Nadat de moeder rond 21.00 u vertrok hebben wij (na een kwartier wachten) de boomcamera gehaald, en een ladder tegen de boom geplaatst omdat het gat anders onbereikbaar is. Toen we de camera voor het gat hielden, staarde de moeder ons met grote ogen aan. Blijkbaar was ze in de vijf minuten dat de boom niet door ons in de

gaten was gehouden teruggekeerd. Bij de inspectie bleek dat de nestholte erg ondiep is: het vloerniveau ligt maar net onder het toegangsgat. De moeder bleef rustig en reageerde nauwelijks op de camera, maar zij belette wel enig zicht op de jongen. Jammer genoeg bleek de volgende dag dat de holte leeg was. Klaarblijkelijk is de moeder toch geschrokken en heeft zij daarop besloten het nest te verhuizen. Dit was de eerste keer in de afgelopen drie jaar dat onze standaardprocedure bij inspecties¹ met de camera, die er toe dient om dit soort situaties te vermijden, heeft gefaald.

Op 20 mei vond ik de moeder terug in een ongeveer 100 meter meer naar het zuidwesten gelegen boom. Ook deze beuk had begin maart al als verblijfsboom gediend, getuige een latrine² die toen werd aangetroffen. Direct na de verhuizing was de boom al gecontroleerd, maar er waren toen (en in de volgende weken) geen verse sporen. Op 20 mei kleefde er echter marterhaar aan de twee toegangsgaten. Een week later is de boom geïnspecteerd met de boomcamera: in de nestholte bevond zich een enkel, moddervet jong. De moeder was op dat moment afwezig. Op grond van waarnemingen met een telescoop meen ik te kunnen stellen dat in 2005 hetzelfde moertje is gevolgd (zie MARTERPASSEN XII, pagina 10): deze marter heeft een opvallend egale bef zonder veel vlekjes. In 2005 huisde dit moertje in een op 200 meter afstand van de verhuisboom gelegen beuk en bracht daar drie jongen groot. In maart 2006 werd zij wederom aangetroffen, en wel in de verhuisboom 2007: zie MARTERPASSEN XIII, foto 7 op pagina 27, maar in dat jaar was er waarschijnlijk geen sprake van voortplanting. Dit nest is eind mei verhuisd en is daarna niet meer teruggevonden.

1d. Landgoed Remmerstein (privébezit)

Op 24 april merkte ik een verse latrine op in een beuk die al eerder was gebruikt als verhuisboom in 2003 en als nestboom in 2005. Een week eerder waren er in de omgeving al verse marterkeutels aangetroffen. Op 30 april werd de moeder ook daadwerkelijk gezien, zie Foto 2. Diezelfde avond werd de boom met de camera geïnspecteerd nadat de moeder was vertrokken. In de diepe nestholte (de boom is over een lengte van meer dan tweeënhalve meter grotendeels hol) lagen vier jongen van tussen de vijf en zes weken oud.

¹ Te weten: hetzij een inspectie in de late avond (na 22.30 u) wanneer de meeste moertjes weg zijn om te jagen, of posten om zo vast te stellen dat de moeder weg gaat en vervolgens langere tijd wegblijft.

² Beide bomen zijn bij de excursie na afloop van de voorjaarsvergadering 2007 van de WBN bezocht.

Foto 1 Het moertje van de Vlakke Berg in de verhuisboom op 20 mei (Foto: Bram Achterberg).

Foto 2 Het moertje van Remmerstein bij terugkomst op de nestboom (Foto: Bram Achterberg).

Tussen 30 april en 12 mei heeft er een videocamera permanent in deze boom gehangen. De boom leent zich er voor: er is een gat dat te klein is voor een volwassen boomarter, maar waar onze kleine camera (met een diameter van vijfendertig millimeter) nog net door past. De camera werd zonder meer geaccepteerd: de moeder klom bij vertrek uit de boom of bij terugkomst langs de camera, maar schonk er geen aandacht aan. De jonge martertjes gebruikten de camera soms als speeltuig. Het was mogelijk zo enkele interessante opnamen te maken van het gedrag in de nestholte zoals het zogen en verzorgen van de jongen, en klimmende (en weer vallende) jonge boommarters.

Rond 11 mei heeft de moeder haar jongen verhuisd naar een nabijgelegen beuk (de nestboom van 2005), op ongeveer vijftig meter afstand. Op 16 mei heeft Chris deze boom met de camera geïnspecteerd, maar de jongen zaten zo dicht op elkaar gepakt in de kleine holte dat zij niet te tellen waren. De moeder was (midden op de dag!) afwezig. Rond 20 mei heeft de moeder haar jongen weer terugverhuisd naar de oorspronkelijke nestboom. Wij hebben bij die gelegenheid de permanente camera weer teruggeplaatst.

Toen wij in de avond van 28 mei rond 21.00 u naar de nestboom liepen om weer een aantal opnamen te maken, hoorden wij al van verre uit het bos het gekrijs van een jonge boomarter. Even later kwam het moertje bij de nestboom aan. Al snel bleek dat wij op een verhuizing waren gestoten. De krijsende jonge boomarter lag bijna honderd meter verder in de kruin van een den, luid protesterend tegen het feit dat de moeder hem/haar had achtergelaten. Vanaf een op enige afstand gelegen pad konden we het krijsende jong zien bewegen in de boomkruin. Erg handig ging dat niet en het jong viel dan ook uit de kroon. Gelukkig werd de val gebroken door een aantal tussenliggende takken zodat het jong - ogenschijnlijk ongedeerd - ongeveer twee meter boven de grond in een tak bleef hangen. Daar klom het moertje nog steeds luid protesterend enige tijd rond, totdat het door de moeder werd opgehaald die het jong in de nek vatte, en het zonder pardon weer in de boomkruin deponeerde.

Wij hebben ons toen op gepaste afstand in een spar genesteld. Omdat de videocamera nog in de boom hing, en met ruim 30 meter kabel met onze schuilplaats kon worden verbonden, konden we vaststellen dat er op dat moment nog twee jongen in de boom lagen. Blijkbaar was één jong al verhuisd. De moeder keerde nog een keer naar de boom

terug, en probeerde de twee overgebleven jongen naar buiten te lokken. Toen dat niet lukte keerde zij weer terug naar het nog steeds schreeuwende jong in de boomkruin. Korte tijd later hebben wij ons (inmiddels in volstrekte duisternis) teruggetrokken.

Ook bij deze verhuizing viel weer op hoe stressvol dit is, zowel voor moeder als voor de jongen. Het moertje gromt en kucht vrijwel voortdurend, bekende tekenen van verontrusting. Dit gedrag was al eerder opgemerkt bij verhuizingen op de Hazenberg (1997, 2003) en op Darthuizen (2006). De jonge boommarters protesteren vaak luid als ze door de moeder worden opgepakt, of als zij alleen worden achtergelaten. In de dagen voorafgaand aan de verhuizing viel bovendien op dat de moeder ook overdag vrijwel constant afwezig was. Het is niet duidelijk of dit betekent dat zij in deze fase vaak apart van de oudere jongen slaapt om wat rust te krijgen, of dat zij bezig is met het verkennen van geschikte locaties voor de verhuizing. Dit laatste is waargenomen in 2003 op de Hazenberg. Daar verkende de moeder de (binnen zichtafstand gelegen) verhuisboom herhaaldelijk in de dagen direct voorafgaand aan de verhuizing.

De keuze van nest- en verhuisboom (beiden eerder gebruikt), evenals de schuwheid van de moeder, doet vermoeden dat het om hetzelfde moertje gaat dat in 2002, 2003 en 2005 is gevolgd: haar gedrag is identiek. Ook de meer dan gemiddelde frequentie waarmee de jongen worden verhuisd (om de drie à vier weken) komt overeen met de gewoonten van dit moertje. Omdat wij dit moertje zoveel mogelijk met rust lieten en haar daarom steeds van grote afstand observeerden is het niet mogelijk om de identiteit onomstotelijk vast te stellen aan de hand van uiterlijke kenmerken.

1e. De Ginkel (Stichting Het Utrechts Landschap)
Op 11 mei vond ik prooiresten en verse keutels bij een beuk langs de laan naar het vakantiehuis De Ginkel. Deze laan bevat een groot aantal beuken met holtes en wordt al sinds 2000 ieder jaar gecontroleerd. In april werden in de directe omgeving van de nestboom al regelmatig martersporen aangetroffen. In de nestboom zelf lagen de afgebeten veren van een holenduif. Deze veren hadden enkele weken achtereen onberoerd in het nestgat gelegen, maar lagen op 11 mei onder de boom. Posten op veilige afstand met verrekijker leidde al snel tot een waarneming: door een combinatie van gunstige lichtval en ondiepe nestholte was het mogelijk de moeder in het nest te zien zitten. Zij maakte daarbij de schokkende kopbewegingen van een moeder

Foto 3 De moeder van De Ginkel verlaat de nestboom om te gaan jagen (Foto: Bram Achterberg).

die de jongen verzorgt, dus het was waarschijnlijk dat dit een nest betrof. In de late avond van 19 mei werd dit vermoeden bevestigd bij een inspectie met de boomcamera: in het nest bevonden zich twee jongen van ongeveer zeven weken oud. De moeder was op dat moment afwezig. De geschatte leeftijd betekent dat de jongen elders zijn geboren: de boom was half april nog leeg.

Deze boom leende zich voor langdurige observatie omdat het mogelijk is om je vrijwel onzichtbaar te verstoppen in een dichtbij staande spar. Dit maakte het mogelijk om gedetailleerde foto's te maken (Foto 3).

Op grond van die opnamen is het duidelijk dat deze moeder een ander individu is dan het moertje dat in 2004 een kilometer zuidelijker huisde en een jaar eerder de Hazenberg herbezette. Die marter had een duidelijke hap uit haar linkeroor, bij deze marter is het linkeroor gaaf. De nestboom ligt langs een drukke laan waarvan zowel gemotoriseerd verkeer naar het vakantiehuis als fietsers en wandelaars gebruik van maken. De drukte maakte de moeder voorzichtig: een aantal keren kwam zij midden op de dag (rond 14.00 u) terug van de jacht. Zij had dan de gewoonte om hoog in de kruin van een aanpalende beuk te gaan zitten, en

de omgeving minuten lang (soms gedurende tien minuten) te verkennen. Pas als zij er van overtuigd was dat de kust veilig was keerde zij naar de nestboom terug. Begin juni is dit nest verhuisd. Het is daarna niet meer teruggevonden.

1f. Landgoed Broekhuizen (Staatsbosbeheer)

Op de valreep van het seizoen trof ik op 3 juni prooiresten aan onder een beuk op landgoed Broekhuizen. Het betrof delen van rosse woelmuis en van haas. Deze beuk is de boom met het 'aambeeld' waar in juni 2002 een marter huisde, en waar de foto gemaakt is van een moeder met twee jongen die bij veel werkgroepleden bekend is. Deze boom was in de voorgaande weken regelmatig gecontroleerd zonder dat er sporen waren aangetroffen. Samen met Chris is de boom die middag nog geïnspecteerd met de boomcamera. Zowel een jong als de moeder kwam aan de camera snuffelen, maar toonden geen tekenen van verontrusting. In totaal werden drie marters gezien, zodat er ten minste twee jongen in het nest aanwezig waren. De boomholte is echter voorzien van allerlei schotten en uitsteeksels, zodat niet kan worden uitgesloten dat er nog meer jongen waren. Bij posten bleek dat de jongen zich al zelfstandig buiten de boom begaven, en dus minstens acht à negen weken oud waren (zie Foto 4).

Foto 4 Een van de jongen op Broekhuizen verkent de omgeving (Foto: Bram Achterberg).

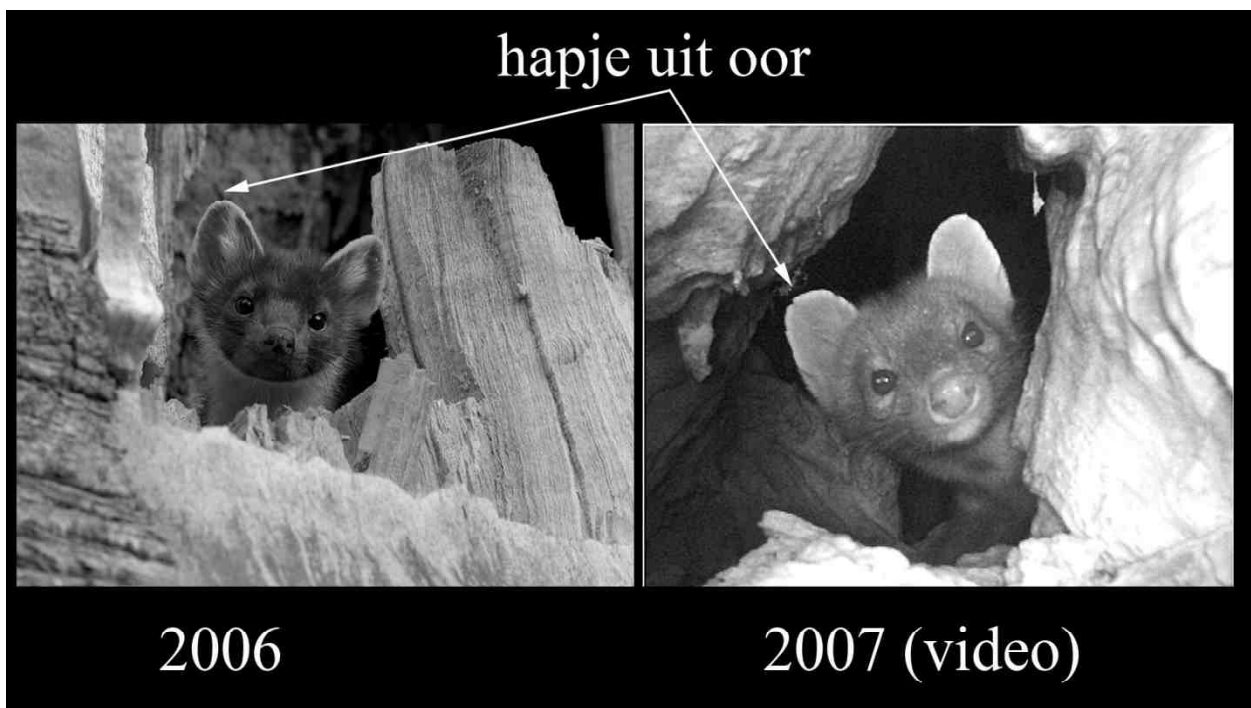
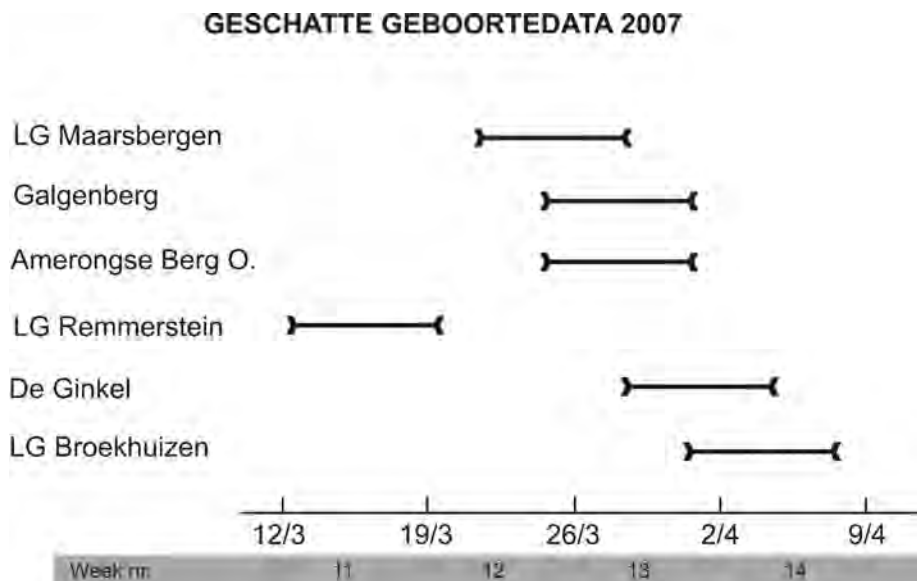

Foto 5 Een hapje uit het rechteroor toont aan dat dit het moertje is dat al in 2002 en 2006 is gevolgd (Foto's: Bram Achterberg (links) en Chris Achterberg (rechts)).

Figuur 1 Geschatte geboortedata van de jongen in de zes in 2007 aangetroffen boommarternesten. In dit diagram is een onzekerheidsmarge van $\pm 3,5$ dag gehanteerd.

Op grond van de bij deze gelegenheid gemaakte video-opnamen kon worden vastgesteld dat dit moertje hetzelfde individu is als de marter die de boom al in 2002 gebruikte. Dit moertje werd pas in 2006 weer aangetroffen op ongeveer 500 meter afstand aan de andere kant van de Broekhuizerlaan (zie MARTERPASSEN XIII, p. 21-26). De identificatie was mogelijk aan de hand van o.a. kleine inkepingen in het linkeroor, zie Foto 5. Een dag later was dit nest alweer verhuisd, niet verassend gezien de late vondstdatum.

2. Geboortedatum jongen 2007

Op grond van de leeftijdschattingen voor de jongen in de zes hier besproken nesten kan men tot op ongeveer een week nauwkeurig bepalen wanneer de jongen zijn geboren. Het resultaat van die schatting is weergegeven in figuur 1. Het zwaartepunt van de verdeling ligt rond de laatste week van maart.

3. Andere gebieden

3a. Landgoed Prattenburg (privébezit)

Dit landgoed is in 2007 twee maal door Monique Bestman afgezocht naar nestbomen zonder dat deze zijn aangetroffen. Er is wel een zichtwaarneming van een boommarter binnengekomen, gedaan door Jelle Bais (SBB) in het noordelijke gebied van het landgoed (ten noorden van de Veense Weg). Vrijwel op dezelfde locatie zijn in 2005 al eens boommarters gezien, maar in de directe omgeving bevinden zich geen ogenschijnlijk geschikte holle bomen. Mogelijk komen deze marters uit de nabijgelegen kasteeltuin. Deze is voor het publiek afgesloten. Het laatste gedocumenteerde geval van voortplanting op Prattenburg dateert van 2004. Echter, de vondst van twee verkeersslachtoffers op de aangrenzende provinciale weg (N216) in juli (juveniel mannetje) en in september 2007 (leeftijd en geslacht onbekend) doet vermoeden dat er voortplanting plaatsvindt.

3b. Landgoed 't Hek (privébezit)

Op dit landgoed zijn na herhaald zoeken in 2007 geen aanwezigheidssporen van boommarters aangetroffen. Het laatste gedocumenteerde geval van voortplanting op dit landgoed dateert van 2005.

3c. Broekhuizen West/Darhuizen/Wildeman (Staatsbosbeheer & privébezit)

Op deze locatie, ten westen van de Broekhuizerlaan en ten zuiden van de N225, werden eind maart en gedurende de gehele maand april sporen van boommarters aangetroffen, zoals de afgebeten veren van holenduif en mees onder holle bomen. Het is niet duidelijk of dit de sporen zijn van het moertje dat begin juni werd teruggevonden op het landgoed Broekhuizen, een kilometer meer zuidoostelijk, of dat dit een ander individu betreft. In 2006 huisde voornoemde boommarter in dit gebied.

3d. Amerongse Berg, omgeving Berghuis (Stichting het Utrechts Landschap & Staatsbosbeheer)

In het stroomdal achter het Berghuis, waar in 1998, 2001 en 2003 nestbomen werden aangetroffen, werden eind maart duidelijke sporen (keutels) van een boommarter gevonden onder een beuk op nog geen vijftig meter van de nestboom die in bovengenoemde gevallen steeds is gebruikt³. Het is duidelijk dat er een boommarter enige tijd in deze boom heeft gebivakkeerd. Helaas kwamen er in de volgende weken geen verse keutels meer bij,

³ Helaas is deze nestboom in 2004 bij kapwerkzaamheden gesneuveld.

en zoeken in de wijde omgeving leverde geen nieuwe sporen op.

3e. Amerongse Berg, omgeving Hazenberg en de Kopse Laan (Staatsbosbeheer)

In dit gebied zijn in 2007 geen aanwezigheidssporen van boommarters aangetroffen. In 2006 was er een boommarter langere tijd aanwezig in het beukenvak bij de Hazenberg, maar voortplanting kon toen niet worden vastgesteld. Mogelijk betrof het hier het individu dat in 2007 is aangetroffen op De Ginkel: de afstand bedraagt hemelsbreed slechts twee kilometer.

3f. Landgoed Zuylestein (privébezit)

In 2007 is dit landgoed niet geïnventariseerd vanwege onduidelijke (en gewijzigde) toegangsregels.

4. Gebruik van de boomcamera

In het seizoen 2007 heeft de boomcamera weer goede diensten bewezen. Bij alle nesten kon door inspectie van de boomholte de worpgrootte worden vastgesteld, zie Tabel 1. De gebruikte aanpak, waarbij inspecties in de late avond worden uitgevoerd, blijkt (net als in 2005 en 2006) goed te werken. Bij de vijf inspecties die zo 'blindelings' werden uitgevoerd werd in geen van de gevallen de moer op het nest aangetroffen. Twee maal werd een boom overdag geïnspecteerd. Bij één inspectie was de moer op het nest aanwezig, maar zij toonde geen tekenen van verontrusting, zie Figuur 4. Bij twee inspecties werd eerst bij de boom gepost, en werd de camera pas ingezet nadat de moer was vertrokken. Zoals beschreven in Sectie 1c van deze rapportage faalde deze aanpak één maal: het moertje was weer op het nest teruggekeerd in de korte tijd die nodig was om de camera en hengel te halen. Dit is tevens het enige geval in de afgelopen drie jaar (met in totaal ruim vijftientig inspecties) waarbij de inspectie waarschijnlijk tot een verhuizing van het nest heeft geleid.

In de nestbomen op de Galgenberg en Landgoed Remmerstein is enige tijd een 'vaste' videocamera aangebracht. Beide bomen lenen zich er voor. In de berk op de Galgenberg zit een lange, door blikseminslag veroorzaakte, spleet waarin eenvoudig een kleine camera kan worden gekneld zonder dat deze in de eigenlijke nestholte steekt. Deze camera werd zonder meer geaccepteerd. De nestboom op Remmerstein is grotendeels hol, met een diameter van de holte van ongeveer vijftig centimeter. Hier was het mogelijk de camera hoog in de holte op te hangen, met zicht op de bodem waar de jongen lagen, zonder dat de bewegingsvrijheid van moer en jongen werd beperkt. Ook deze camera werd

geaccepteerd. Beide camera's hebben twee periodes van ieder zeven dagen gefunctioneerd. Een voordeel van deze aanpak is dat de nestboom niet meer hoeft te worden benaderd nadat de camera is aangebracht: bij de boom op de Galgenberg werd gebruik gemaakt van een draadloze camera en werden de beelden op ongeveer dertig meter van de boom opgevangen. Op Remmerstein werd gebruik gemaakt van een camera met een lange video/voedingskabel. Buiten ons eigen inventarisatiegebied zijn de camera's nog gebruikt in de volgende gebieden:

- Nationaal Park Veluwezoom/ Imbosch/ Hagenau
- (Natuurmonumenten/privébezit; inventarisator: Vilmar Dijkstra)
- Kroondomein

- Landgoed Moersbergen (Stichting Het Utrechts Landschap; Inventarisator: Wim Bomhof)
- Noordhout (Stichting Het Utrechts Landschap; Inventarisator: Wim Bomhof)

Het is de bedoeling om het komende seizoen op een daartoe geschikte locatie een camera met bewegingsmelder bij een nestboom te plaatsen zodat het activiteitspatroon van de moeder over een periode van meerdere dagen kan worden vastgelegd. De daartoe geschikte camera en digitale videorecorder zijn aangeschaft, en getest op een egel die als zomergast in onze tuin verbleef, en daar in de nachtelijke uren rondscharrelde.

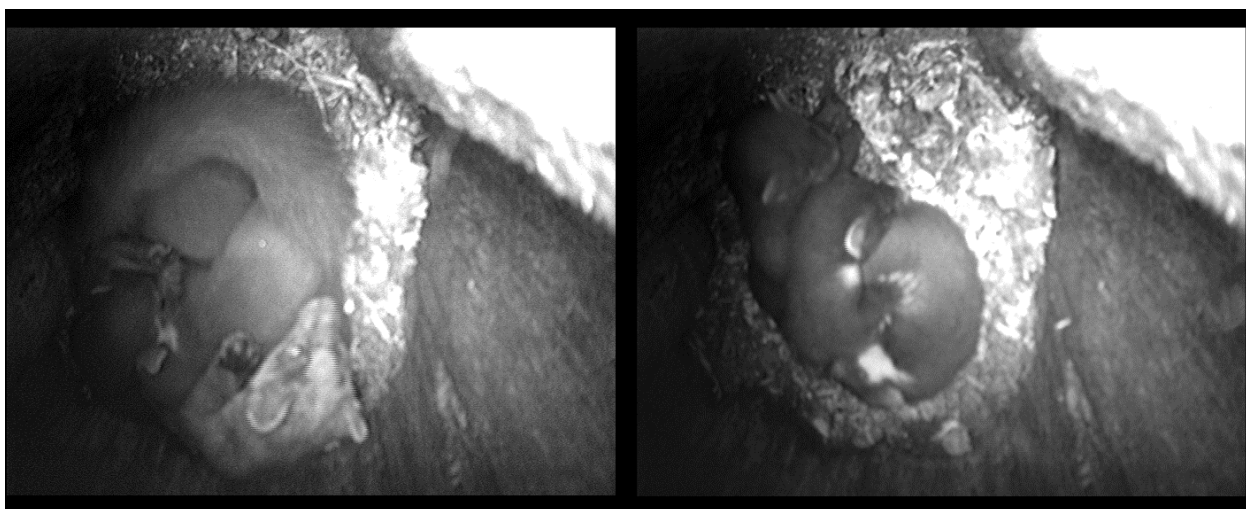

Foto 6. Twee momentopnamen van de nestholte op Remmerstein: op de linkeropname dekt de moeder de jongen met de staart deels af terwijl zij worden gezoogd. De rechteropname, enkele minuten later gemaakt, toont de jongen na het vertrek van het moertje. Drie van de jongen zijn duidelijk zichtbaar. Het vierde jong ligt verborgen onder de anderen. Video-opnamen: Chris Achterberg.

Wat was er aan de hand op de centraal Utrechtse Heuvelrug in 2007?

Ben van den Horn en Elise Schokker

1. Inleiding

Voor het negende seizoen hebben wij Landgoed Den Treek-Henschoten en Boswachterij Austerlitz onderzocht op aanwezigheidssporen en nestplaatsen van de boommarter. Het seizoen 2007 was in het opzicht van het aantal gevonden nestplaatsen bijzonder te noemen; slechts één nestboom troffen we aan in Boswachterij Austerlitz. Hoewel er vele aanwijzingen zijn voor aanwezigheid van de boommarter, hebben we voor het eerst deze eeuw geen voortplanting vastgesteld op Landgoed Den Treek-Henschoten. In dit artikel

beschrijven we enkele vondsten en relevante gebeurtenissen. Ook gaan we in op de vraag wat de oorzaak kan zijn voor de “magere” enkele aangetroffen nestboom.

2. De nestboom van Austerlitz 2007

Op 9 april 2007 vond Ben van den Horn een nestboom (een eikje) in Boswachterij Austerlitz (zie foto 1). Hier hadden Ronald Ridder en Johan Metselaar in 1994 een nestboom in de eik rechts op de foto (net ten zuiden van de Wallenburg); dus direct naast de nestboom 2007. Nog diezelfde avond

stelden we met de hengcam de aanwezigheid van de moeder vast. De moeder keek en reageerde verder niet geïrriteerd. Ook hoorden we jongen; duidelijke zooggeluiden en gekerm.

Op 22 april stelde Ben van den Horn met de hengcam de aanwezigheid van de moeder opnieuw vast. De holte is vanaf het hoge gat waar de camera werd ingebracht vrij diep en de jongen heeft hij niet nogmaals gezien of gehoord. Ook bleek de kromming van de stam niet mee te werken aan een goede beeldvulling op de monitor. De marter bleek op 25 april tijdens een derde hengcam-inspectie nog aanwezig te zijn en wederom hebben we geen jongen kunnen zien. Alle hengcam-inspecties hebben 's avonds tussen 21.00 u en 22.00 u in de schemering plaats gevonden, op een moment dat het aannemelijk was dat de moeder op jacht zou kunnen zijn.

Begin mei bleek was de boom al verlaten, voordat we de nestgrootte konden vaststellen of een foto konden maken. Een verhuisboom vonden we niet terug ondanks intensief speurwerk. Alle potentiële bomen in de directe omgeving zijn met de telescoop onderzocht op haren langs de randen van de gaten, een methode die helaas niets heeft opgeleverd. Het zou onze enige nestboom in dit gebied blijken in 2007. Wij hebben niet kunnen verifiëren of dit individu de bekende marter van Kamp Zeist (2002-2004), c.q. Austerlitz (2003-2005) is.

3. Overig bewijs van aanwezigheid

3.1 Loeveseijn

Bij Loeveseijn troffen we op 21 april een latrine aan bij een boom met een holte. Deze boom is twee keer geïnspecteerd met de hengcam (op 21 en 22 april) zonder een marter aan te treffen. In de directe omgeving van deze boom vonden we tientallen marteruitwerpselen, variërend van oud tot kakelvers met de vliegen er nog op. Op 25 april heeft Elise Schokker een boommarter een pad zien oversteken in de buurt van de geïnspecteerde boom. Ondanks minutieus zoeken, de vele sporen en deze enkele zichtwaarneming, slaagden we er niet in een nestplaats te vinden.

3.2 Het "territorium Treek-Noord"

Onder de nestboom Treek-Noord lag in de winter (29 december 2006) een marterprooi (afgebeten veren van iets wat leek op bosuil). In dit territorium vonden we in het voorjaar, ondanks uitgebreid zoeken, geen latrines bij de bomen die daarvoor in aanmerking komen. Ook is er intensief naar nieuwe potentiële locaties gezocht. Het enige wat deze zoektocht op 30 april opleverde, was een kakelverse zoetgeurende boommarterkeutel met insecten erop op het fietspad van Landhuis Den Treek richting Amersfoort. Een duidelijke provocatie ("Beter kijken, mensen!").

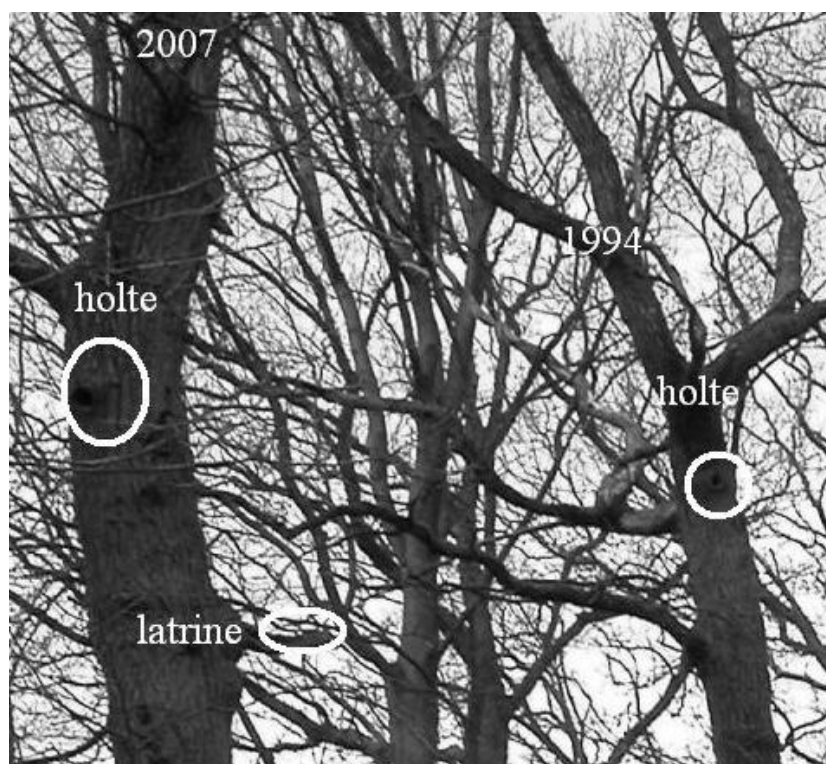

Foto 1. Nestboom 2007 en nestboom 1994 (Foto: Ben van den Horn).

Foto 2. Nieuwe boom met grote latrine, ontdekt door Wim Bomhof. De scheur is zichtbaar (Foto: Ben van den Horn).

3.3 Het “territorium Treek-Zuid”

Op 1 januari vonden we bij de bekende nestboom (2000, 2002-2006) vijf kakelverse uitwerpselen, zodat er een sterk vermoeden was dat de boom op dat moment als rustplaats in gebruik was. Hengcammen op 4 januari leverde geen resultaat. Wel leek het alsof het onderste toegangsgat wat groter was geworden, alhoewel er geen duidelijke knaagsporen zichtbaar waren. Op 25 februari ontdekte Wim Bomhof op 400 meter afstand een latrine in een nog niet eerder bekende beuk zonder holten, die voorzien was van een scheur in lengterichting van ongeveer drie meter boven het maai-veld, tot een meter of zes. Deze latrine bestond uit dertig à veertig keutels en kon zich gemakkelijk hebben opgebouwd in twee maanden, na het kortstondige verblijf in de bekende boom op 4 januari 2007. Ook op een zijtak lagen enkele keutels (zie Foto 2). Ook werd bij een beuk op 800 meter afstand van de nestboom (2000,2002-2006) een verse keutel op 26 maart 2007. Bij deze boom werden in op 11 april 2004 ook al eens enkele uitwerpselen gevonden.

Bij de nestboom 2001 in Austerlitz (waar destijds tijdens de MKZ-crisis - als eenmalige onderbreking - de Treek-Zuid marter huisde) zijn op 11 maart voor het eerst weer aanwezigheidssporen gevonden. Er lagen enkele keutels rond de boom. Foto 3 toont dat de beuk ziek is, de bast laat in zijn geheel los.

3.4 Het “territorium Austerlitz-Kamp Zeist”

Op 11 maart werden bij de nestboom Austerlitz 2003 marteruitwerpselen aangetroffen en niet ver daarvan - dicht bij de nestboom Austerlitz 2005 - een marterprooi; de afgebeten veren van zwarte specht.

Op 11 april werd een latrine gefotografeerd op de bekende nestkast Kamp Zeist en door de telescoop was een vette rand met haren zichtbaar rond de opening van de kast. Deze kast is bewoond geweest, maar verdere latrine-uitbreiding is niet meer vastgesteld. Aangezien de marterkast van Kamp Zeist zich op 500 meter afstand bevindt van nestboom 2007, zou dit de startlocatie van de Austerlitzmarter 2007 kunnen zijn geweest.

3.5 Gepredeerde sperwers bij Leusden-Zuid

Begin april 2007 werd aan de rand van Den Treek in de buurt van Leusden-Zuid melding gemaakt dat op er aan de rand van een bosgebied een gepredeerd paartje sperwers was aangetroffen, liggend op de grond op een onderlinge afstand van plusminus zeventig meter. De koppen van beide sperwers waren verdwenen en het vrouwtje was aangevreten. Vos lag niet voor de hand, zodat alleen nog boommarter als predator lijkt over te blijven.

Op basis van het artikel “Interactie met boommarters” op pagina 40 in deze MARTERPASSEN achten

wij dit zeer plausibel. Van dit deel van Den Treek – op enkele honderden meters verwijderd van de plaats waar ooit Cees de Boomarter in 2005 en 2006 twee keer in vrijheid is gesteld – is bekend dat boommarters er permanent voorkomen. Ook is bekend dat rond nestplaatsen van boommarters veel roofvogelnesten mislukken. Afgebeten veren (dus niet uitgetrokken) van roofvogels kunnen ook

veroorzaakt worden door een vos die een uit de boom gevallen roofvogelkadaver vindt. Maar losse roofvogelveren in de boom, of een paartje dode sperwers op de grond, wijzen wel op boomarter. Steenmarters - die ook kunnen klimmen - komen op de Utrechtse Heuvelrug immers niet voor.

Foto 3. Voor het eerst sinds 2001 weer gebruikssporen aangetroffen bij de zieke nestboom 2001 in Boswachterij Austerlitz, waar de marter van Treek-Zuid in 2001 huisde (Foto: Ben van den Horn).

Foto 4. De twee gepredeerde sperwers op Landgoed Den Treek-Henschoten (Foto: Ben van den Horn: 6 april 2007).

Tabel 1. Aantal gevonden nestplaatsen sinds 1999.

Jaar	Aantal nestbomen	Boom
1999	0	Alleen Landgoed Den Treek-Henschoten is geïnventariseerd
2000	1	(Treek-Zuid)
2001	1	(Austerlitz_0)
2002	4	(Treek-Zuid, Treek-Noord_1, Kamp-Zeist, Austerlitz_1)
2003	2	(Treek-Zuid, Austerlitz_2)
2004	4	(Treek-Zuid, Treek-Noord_1, Kamp-Zeist, Rusthof)
2005	3	(Treek-Zuid, Treek-Noord_2, Austerlitz_3)
2006	4	(Treek-Zuid, Treek-Zuid_2, Treek-Noord_1, Austerlitz_4)
2007	1	Austerlitz_5

4. Reproducerende moertjes: waar zaten ze?

Tabel 1 toont het aantal gevonden langdurig bewoonde bomen sinds 1999. We spreken van bewoonde bomen, hoewel we niet in elk jaar in staat waren jongen vast te stellen of uit te sluiten. Bedacht moet worden dat de hengcamtechniek pas sinds enkele jaren operationeel is en dat het horen of zien van jongen voor 2004 een zaak van veel geduld en geluk was. Aangenomen mag worden dat het in de meeste gevallen om nestbomen gaat omdat het aantreffen van wel een moeder maar *zeker* geen jongen met de hengcam een zeldzaamheid is gebleken. Er is een duidelijk inschakelverschijnsel waar te nemen; in 1999 waren we onervaren, zijn we laat in maart begonnen en moesten het studiegebied nog geheel in kaart brengen. Ook in de jaren 2000 en 2001 waren we nog bescheiden in onze resultaten met één vondst van een nestboom. Na 2001 werden er elk jaar minimaal twee nestbomen gevonden met uitschieters van vier in alle even jaren tot 2006. Uit de cijfers blijkt dus een duidelijke trendbreuk in het jaar 2007. Je zou een geleidelijke toename verwachten van het aantal gevonden nestplaatsen op basis van steeds preciezere kennis van de aanwezige rust- en nestplaatsen in de terreinen.

De vondst van slechts één nestboom door een ervaren inventarisatieteam in een studiegebied van een kleine 3000 ha roept vragen op. Er zijn twee hypothesen op te stellen voor wat betreft de aanwezigheid van reproducterende vrouwtjes in het studiegebied. De eerste hypothese is dat ze in 2007 niet of in mindere getale aanwezig waren. Het is moeilijk – zo niet onmogelijk – om de juistheid van deze hypothese aan te tonen. Aanwijzingen in deze richting zouden kunnen worden gevormd door:

- een hogere dichtheid van nestbomen aan de randen van het studiegebied in andere boom-martergebieden
- de vondst van meer adulte wijfjes als verkeersslachtoffers in en om het studiegebied

(A12, A28, provinciale wegen N224 en N227).

- Het zou kunnen dat in 2007 een generatiewisseling heeft plaatsgevonden in enkele territoria, waaronder op Treek-Zuid. Dat zou betekenen dat in 2008 reproductie in bekende bomen mag worden verwacht.

De tweede hypothese is dat ze wel aanwezig zijn, maar niet ontdekt zijn. Moertjes hebben op bekende nestplaatsen gezeten en geen enkel spoor nagelaten. Of moertjes hebben nieuwe en lastig te traceren nestplaatsen gekozen⁴. Wel moet worden bedacht dat in de omgeving van een nestplaats meestal (vele) keutels op laantjes en paden worden aangetroffen.

Laten we eens aannemen dat “vele” keutels op een paadje verband houdt met een nabijge nestplaats. Wat betekent dit voor ons studiegebied? In territorium Den Treek-Zuid hebben we in maart en april rond de bomen met de megalatrines in januari en februari gezocht naar keutels op paadjes. Bij Treek-Zuid hebben we geen losse marterkeutels meer gevonden. In territorium Treek-Noord hebben we wel een vers uitwerpsel gevonden (zie paragraaf 3.2), maar een enkel vers uitwerpsel bewijst niets. Als de aanname juist is, zouden we in de omgeving van Loeveseijn een nestboom gemist kunnen hebben.

Ook kunnen de twee dode sperwers (een paar) wijzen op een boommarternest bij Leusden-Zuid, rakend aan Treek-Noord.

⁴ Het geval van de grove den op Treek-Noord in 2005 (zie MARTERPASSEN XII) ligt nog vers in het geheugen; een boom waar we slechts met heel veel moeite een holte in konden ontdekken door het dichte bladerdak van een belendende beuk.

5. Slotconclusies

De conclusie is dat het aannemelijk lijkt dat er in 2007 meer nestbomen gemist zijn dan in andere jaren. Er is in Austerlitz één nestboom gevonden met minimaal één jong. Wij zijn er niet in geslaagd deze boommarter te fotograferen om een vergelijking met de marter van Kamp-Zeist-Austerlitz te kunnen maken

De bekende nestboom Treek-Zuid is in januari kort in gebruik geweest, maar voor het eerst sinds 2002 is er geen reproductie vastgesteld. Wel is dicht in de buurt nog een tweede boom langdurig bezet geweest in de periode januari-februari 2007. Predatie door boommarter van een compleet stel sperwers en onzekere zichtwaarnemingen op de plaats van de predatie wijzen op het mogelijk mis-

sen van een nestplaats bij Leusden-Zuid (Treek-Noord). Een zekere waarneming op een intensief belopen pad met vele marteruitwerpselen, een onbewoonde boom met latrine, leiden tot vermoedens over het missen van een nestplaats bij Loeve-seijn.

Tot slot rijst de vraag of er wellicht in een aantal territoria een generatiewisseling heeft plaatsgevonden, waardoor er van minder reproductie sprake was in bekende territoria. Dit moet de toekomst uitwijzen, met andere woorden: een meer precies antwoord op de vraag wat er aan de hand was op de centraal Utrechtse Heuvelrug in 2007, houdt u hopelijk van ons te goed in MARTERPASSEN XV van 2009.

Boommarterinventarisatie in 2007 in Salland (Overijssel)

Mark Zekhuis

met medewerking van Gerrit Visscher. Mark Zekhuis is werkzaam bij Landschap Overijssel

1. Inleiding

In Overijssel worden bijna jaarlijks meldingen gedaan van boommarters (*Martes martes*). Meestal gaat het duidelijk om zwervers die verspreid in de provincie opduiken. Tot voor enige jaren was er geen reden om aan te nemen dat er een zelfstandige populatie aanwezig is in Overijssel. Alleen in het oosten van de provincie, op landgoed Singraven (noord-oost Twente, Dene-kamp) zijn twee waarnemingen gedaan die duiden op voortplanting. Een aangereden jonge marter en een lacterend wijfje geven aan dat hier voortplanting is geweest. Ook rapporteerde Geert Euverman in MARTERPASSEN XII een geval van een in 2005 op Singraven aangereden volwassen marter (zie foto).

Foto 1. Aangereden marter op Singraven (Foto: Harry Meijerink)

Sinds kort weten we ook dat er meerdere boommarters leven in de moerasbossen van de Wieden (Kop van Overijssel). Dit jaar meldde Ronald Messemaker (Natuurmonumenten) het eerste gefotografeerde geval van voortplanting in dit gebied en in combinatie met jaarlijkse waarnemingen lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat hier een zelfstandige populatie leeft. Als we in het via de Zoogdierwerkgroep Overijssel geregistreerde waarnemingenbestand kijken, valt een clustering op bij de landgoederen van Diepenveen, ten noorden van Deventer (zie Foto 2). Uit deze hoek zijn zeker zes meldingen bekend. Daarnaast zijn ons hier nog twee meldingen bekend van boommarter als verkeersslachtoffer, die helaas niet zijn bevestigd en daarom ook niet zijn opgenomen in dit bestand.

Het buitengebied van Diepenveen en aansluitend Olst is een gevarieerd en afwisselend gebied met vele oude landgoederen en bossen. Via landgoed Schoonheten bij Raalte staat het min of meer in contact met de Sallandse Heuvelrug. Van de Sallandse Heuvelrug is vreemd genoeg maar één melding bekend. Dichtbij Schoonheten is enige jaren geleden ook een boommarter doodgereden. De vele meldingen bij Diepenveen en planologische ontwikkelingen bij landgoed Schoonheten waren voor de Provincie Overijssel aanleiding om in 2007 te (laten) onderzoeken of hier sprake is van permanente bewoning door boommarters.

2. Onderzoek

Concreet wilde de provincie graag weten of er op de landgoederen bij Diepenveen en op landgoed Schoonheten boommarters voorkomen. Het over circa 1200 hectare uitgestrekte bos van Schoonheten werd in dit onderzoekje meegenomen omdat het normaal slecht toegankelijk is voor onderzoek, maar de eigenaar dit jaar toestemming gaf. Nadat Landschap Overijssel (MZ) contact had gezocht met de Werkgroep Boomarter Nederland van de Zoogdiervereniging VZZ, werd afgesproken om het veldonderzoek samen met werkgroeplid Gerrit Visscher uit Wijhe op te pakken. Het onderzoek zou bestaan uit verschillende onderdelen. Eerst zouden alle grondeigenaren worden benaderd en worden voorgelicht. Het veldonderzoek zou bestaan uit het aflopen van geschikte plekken en zoeken naar sporen van boommarters. Tevens bestond de wens om enkele boomarterkasten op te hangen. Die kasten kunnen zinvol zijn als er weinig natuurlijke nestlocaties bestaan en hebben als voordeel dat in de komende jaren ook gemakkelijker geïnventariseerd kan worden door alleen deze kasten te controleren. In een gesprek met Paul Voskamp (provincie Limburg) ontstond ook het idee om fotovallen te gebruiken.

3. Methode

3.1 Voorlichting

Alle grond- en landgoedeigenaren werden in eerste instantie telefonisch benaderd. Het gewenste onderzoek werd hen uitgelegd en tevens werd toestemming gevraagd voor het betreden van gronden en het eventueel ophangen van nestkasten. Natuurlijk werd ook gevraagd of ze zelf al waarnemingen hadden.

Sommige personen werden in een persoonlijk gesprek voorgelicht over de ecologie van de boomarter en wat ze voor dit bijzondere dier zouden kunnen doen. Alle andere personen stuurden we een boomarterfolder en vroegen we meldingen aan ons te richten.

3.2 Nestkasten

Via Jeroen Reinhold van Landschapbeheer Flevoland en een bouwtekening van Gerard Müskens (VZZ) hadden we een goed idee hoe een nestkast voor boomarter er uit zou kunnen zien. Via www.nestkastbouw.nl kreeg ik contact met Peter Steffens die al eens eerder kasten voor de boomarter had gemaakt. In overleg met hem zijn toen acht degelijke nestkasten gemaakt. Vier daar-

Foto 2. Studiegebied Landgoederen ten noorden van Diepenveen en Landgoed Schoonheten.

van zijn zogenaamde flats, namelijk een zeer lange kast met drie kamers die in contact met elkaar staan (zie foto 3). De andere vier zijn kleiner van model. De totale kosten (inclusief levering) bedroegen 600 euro.

3.3 Veldonderzoek

In de maanden mei en juni zochten wij de bossen af op sporen van boommarters en op mogelijke nestbomen. Onze aandacht ging met name uit naar percelen met loofhout en naar laanbomen, aangezien krabsporen daar gemakkelijker te vinden en boomholtes te verwachten zijn. Gecombineerd met roofvogelonderzoek is plaatselijk (niet op Schoonheten) ook gelet op roofvogelhorsten in naalddhout. Op Landgoed Schoonheten is gedurende zestien uren gezocht. In de omgeving van Diepenveen is gezocht in de bossen van Lankhorsterkamp, De Haere, Zoogenbrink, De Hei, Rande, Kolkbos, De Kranenkamp, Abdij Sion en Frieswijk. Hier is in totaal gedurende ongeveer vijfendertig uren gezocht.

3.4 Fotovallen

Van de Provincie Limburg leenden wij via Paul Voskamp (oud-Sallander en mede daardoor enthousiast voor dit project) vijf digitale Moultrie camera's en elf analoge Stealthcam camera's. Dit zijn camera's waarmee infrarood straling passerende dieren signaleert en vervolgens met in te stellen variatie in tijd fotografeert. Door middel van deze techniek heeft Jaap Mulder (bureau Mulder Natuurlijk) in Zuid-Limburg kans gezien te bewijzen dat de wilde kat ook in ons land voor komt (zie Zoogdier 18 (1), maart 2007). Wij maakten graag gebruik van zijn ervaringen en methodiek. Foto 5 toont hoe de camera's laag aan een boom werden bevestigd en enigszins gecamoufleerd. Op anderhalf tot twee meter afstand werd een stok in de grond gezet waarop valeriaanolie werd aangebracht. Volgens de ervaringen van Mulder in Limburg maar ook in de Eifel (Duitsland) worden marters net als katten sterk aangetrokken door de geur van valeriaanolie.

Foto 3. Een van de acht nestkasten: ze werden op gehangen op een centrale en rustige plek, waar de boomkruinen contact met elkaar hadden (Foto: Mark Zekhuis).

Op landgoed Schoonheten zijn van 31 mei t/m 8 juni in totaal negen camera's (acht analoog en een digitaal) opgesteld. Deze fotovallen werden verspreid op het landgoed geplaatst. Hierbij is er op gelet of de locatie relatief vrij was van ondergroei, zodat bijvoorbeeld bewegende varens of takken de camera niet activeren.

Op 8 juni zijn in totaal vijf (analoge) fotovallen geplaatst op landgoed Kranenkamp en nabij Abdij Sion. Deze zijn na ruim een week verplaatst. Op 23 juni zijn op vier locaties camera's opgehangen in de bossen ten oosten van Diepenveen, een gebied genaamd Tjoene. Hierbij zijn na enige tijd twee analoge camera's vervangen door digitale exemplaren en op 27 juni zijn alle camera's verwijderd.

4. Resultaten

4.1 Voorlichting

In totaal zijn negen grondeigenaren telefonisch voorgelicht over ons onderzoek en allen hebben de Brochure Zorg voor de Boommarter! ontvangen. Op dezelfde manier is nog een wildbeheereenheid (samenwerkingsverband van jagers) en een vogelwerkgroep geïnformeerd. Dit contact leverde in eerste instantie geen nieuwe of aanvullende gegevens op. Echter na het eerste contact met de rent-

meester van Stichting IJssellandschap berichtte hij mij een week later dat een toezichthouder een dode boommarter had gevonden op de Raalterweg (N48). Deze toezichthouder vertelde mij dat hij op 31 maart een marter in de wegberm had gevonden ter hoogte van Frieswijk (209,7/478,3). Die marter had een opvallend oranjegele bef. Volgens hem was het zeker een boommarter want steenmarter kende hij goed genoeg. Hij had het dier in het bos gegoooid maar toen hij op mijn verzoek het dier wilde gaan verzamelen was deze helaas niet meer te vinden!

4.2 Nestkasten

In oktober zijn door vrijwilligers van de Vliegende Brigade (LO) verspreid op het landgoed Schoonheten drie nestkasten opgehangen. Deze werden uit het zicht vanaf de wandelpaden geplaatst op plekken waar de bomen krooncontact maken, die relatief centraal liggen of die in contact staan met andere delen van het landgoed. Bij Diepenveen zijn op landgoed Kranenkamp twee kasten geplaatst in de omgeving waar de doodgereden boommarter was gevonden. Een zesde kast is in het noorden van het onderzoeksgebied opgehangen bij Lankhorsterkamp. Uit dit bos zijn ook twee zekere maar wel oude meldingen bekend. Ten slotte zijn nog twee kasten opgehangen op de Zoogenbrink

Foto 5. *Op twee meter voor de gecamoufleerde Stealthcam fotocamera werd een stokje met de lokstof neergezet. Voor de proefopnames werd een foto gemaakt van het bordje met daarop de plek en datum (Foto: Mark Zekhuis).*

van SBB, dat centraal in de landgoederenzone ligt en ook oude meldingen kent.

4.3 Veldonderzoek

Vele lanen, bospercelen en holtes zijn gecontroleerd op sporen van boommarters. Op landgoed Schoonheten werden alleen op twee berken (217,3/484,8) een paar onvolledige krabsporen gevonden die mogelijk van een marter waren. Echter op de Kranenkamp (210,2/480,1) werden op een drietal bomen zekere krabsporen van een marter ontdekt. Hier werden ook op een omgevalen boom (zie foto 4) twee marterkeutels gevonden, die daar zeer waarschijnlijk door een boommarter waren achtergelaten. Helaas waren het oude keutels, mogelijk van de boommarter die eind maart zo'n anderhalve kilometer zuidelijker is doodgereden.

4.4 Fotovallen

De resultaten van de fotovallen vielen tegen. Op Schoonheten zijn negentien gebeurtenissen gefotografeerd wegens een beweging voor de camera, exclusief die van de onderzoekers. (Per gebeurtenis zijn drie opnames gemaakt, dus in totaal ongeveer zevenenvijftig opnames). Helaas zijn opnames van acht gevallen verloren gegaan doordat de camera niet goed was ingesteld of omdat deze geopend was, terwijl de film nog niet helemaal

was teruggespoeld. Op de overige elf gebeurtenissen zijn in totaal drie reeën en twee hazen gefotografeerd. Op de overige zes gebeurtenissen is de camera waarschijnlijk een keer geactiveerd door zonnestralen, maar van de andere vijf keer is het niet te achterhalen.

Op de landgoederen van Diepenveen zijn de camera's zo'n drieënvijftig keer afgegaan. Omdat per keer drie foto's worden gemaakt waren er iets van achttien gebeurtenissen. Hiervan zijn enkele verloren gegaan door een cameradefect. Op veel foto's stonden de onderzoekers maar ook was er schijnbaar niets gefotografeerd. Er is specifiek een camera geplaatst op de locatie waar de marterkeutels zijn gevonden. Helaas heeft het niet het gewenste resultaat opgeleverd, want ook hier zijn ree en haas de enige diersoorten die 'ten tonele' verschenen. Ook de digitale camera in een fijnsparrenbosje nabij de plek waar een hoeveelheid dassenlatrines werd vastgesteld leverde tegen de verwachting in, niets op. In beide onderzoeksgebieden komen steenmarters en ook katten veelvuldig voor. Het is verbazingwekkend dat deze niet op de lokstof zijn afgekomen en zich daardoor hebben laten fotograferen. Het is onwaarschijnlijk dat de vele regenbuien daar invloed op gehad hebben.

Foto 4. Een van de twee gevonden marterkeutels op een omgevalen boom (Foto: Mark Zekhuis).

De fotovallen hebben we als aanvulling gebruikt, maar helaas zijn er geen marters gefotografeerd. Omdat we ook geen andere dieren dan reeën en hazen hebben gefotografeerd, is er wat twijfel ontstaan of de gebruikte methodiek wel functioneert. Volgens Ruud van den Akker (WBN) hebben deze camera's een vertraging van een minuut en moet het betreffende beest dus langere tijd voor de lens aanwezig zijn. Dat verklaart misschien de foto's zonder dier er op. Daarnaast heeft volgens Ruud valeriaanolie geen noemenswaardige aantrekkingskracht op marterachtigen of katten. Uit zijn vele experimenten (in bekend boommartergebied) heeft hij nooit dieren op de foto gekregen die geïnteresseerd waren in die lokstof. Op een dassenburcht aangebrachte valeriaanolie had niet of nauwelijks aandacht van de dassen, aldus zijn resultaten die waren vastgelegd met een infraroodcamera. Volgens Ruud zou lokvoer (honing en pindakaas) beter werken voor marters en trekt valeriaanolie wel muizen aan en hoogstens een marter die op die muizen afkomt.

Deze bevindingen zijn anders dan de ervaringen van Jaap Mulder in Zuid-Limburg met een steenmarter, die op de foto met zijn anaalklieren tegen het paaltje met de lokstof schuurt. Jaap citeert nog Manfred Trinzen die met vijf van de dertig camera's ook boommarters had gefotografeerd met hulp van een lokstof. Letterlijk schrijft Jaap dat de nieuwsgierigheid van boommarters voor wat betreft afwijkende geurtjes een mogelijkheid biedt om met fotovallen zijn aanwezigheid aan te tonen in gebieden waar af en toe een waarneming vandaan komt.

In Vlaanderen lukte het Koen Van Den Berge om binnen een week met maar een fotoval en valeriaanolie een boommarter te fotograferen. Hierbij moet worden opgemerkt dat de cameraopstelling was gedaan bij een stapel hout waarvan bekend was dat de boommarter hier graag kwam. Paul Voskamp had de valeriaanolie die Jaap Mulder gebruikt had, gebruikt in zijn eigen tuin. Dagenlang had hij allemaal katten in de tuin. Toen Paul afgelopen najaar de valeriaanolie die wij hebben gebruikt (van Volatile uit Wijhe) in zijn tuin had gebruikt, merkte hij geen extra aandacht van de katten op. Er kwamen geen extra katten in zijn tuin, wat wel het geval was bij de valeriaanolie die Jaap had gebruikt. Blijkbaar zit er dus een verschil in het type olie (synthetisch of puur). Navraag bij Volatile leerde dat dit een essentiële olie is, dus helemaal afkomstig is van de valeriaanplant.

Op basis van onze ervaringen en die van Ruud lijkt het erop dat we nog niet de ideale manier of olie hebben gevonden om (boom)marters in de fotoval te lokken. Wel durven we met enig voorbehoud te zeggen dat zowel op landgoed Schoonheten als op de landgoederen bij Diepenveen geen populatie boommarters aanwezig is. Deze bossen herbergen slechts incidenteel zwervende boommarters, die waarschijnlijk afkomstig zijn uit de Veluwe of uit Duitsland. De omvang van de gebieden is groot genoeg voor incidentele voortplanting, echter waarschijnlijk te klein en geïsoleerd voor een levensvatbare populatie.

De valeriaanolie die Jaap Mulder gebruikte (besteld via www.baccararose.de) en ook elders succesvol was, bestond uit olie die was verkregen uit de valeriaanwortel. Manfred Trinzen die in Duitsland wilde katten met fotovallen “vangt” en ook boommarters voor de lens krijgt, gebruikt gewoon zakjes met gemalen valeriaanwortel. Maar volgens Jaap zijn er tegenwoordig betere lokmiddelen om marters te lokken dan valeriaanolie. De Zwitsers hebben betere ervaringen met middelen als “fischöl” of “martenlure”. Die laatste marterlokstof wordt nu ook door Ruud van den Akker (WBN) getest. Te zijner tijd zullen we wel horen of dit de perfecte lokstof is om marters aan te trekken.

5. Conclusies

Door de voorlichting werden mensen bewust dat naast de bekende steenmarter ook de veel zeldzamere boommarter in het gebied aanwezig kan zijn. Bovendien is er een nieuw verkeersslachtoffer geregistreerd. Door het plaatsen van de acht nestkasten is de beschikbaarheid van nestplaatsen verhoogd. De nestkasten zijn voor ons aanleiding om gemakkelijker contact te zoeken met de grondeigenaren en om informatie uit te wisselen. Tevens zijn de nestkasten eenvoudig te controleren op sporen of de lijfelijke aanwezigheid van boommarter in het gebied. Het is bekend dat boommarters een geschikte nestkast soms gebruiken als dagrustplaats en er ook graag een latrine op achterlaten. Ook als er geen sporen worden gevonden wil dat nog niet zeggen dat er geen boommarters voorkomen. Ons veldonderzoek bevestigde dat zich op landgoed Kranenkamp enige tijd een boommarter heeft opgehouden. Op de andere plekken zijn geen betrouwbare sporen gevonden. Als hier sprake was van een permanent bewoond leefgebied zouden we daar zeker meer aanwijzingen voor hebben gevonden.

6. Tot slot

Op dit moment is in Overijssel met zekerheid alleen in de Wieden voortplanting vastgesteld en in het verleden bij Singraven (Denekamp). In 2006-2007 kwamen nog twee betrouwbare boommarter meldingen uit de gemeente Ommen en werd bij Bathmen voor de tweede keer een boommarter van het wegdek gehaald. Daarentegen was er afgelopen jaar een intensieve fauna-inventarisatie op de landgoederen rond Vliegbasis Twente, wat geen

nieuwe meldingen opleverden. In het verleden zijn hier meldingen geweest van boommarters, maar extra aandacht voor deze soort heeft helaas niets opgeleverd. Als we naar Overijssel kijken en zoeken naar gebieden waar boommarters kunnen hui-zen of die van belang zijn als migratieroute, blijven Singraven en de bossen van Ommen ons fascineren. Wie weet kunnen we daar ons onderzoek nog eens herhalen.

Inventarisatie Bylaer en het Roekelse Bos in 2007

Mark Ottens

1. Inleiding

In 2006 heb ik voor het eerst systematisch het dicht onder Barneveld gelegen gebied Bylaer onderzocht op de aanwezigheid van boommarters. Tijdens deze inventarisatie bleek het aantal aanwezige holle bomen in deze landgoederen gering. Wel werd er een behoorlijk aantal aanwezigheids-sporen gevonden en een zichtwaarneming gedaan.

In het kader van de boommarterinventarisatie door de Zoogdierverseniging VZZ voor de gemeente Ede, werd mij op de startbijeenkomst van 6 februari het Roekelse bos toegewezen. Dit bos is onder te verdelen in een drietal gebieden: Westerrode, Peppelenburg en Roekel. Met name de gebieden Westerrode en Peppelenburg hebben een behoorlijk aantal holle beuken waarvan de meeste zich bevinden in twee lange beukenlanen.

2. Bylaer

Een eerste uitwerpsel in Bylaer vond ik op 17 februari. Op 30 maart lag er op dezelfde plek een tweede uitwerpsel bij.

Op de omgevallen berk, waarop in 2006 een latrine lag, vond ik op 2 maart wederom een uitwerpsel.

Maandagavond 2 april lagen er voor een holle beuk een aantal afgebeten veren alsmede de restanten van een opgegeten ei. Tevens zitten er op de stam een aantal krabsporen. In de buurt van deze beuk vond ik op 7, 14 en 19 april uitwerpselen.

Zondagmiddag 22 april vond mijn hond Seca een uitwerpsel midden op een pad waar ik nimmer iets vond. Als we het pad verlaten op zoek naar meer sporen stuiten we op een eik met meerdere uitwerpselen rondom op de grond. Aan de stam van deze zomereik kleefte een aantal uitwerpselen en op

een van de onderste takken is een behoorlijke latrine zichtbaar. Het enige toegangsgat van deze eik zit op circa zes meter en zijn er aan de rand duidelijk haren te zien.

Nog dezelfde avond besloot ik met Henri Wijsman een boomholte-inspectie met de hengcam uit te voeren. Om 21.00 u gaat de camera naar binnen en zien we de eerste beelden van het moertje van Bylaer. De holte blijkt niet diep te zijn aangezien de camera dicht op de marter zit. Het moertje blijft echter rustig liggen en we zien de jongen onder en om haar heen bewegen. Het zijn in ieder geval twee jongen maar het kunnen er ook drie zijn. De geschatte leeftijd is rond de drie weken wat betekent dat ze rond 1 april geboren moeten zijn.

Op de avond van 24 april wordt gepost bij de nestboom zonder de moeder te zien. Wel vliegt een bosuil roepend in de buurt van de nestboom wat wellicht de reden is dat de moeder zich niet laat zien. Op 25 april lagen op ongeveer twintig meter van de nestboom een afgebeten kop en de vleugel van een merel. In de eerste beukengroep lag die dag een half opgegeten kwikstaart voor een holle beuk met krabsporen. De beuk werd vermoedelijk als dagrustplaats gebruikt.

De ochtend van 28 april zit ik om 05.30 u op mijn observatieplek bij de nestboom. Na ongeveer twintig minuten steekt de boommarter haar kop heel even uit het gat. Daarna gaat ze met haar kop bij de opening liggen. Om 06.15 u trekt ze op eens haar kop terug. Nog geen halve minuut later komen twee fietsers voorbij. Blijkbaar heeft ze eerder dan ik horen aankomen en nadat de fietsers gepasseerd zijn, neemt ze haar positie bij de opening weer in. Na een half uur trekt ze haar kop opnieuw terug en ditmaal verschijnt er een wandelaar die ze heeft horen aankomen. Om 07.20 u kijkt ze kort uit de opening en verlaat ze de holte.

Duidelijk is te zien dat ze zich echt door de nauwe opening heen moet wurmen. Via de stam springt ze op de laagste tak en met twee sprongen bereikt ze de latrine. Vervolgens springt ze naar een lager gelegen tak en kijkt ze rustig om zich heen. Ze kan nu makkelijk worden bekeken en ze heeft een effen gele bef en een mooie bruine vacht. Op een nog lager gelegen tak, die zijn met een sprong bereikt, rekt ze zich een keer uit en dan verdwijnt ze in de holte. Omdat er steeds meer wandelaars in het bos verschijnen, besloot ik te vertrekken. Op de terugweg in de beukenlaan vind ik een kakelvers uitwerpsel.

Op 1 mei om 06.00 u vind ik een groot vers urinespoor vanaf de latrine naar beneden. De moer heeft blijkbaar net de latrine bezocht. Na enige tijd komt ze met haar kop bij de opening liggen net als op 28 april. Ze verlaat de holte echter niet meer.

Diezelfde dag 's avonds om 20.30 u komt Henri Wijsman om met de hengcam het exacte aantal jongen vast te stellen. Een uur lang zien we de moer niet vertrekken. In de verwachting dat de moer al vertrokken is, besluiten we rond 21.30 u te inspecteren. We zien op de monitor dat de moer nog aanwezig is. In tegenstelling tot het uitblijven van enige reactie tijdens de inspectie op 22 april, maakt de moer een katachtig geluid en pakt onmiddellijk de camera vast waardoor we niets meer zien en Henri Wijsman met veel moeite zijn camera weer naar buiten krijgt. Op een tweede voorzichtige poging wordt niet gereageerd door de moer. Helaas zit de camera zo dicht op de moer dat we geen beelden van de jongen kunnen krijgen.

Op 2 mei tijdens het hardlopen met mijn honden bekeek ik vanaf een grotere afstand dan normaliter (i.v.m. de honden) kort de nestboom. Vrijwel onmiddellijk zie ik een kopje uit de holte steken; een stuk kleiner en donkerder dan die van de moer. Ik vermoed dan ook dat het een jong betreft en ik stelde vast dat er geen verhuizing heeft plaatsgevonden na de inspectie van gisterenavond. Die avond zie ik na een kwartier observeren om 19.45 u de kop van de moer naar buiten steken. Na ongeveer een minuutje zekeren, verlaat ze de holte. Via de stam springt ze op de eerste tak waarna ze met hoge snelheid via de kruin de boom verlaat. Bijna onmiddellijk hierna komt uit het nabijgelegen perceel met sparren het luide gekrijs van Vlaamse gaaien. Al na een kwartier zie ik de moer vanaf de kruin weer met hoge snelheid naar de holte gaan. In haar bek heeft ze een koolmees. Ze wurmt deze door de opening waarna ze zelf voor

de helft naar binnengaat. Kort daarna, om 20.00 uur, verdwijnt ze in de holte en krijg ik haar niet meer te zien.

Op het pad naar de nestboom vind ik op 6 mei wederom een uitwerpsel. Op de grond bij de nestboom liggen de prooiresten van een duif. Om 19.35 u komt de kop van de moer naar buiten en vrijwel zonder te zekeren komt ze naar buiten. Ze springt weer op de eerst tak waar ze zich uitrekt. Hierna springt ze op de tweede tak waar ze zich krabt met haar achterpoot. Dan verdwijnt ze via de kruin in het sparrenbos. Ditmaal gaat ze langer op jacht en ze keert voor het duister niet meer terug. Op 9 mei blijkt 's avonds dat het urinespoor vanaf de latrine is opgedroogd en er worden geen marters meer gezien. Ook op 10 mei wijst niets er meer op dat de nestboom nog in gebruik is. De verhuizing van het moertje moet dus op 7 of 8 mei hebben plaatsgevonden.

Tijdens het zoeken naar de verhuisboom vond ik op 12 mei haren in de opening van een beuk in een van de beukengroepen. Andere sporen blijven bij deze beuk echter uit. Op 21 mei werd de vermoedelijke verhuisboom gevonden. Het betreft een zomereik op een eilandje. De afstand tot de nestboom bedraagt ongeveer 250 meter. Op de boomstronken, waarmee het eilandje bereikt kan worden, ligt een uitwerpsel (zie Foto 1).

Foto 1 *Uitwerpsel op een boomstronk die als brug dient (Foto: Mark Ottens)*

Voor de eik liggen prooiresten in de vorm van een afgebeten vleugel en een volledig afgebeten kop van een fazant. Ondanks het posten op verschillende tijdstippen op 24, 27 en 29 mei kreeg ik de marter niet te zien. Wel is duidelijk te zien dat het nestmateriaal steeds meer naar buitenkomt en op 30 mei kleven er rondom de opening duivenveertjes.

Bij hengcammen op 1 juni blijkt de boom leeg. In de hierop volgende periode werden er in het gebied geregeld aanwezigheidssporen gevonden. In de vorm van uitwerpselen gebeurde dat op: 3, 7 (nog lauww), 10 en 12 juni, 2, 3 en 28 september, 11 oktober en 17 november. Prooi-resten werden gevonden op: 12 juni (afgebeten bonte spechtenveren), 7 juli (naast een boerderij in Klein Bylaer een siereend met afgebeten vleugel, 10 juli en 11 oktober (afgebeten duivenveren voor holle beuk).

3 Roekelse Bos

De eerste rondes in dit voor mij nieuwe gebied doe ik op 25 maart en 1 april. Hierbij worden een groot aantal geschikte bomen gevonden. Sommige hiervan bevatten duidelijke krabsporen. Ook is er een aantal beuken waar oudere uitwerpselen en afgebeten veren onder liggen.

Op 9 april doe ik met Robert Keizer een ronde om de holle bomen met GPS vast te leggen. Tijdens deze ronde vinden we een beuk in Westerrode met een haar in een van de openingen en een vochtspoor uit het lekgat heeft. Uitwerpselen vinden we echter niet. Op 17 april tref ik hier op de grond een aantal verse uitwerpselen aan. Met Robert spreek ik af om boom met de hengcam te controleren en in het gezelschap van boswachter Han ten Seldam wordt de beuk op 19 april om 21.40 u bekeken. De moeder blijkt te zijn vertrokken maar op de bodem van het nest is een slapend jong te zien. Het jong wordt geschat op drie weken oud wat inhoudt dat deze rond 29 maart geboren is. De avond van 21 april en vroege ochtend van 30 april post ik bij deze boom maar krijg het moertje niet te zien. Wel heeft zich een behoorlijke latrine gevormd in de vork van de onderste tak en zit er veel haar in de opening.

Besloten wordt om op 3 mei nogmaals een controle met de hengcam te doen. Hierbij is boswachter J. Otter aanwezig. Bij aankomst om 19.30 u hoor ik de alarmroepen van een groot aantal Vlaamse gaaien. Ik vermoed dan ook dat het moertje op pad is. Na het inbrengen van de camera om 21.30 u blijkt de moeder inderdaad niet aanwezig te zijn. In de holte is het jong nog wel aanwezig en deze is zichtbaar gegroeid.

De avond van zaterdag 5 mei zit ik om wederom op mijn observatieplek bij de nestboom. Om 20.17 u steekt het moertje haar kop uit de opening. Haar effen bef is oranjegeel en duidelijk zijn om haar ogen donkere ringen te zien van het verharren. Door een gedraaide wind zit ik echter inmiddels met rugwind en ik zie de marter dan ook in mijn

richting snuffelen, waarna ze weer naar binnen gaat. Ik besluit dan ook te vertrekken.

Op 12 mei is de latrine leeg en lijkt deze nestboom te zijn verlaten. Observatie op zowel 12 als 13 mei leveren geen zichtwaarneming op. Controle met de hengcam op 15 mei wijst uit dat het moertje inderdaad verhuisd is. In de zoektocht naar de verhuisboom vind ik 28 mei een beuk in dezelfde laan met daaronder een aantal afgebeten bonte spechtenveren. De openingen in deze beuk vertonen slijtsproen. Dit blijkt echter niet de verhuisboom te zijn want op 29 mei kom ik in contact met Riny Westeneng die in de naastgelegen laan de moeder met jong in een beuk met latrine heeft gezien. Op 1 juni blijkt uit een hengcaminspectie door Henri Wijsman dat deze boom echter weer verlaten is. Wel worden er die avond bij een nabijgelegen dode beuk afgebeten veren van een bonte specht gevonden.

Door een collega van boswachter Han ten Seldam werd op 20 november een doodgereden boommarter op de N304 gevonden. Volgens de melding een klein vrouwtje en vermoedelijk een jong van dit jaar. Afstand tot de nestboom bedraagt ongeveer een 800 meter. Sectie door Alterra zal hopelijk uitwijzen of het inderdaad het jong of wellicht het moertje van Roekel betreft.

4. Overige waarnemingen

4.1 Kootwijk

In boswachterij Kootwijk vond ik op 6 april in een beukenvak een aantal uitwerpselen waarvan een zeer vers was. Ook op 15 april lag hier een nieuw uitwerpsel. Vermoedelijk wordt een van de nabijgelegen holle beuken gebruikt als rustplaats

4.2 Breeschoten/Scherpenzeel

Hier vond mijn hond Seca een uitwerpsel op 12 april.

4.3 Hoog Soeren

Op aanwijzing van Robert Keizer vond ik op 18 mei bij een bekende nestboom verse uitwerpselen. Deze boom is ook bekeken (zie elders in deze MARTERPASSEN). Op 2 juni zag ik het moertje om 12.23 u de latrine bezoeken. Om 12.33 u keek een jong nieuwsgierig naar buiten.

4.4 Valouwe

Tijdens het zoeken naar grofwild op 30 september vond ik een uitwerpsel nabij een van de weinig hier aanwezige holle beuken.

Is het landgoed Mensinge geschikt voor de boommarter?

Aaldrik H. Pot

met dank aan en medewerking van Hans Kleef

1. Inleiding

De laatste jaren komen er uit het landgoed Mensinge bij Roden (Drenthe) vaker waarnemingen van boom- of steenmarters. Omdat Mensinge op het eerste oog best geschikt lijkt en binnen een straal van tien kilometer enkele reproductieve territoria van de boommarter zijn vastgesteld, is het niet ondenkbaar dat deze soort ook in dit gebied voorkomt en zich weet voort te planten. In dit artikel wordt op basis van veldwerk en waarnemingen in 2006 en 2007 ingegaan op de vraag hoe geschikt het landgoed Mensinge zou kunnen zijn voor de boommarter.

2. Gebiedsbeschrijving

Het landgoed Mensinge ligt tussen de plaatsen Roden en Lieveven en bestaat uit gemengde bossen, de heide van het Molmakersstuk en het beekdal van het Lieveven diep. Het landgoed is grotendeels in eigendom en beheer bij Staatsbosbeheer. De bossen beslaan zo'n 200 ha en zijn nagenoeg aaneengesloten. In sommige vakken staan eiken en beuken van meer dan honderd jaar oud. Deze zijn vooral te vinden aan de noordzijde van het Mensingebos en aan de oost- en westzijde van het Sterrenbosch. Ook langs de lanen zijn op diverse plaatsen oudere bomen te vinden. Het omringende landschap is kleinschalig met boomwallen en meerdere grotere (Lieverder Noordbosch) en kleinere bossen (De Weehorst).

Het landgoed heeft een rijke vogelbevolking. Zwarte, groene en grote bonte specht broeden er jaarlijks. Voor boommarter geschikte prooidieren zoals bosmuis en rosse woelmuis zijn algemeen. Ook zijn er voldoende besdragende struiken zoals braam en bosbes. In en rond het landgoed komt de steenmarter met zekerheid voor.

Binnen een straal van vijftien kilometer liggen een aantal andere (potentiële) leefgebieden: Noorderduinen, Zuursche Duinen/Steenbergerveld, Langeleër Duinen, Molenduinen en boswachterij Veenhuizen. Een robuuste ecologische verbingszone richting zuidoosten (Een, Veenhuizen, Bakkeveen) en richting zuiden (bossen Norg) ontbreekt voornamelijk. Hoe de boommarter halfopen landschappen, zoals rond Roden, gebruikt is niet goed onderzocht. (Broekhuizen & Wijsman, 2000). Het is

dan ook niet duidelijk hoe een dergelijke verbingszone er uit moet zien.

Het landgoed wordt ingesloten door twee drukke verkeerswegen, de Mensingeweg en de Norgerweg. De dichtere bebouwing van Roden ligt vooral aan de noordzijde van het gebied. Het landgoed dient als uitloopgebied voor Roden. In de weekenden is het extra druk door recreanten uit de regio en stad Groningen. Er wordt veel gewandeld met loslopende honden.

3. Veldwerk

3.1. Inventarisatiemethode

De werkbare manier om boommarters in een bepaald gebied te inventariseren, is beschreven door Hans Kleef. (Kleef, 1997, 1998). Deze methode gaat er vanuit dat in het onderzoeksgebied alle holle bomen in kaart worden gebracht. Zij vertegenwoordigen de potentiële nestplaatsen. Ook wordt gezocht naar sporen zoals krabsporen op bomen, prooiresten en keutels. Zichtwaarnemingen zijn natuurlijk een zeer belangrijke aanvulling.

In de winter van 2006/2007 is het landgoed geïnventariseerd op nestholtes van spechten. In totaal werden 30 bomen gevonden die op het eerste oog een of meerdere geschikte nestholtes voor boommarters bevatten. Hans Kleef heeft aangetoond dat lang niet alle nestholtes ook daadwerkelijk geschikt zijn voor boommarters. Ruim de helft van de op het oog geschikte holtes valt af omdat de inwendige ruimte veel te klein is of met water is gevuld. De ingang van de holte moet een minimale diameter hebben van vijf centimeter, terwijl de inwendige diameter van de nestholte niet kleiner dan zo'n vijftien centimeter mag zijn. (Achterberg et al, 2000; Kleef, 2004).

Op het landgoed Mensinge is het volgende vastgesteld. In levende eiken komen met name nestholtes van groene spechten voor. Zij hakken vaak een holte uit in de aanzet van een afgeknapte tak (12 maal waargenomen in Mensinge). Nestholten van zwarte spechten zijn in Mensinge vooral in beuken te vinden (circa vijftien waargenomen, waarvan enkele bomen met meerdere holtes). Grote bonte spechten hakken hun nestholten vaak uit in dode

bomen. Hiervoor werden in Mensinge eik, berk of grove den gebruikt (zeven bomen met meestal meer dan een holte). Er zijn veel meer nestholten van grote bonte specht gevonden, maar daarvan kon op voorhand worden vastgesteld dat ze niet geschikt waren voor boommarters, bijvoorbeeld omdat de boom grotendeels verrot was. Ook zijn hollen van grote bonte spechten op voorhand al af te keuren omdat de toegang veelal te klein is.

Vanaf half april tot en met juni zijn al deze potentiële nestbomen drie keer onderzocht op marterbewoning. Hierbij is gezocht naar sporen als ophoping van keutels (latrines) op dikke takken van de boom, verse krabsporen en prooi-resten onder de boom. In alle drie rondes konden geen aanwijzingen van marterbewoning worden gevonden. Zowel tijdens het winterwerk als tijdens de nestholte-inventarisatie werden meerdere marterkeutels aangetroffen, voornamelijk op gebaande paden. Er kon geen onderscheid worden gemaakt tussen boommarter- en steenmarterkeutels. Bij bezette territoria van boommarter is het aantal keutelvondsten, vooral rond de een gebruikte nestholte, beduidend hoger dan in Mensinge is waargenomen (persoonlijke waarneming, boswachterij Veenhuizen). Naar aanleiding van een waarneming van Jeroen de Werker (zie 3.1) is op 29 juli nog een aantal nestholtes gecontroleerd. Bij één nestholte was een duidelijke verandering ten opzichte van het vorige bezoek (24 mei) te zien. Er lag een vleugel van een vink onder de boom, er zat een witte haar met een bruine punt in de holterand en er waren tientallen stukjes schors 'afgeknapt'. Dit zou kunnen wijzen op gebruik door een marter. Of de boom door steen- of boommarter is gebruikt, kon niet worden vastgesteld.

3.2 Overige waarnemingen

In het verleden is voor Mensinge een aantal boommarterwaarnemingen bekend die echter niet goed zijn gedocumenteerd (zoogdierdatabank VZZ). Binnen de onderzoeksperiode (vanaf januari 2006) zijn geen eigen waarnemingen van boommarter op het landgoed zelf gedaan. De steenmarter is met zekerheid vastgesteld in een houthok achter een huis aan de Mensingheweg en er was een verkeersslachtoffer (vrouw, Mensingheweg, 18 oktober 2007).

Er zijn diverse onzekere waarnemingen door derden gedaan. In het voorjaar van 2006 zag een Staatsbosbeheer-medewerker in het Oudevaartse bos een marter op het pad die een den invluchtte. Ondanks dat hij het dier goed heeft kunnen zien, was hij te beduusd om na afloop kenmerken te

kunnen benoemen. Eind juli 2007 zagen Cees Koelewijn en Immy Boonstra twee boommarters een grove den in vluchten tijdens een nachtzwaluweeninventarisatie in de Zuursche Duinen, circa drie kilometer ten zuidwesten van Mensinge. Deze waarneming kon ik een dag, persoonlijk bevestigen omdat in ieder geval een van de dieren nog aanwezig was op een buizerdnest en door mij kon worden gefotografeerd (zie Foto 1). Naar aanleiding hiervan verscheen een bericht in het lokale nieuwsblad De Krant. Hierin werden mensen opgeroepen eventuele marterwaarnemingen door te geven.

Foto 1 Boommarter in de Zuursche Duinen
(Foto: Aaldrik H. Pot)

Hierop kwamen twee serieuze waarnemingen uit Mensinge binnen. Jeroen de Werker zag op 10 juli 2007 bij de Noordplas een marter met drie of vier jongen. Hij kon echter niet vaststellen of het om een boom- of steenmarter ging. Daarnaast kwam er nog een melding binnen van een marterwaarneming in het Oudevaartse bos. Ook deze waarnemer kon niet met zekerheid zeggen of het om een boom- of steenmarter ging.

Op 18 juli werd door J. Klooster een boommarter gevonden in de berm bij het Spekveen tussen Langeloo en Norg, zo'n vier kilometer ten zuiden van het landgoed Mensinge. Deze marter, die al in verregaande staat van ontbinding was, is door de auteur opgehaald en ingevroren. Op het lijk zal later sectie worden verricht door Alterra in Wageningen.

4. Conclusie

Of het landgoed Mensinge geschikt is voor de boommarter valt niet met een simpel ja of nee te beantwoorden. Het gebied voldoet op het oog aan een aantal belangrijke eisen die de boommarter lijkt te stellen aan een habitat. Zo is uit de inventarisatie gebleken dat er diverse holle bomen aanwezig zijn. Er is echter geen controle gedaan of alle holle bomen ook geschikt zijn voor marterbewoning. Het aanbod (boomtype, locatie in het bos) is

zo gevarieerd dat dit geen belemmering zou mogen zijn. Het bosgedeelte van het landgoed lijkt voldoende gevarieerd (afwisseling naald- en loofbos), maar met zijn circa 200 ha wat aan de kleine kant. Echter een dergelijk oppervlak zou wel zeker plaats kunnen bieden aan een of meer zich voorplantende moertjes zoals is gebleken in de Compagnonsbossen (Ravenswoud) met een overeenkomstig oppervlak (persoonlijke mededeling Hans Kleef). Uitwisseling met (mogelijk) aanwezige boommarters in de Zuursche Duinen en Noorderduinen is niet uit te sluiten en waarschijnlijk goed mogelijk. Uitwisseling met mogelijk aanwezige boommarters in de Langeloërduinen en Molenduinenvan lijkt minder voor de hand te liggen. De boommarters zouden hier meerdere kilometers relatief open landschap moeten overbruggen. Zowel de drukke Norgerweg als de Mensingheweg zijn voor de boommarter twee vervelende barrières. Onmogelijk is het echter niet. Wat wel met zekerheid kan worden gezegd is dat het landgoed een geschikte leefomgeving is voor de steenmarter. Het voedselaanbod, de aanwezigheid van bebouwing op korte afstand en het aantal beschikbare nest en rustplaatsen lijken voldoende voor meerdere steenmarterterritoria. Een negatieve factor voor de geschiktheid van voortplantende boommarters zou de toch wel grote recreatiedruk (met veel loslopende honden) in het gebied kunnen zijn.

5. Aanbevelingen

Het is de moeite waard om op het landgoed Mensinge door te gaan met de jaarlijkse inventarisatie van holle bomen en mogelijke marternesten. Daarnaast lijkt het zinvol te onderzoeken hoeveel steenmarterterritoria er precies zijn op en rond het landgoed Mensinge. Wat de invloed van de steenmarter op de boommarter is, oftewel in hoeverre deze twee elkaar in de weg zitten, is nog niet goed onderzocht, maar blijft wel een interessante vraag. Daarnaast zou bekeken moeten worden of het nodig is om de ecologische verbindingen met de Molenduinenvan/Langeloërduinen en Noorderduinen/Zuursche Duinen te verbeteren. Het doen van telemetrisch onderzoek (het met een zender volgen van dieren) zou een goed beeld kunnen geven over of en hoe boommarters migreren in halfopen landschapstypen rond Roden, Steenberg en Norg.

Daarbij zouden jonge boommarters uit de boswachterij Veenhuizen en Zuursche Duinen moeten worden gevangen en worden voorzien van een zender. Dit zal echter een zeer intensief en tijdrovend karwei zijn (Broekhuizen & Wijsman, 2000), maar kan wel een schat aan informatie opleveren.

Literatuur

Achterberg, C., M. Bestman & H.J.W. Wijsman, 2000. Inventarisatie van boommarternestbomen op de Utrechtse heuvelrug - LUTRA, 43: 93-100.

Broekhuizen, S. & H.J.W. Wijsman, 2000. Lacunes in de kennis over de boommarter met betrekking tot beheer en beleid - LUTRA, 43: 239-247.

Kleef H.L., 1997. Boommarterinventarisatie in Nederland: aanpak en resultaten, toegespitst op Noord-Nederland. in: K.J. CANTERS & H.J.W. Wijsman (eds). Wat doen we met de boommarter? Wetenschappelijke mededeling nr. 219: 11-19. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht.

Kleef H.L., 1998. Nieuwe mogelijkheden voor onderzoek aan de boommarter in Nederland - De Levende Natuur 99; 180-184.

Kleef H.L., 2004. Boommarters houden niet van beuken. De verspreiding van de boommarter in het Drents-Friese Wold in de relatie tot het bestand aan holle bomen. - MARTERPASSEN X: 36-40.

Lange R., P. Twisk, A. Van Winden & A. Van Diepenbeek, 1994. Zoogdieren van West-Europa: 1-400, KNNV Veldgids, KNNV-uitgeverij, Utrecht.

Müskens, G.J.D.M., 1997. Leefwijze en terreingebruik van de boommarter in Nederland: wat weten we tot nu toe? in: K.J. CANTERS & H.J.W. Wijsman (eds). Wat doen we met de boommarter? Wetenschappelijke mededeling nr. 219: 30-36. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht.

Müskens, G.J.D.M., D.J.C. Klees & S. Broekhuizen, 2000. Dagrustplaatsgebruik van een boommartermannetje op de zuidoostelijke Veluwe - LUTRA, 43: 151-170.

VELDWAARNEMINGEN

Eerste nestvondst van boommarter in Laagveenmoeras De Wieden

Ronald Messemaker

Boswachter De Wieden, Veneweg 253, 7946 LV Wanneperveen

Op 3 april zag ik tijdens monitoringswerkzaamheden in de Wieden een adulte boommarter. De aanwezige wulpen en kieviten alarmeerden hevig. Aan de hand van deze waarneming zijn de twee vrijwilligers op 13 april extra alert op pad gegaan met als resultaat het volgende verhaal.

Op 13 april vonden zij daadwerkelijk de eerste nestboom in De Wieden van de boommarter. Nooit eerder was er sprake van een gedocumenteerd geval in dit gebied. Tijdens hun roofvogelmonitoring stuitten ze toevallig op de zwarte els (*Alnus glutinosa*) waarin het nest zich bevond.

Het moerasbos (3,3 ha) waar de nestboom staat bestaat grotendeels uit zwarte els (*Alnus glutinosa*), grauwe wilg (*Salix cinerea*) en meidoorn (*Crataegus monogyna*). De ondergroei bestaat voornamelijk uit moeraszegge (*Carex acutiformis*), zwarte zegge (*Carex nigra*), pluimzegge (*Carex paniculata*) en riet (*Phragmites australis*). Het bostype is eigenlijk doorgeschoten naar een verruigd Elzenzegge-Elzenbroekbos (*Carici elongatae-Alnetum*). Op sommige plekken is het moerasbos vanwege de waterstand moeilijk begaanbaar. Bij een eerste blik naar dit type bos zou je niet direct denken aan de aanwezigheid van een potentiële nest- of rustplaats van een boommarter. Door de ijlheid en lage dunne bomen oogt het moerasbos zeer open. Het bos is omgeven met eenjarig rietland dat door rietsnijders elk jaar wordt gesneden. Daarnaast is het bosperceel en kraggenland geheel omsloten met water. Aan de westkant met de lange vier meter brede vaartsloot. Aan de zuidzijde de Beulakerwijde.

Opmerkelijk is dat de moeder een zwarte els had uitgekozen, waarbij de nestholte zich op een hoogte van slechts anderhalve meter bevond. De zwarte els had twee ingangen. Het ene gat was rond met een diameter van vijftien centimeter; het andere gat was meer ovaal in de lengterichting van de boom. Opvallend was de grote latrine op de grond onder de nestingang. De moeder heeft waarschijnlijk vanaf de bovenliggende takken haar ontlasting gedaan. De penetrante geur van het nesthol was op twee meter te ruiken. Tijdens de tweede inspectie

die dag om de nestvondst te verifiëren, lag de moeder uiterst kalm maar waakzaam bij haar jongen die gezoogd werden.

Foto 1 Moertje (Foto: Ronald Messemaker)

Ook tijdens het fotograferen bleef ze zeer rustig bij haar twee jongen liggen. De jongen waren nog klein, grijs behaard en hadden de ogen nog gesloten. Dit duidde erop dat de jongen nog maar pas geboren waren.

Foto 2 Moer met de twee jongen (Foto: Ronald Messemaker)

Tijdens een derde inspectie op 10 mei, waarbij R. Hoeve assisteerde, verbleef de moeder nog steeds in het hol met haar jongen. Deze maakten piepgeluiden die duidelijk te horen waren. Ook hier bleef de

moer rustig liggen en had geenszins de behoefte om weg te gaan.

Op 20 juni werd nog een vierde inspectie gehouden maar gezien de verouderde keutels nam ik aan dat het hol definitief verlaten was. Hoeveel jongen het overleefd hebben is niet duidelijk. Wel trof ik niet ver van het nest een dode nog niet vliegvlugge juveniele buizerd aan waarvan de veren afgeknaagd waren. Of de boommarter hier mee te maken had is niet te zeggen omdat de vos (*Vulpes*

vulpes) ook veelvuldig in het gebied voorkomt. Het ging hierbij om het gemonitorde buizerdnest. Het nest was verlaten maar vertoonde geen sporen van boommarters.

Dank gaat uit naar J. Visscher en J.Dils (voor hun enthousiasme en alertheid tijdens hun roofvogel-monitoring), H. Wijsman en B.van den Horn van Werkgroep Boommarter Nederland en B. de Haan, coördinator Toezicht en Beheerevaluatie bij Vereniging Natuurmonumenten De Wieden.

Foto 3 Overzicht van het biotoop van de boommarter in Laagveenmoeras De Wieden (Foto: Ronald Messemaker)

Veldwaarnemingen in 2007 van de boommarter

Henri Wijsman

In samenwerking met: Bram Achterberg, Chris Achterberg, Sim Broekhuizen, Aarnoud Dekhuizen, Harry van Diepen, Abe Dijkstra, Vilmar Dijkstra, André ten Hoedt, Tim Hofmeester, Ben van den Horn, Olga van der Klis, Mark Ottens, Aldrik Pot, Rob van Swieten, Edzard van de Water.

1. Inleiding

Hier volgt het traditionele overzicht van de veldwaarnemingen zoals opgetekend in de negende jaargang van de digitale Boommarter Nieuwsbrief 2007 en waarvan het jammer zou zijn indien ze niet bewaard blijven.

2. Horsten

In het Horsterwold in Zuidelijk Flevoland zijn op een oud buizerdnest jonge boommarters gehoord;

de moeder zat er bij en verliet het nest! (Rob van Swieten, Flevolands Vogel Net). Van tijd tot tijd hebben ons de berichten bereikt van jongen op een horst; maar nooit zo vroeg (22 april) en bestudeerd zijn ze nooit.

3. Predatie op roofvogels en raven

Aldrik Pot stelde eind maart nabij Veenhuizen predatie vast van een eerstejaars havik en van een buizerd waarbij het in beide gevallen door een

marter scheen te zijn verricht. De havik hing op zes meter hoogte in de vork van een lariks met afgebeten kop. Van de buizerd waren afgebeten veren uit de boom naar beneden gedwarreld en aan het verwaaide horst hingen veren.

In seizoen 2006 heeft Rob van Swieten in het Vaartbos (Zuid-Flevoland) een sperwernest gehad waar opeens de jongen uit verdwenen waren; de boommarter werd verdacht. Op 18 april bij het ravennest in het Revebos zes (!) jongen onder het nest: één aangevreten, vier gezond, en een met gebroken vleugel. Aan vraatsporen te zien en het feit dat de zes jongen nog redelijk bij elkaar lagen is geconcludeerd dat het zeer waarschijnlijk het werk is geweest van een boommarter (Edzard v. d. Water).

Op zijn speurtochten in Den Treek heeft Ben van den Horn een particulier ontdekt met een grote tuin waarin een berk met gaten en oude uitwerpselen, twee gepredeerde sperwers vijfenzeventig meter uit elkaar (♂ en ♀), alsmede gepredeerde houtduif en muis (zie foto op pagina 22 van deze MARTERPASSEN).

Abe Dijkstra verwees naar buizerds in het Vaartbos (Flevoland, ± (160,0/483,0)), waar hij sinds 2000 al had vastgesteld dat de jongen van de buizerd op gevorderde leeftijd verdwenen, jaar na jaar. Het ligt erg voor de hand om de boommarter als de dader aan te wijzen.

4. Nestbomen

Vilmar Dijkstra schrijft: “Mij valt steeds vaker op dat bomen die regelmatig bij boommarters in gebruik zijn, doorgaans van een afstand te herkennen zijn aan de groene algenbaan die vanaf de latrineplek(ken) naar beneden loopt. Dergelijke algenbanen zie je ook vanaf de holten zelf, maar dan meestal (altijd?) veroorzaakt door vogels (of vleermuizen?). Het gaat dus echt om algenbanen (geen mos) vanaf takoksels”. Hij noemt dan twee voorbeelden van in principe onvindbare nesten (de holte niet zichtbaar of de latrine diep in een oksel), waarbij echter de algenbaan bij beide zichtbaar was.

In het Cronebos diende de boom die in maart vorig jaar als voorbereidingsboom gedurende drie weken in gebruik was, dit jaar als nestboom (Henri Wijsman)

Op 6 april in Nationaal Park Veluwezoom nog geen jongen (wel drie jonge eekhoorns van 6 weken oud). Maar op 13 april trof Vilmar Dijkstra

samen met Sim Broekhuizen in die eekhoornboom nu om 2.00 u 's nachts een boommarter aan, hetgeen wel doet vermoeden dat de eekhoortjes soldaat zijn gemaakt. Er werd ook een jong gezien. Drie nachten later bleek om 22.00 u de moeder op jacht en werden er twee jongen geteld, vermoedelijk omstreeks 8 april geboren.

Tim Hofmeester ontdekte op 25 april een heel dunne beuk met vijf openingen gemaakt door een grote bonte specht. Twee openingen waren wat wijder geknaagd en dat zag er vers uit. Uit een opening hing het kadavertje van een jonge zwarte specht. Onder de boom wat mest van een boommarter. Uit de boom kwam een hem onbekend geluid, “enigszins als het gepiep van puppies of kittens”: jonge boommarters! Nestboom dus. Maar op 30 april bleek deze boom alweer verlaten.

De jongen in de nestboom Leuvenumse Bossen verscholen zich in een hoop veren. Sommige veren zijn afgebeten, zeker niet alle. (Henri en Willemien Wijsman). Vilmar Dijkstra heeft ook al eens zo iets gehad. Hij veronderstelt dat de boommarter een boom kiest waar een vogel (vaak een holenduif) in huist en deze dan eerst opeet.

Mark Ottens zag op 3 mei hoe de moeder de boom verliet, begeleid door een koor van vlaamse gaaien; binnen vijftien minuten keerde ze terug met een koolmees in de bek.

Begin april lagen er in het grootste van de twee toegangsgaten en onder de boom op De Ginkel de veren van een gepredeerde holenduif en wat oude, grijs uitgeslagen marterkeutels (Bram Achterberg). Een hele worp.

Op 14 en 27 en 30 juli, en 2 augustus kwamen samen vier jongen om op slechts een kilometer van de Deelse weg ten zuiden van Hoenderloo. Inmiddels heeft men daar snelheidsbeperkende maatregelen genomen. Interessant is dat in het dichtstbijzijnde nest anderhalve kilometer verderop slechts één jong zat. Een ander nest in het NO van de Hoge Veluwe bevatte wel vier jongen. Ten slotte is er nog de mogelijkheid dat deze dieren afkomstig waren uit bos aan de andere kant van de weg N804, uit het deel van Deelerwoud waar Jhr Repelaer boommarters in en bezoekers uit houdt.

5. Ecoduct

Via André ten Hoedt bereikte ons de vondst van een boommarter een paar honderd meter ten zuiden van het wildviaduct bij Woeste Hoeve. De vinder claimde dat het alweer de vierde in tien jaar

was. Het is al eerder opgemerkt dat boommarters geen goed gebruik van de wildviaducten weten te maken (193,0/457,0).

6. Gedrag

Bij de berk op de Galgenberg zijn door de gebroeders Achterberg mooie video-opnamen gemaakt. Er zijn periodes van twintig tot dertig minuten waarin de jongen de moeder geen moment rust gunnen, en continu aan haar bek likken (wellicht belgedrag, zoals bij hondachtigen?) en over haar heen klimmen. In die periodes zijn de jongen ook het luidruchtigst. Op deze hete dagen zijn er ook periodes van steeds een tot twee uur waarin iedereen in het nest slaapt. In Remmerstein volgde een camera het wel en wee in de nestholte gedurende een week. Er waren langere rustperiodes van veertig tot zestig minuten. Daarnaast een kortere tijd waarin de jongen tegelijk worden gezoogd, vooral na terugkeer van de moeder op het nest; het zogen werd meestal gevolgd door een periode waarin de moeder de jongen zorgvuldig schoonlikt en de vacht van de jongen verzorgt. Dit leidt tot de wat schokkende kopbewegingen die Bram Achterberg ook heeft gezien bij de marter op de Ginkel (zie boven). Voorts speelgedrag gedurende een periode van ongeveer tien minuten. De vier jongen spelen vooral onderling, maar soms lijkt de moeder mee te doen. Daarna is iedereen moe. De moeder poogde zeker twee keer voor het vertrek uit de nestholte de jongen af te dekken. Op de bodem van de holte ligt een dikke laag deels vermolmd hout en houtschilfers. Overigens, de grootte en beweeglijkheid van de jongen maakt deze afdekpoging tot een nogal futiele bezigheid. Wat opviel bij de verhuizing is dat het een zeer stressvolle aangelegenheid is voor de moeder. Zij gromde en grauwde voortdurend toen zij van het platform (met krijsend jong) naar de boom kwam, en ook toen zij zich weer

verwijderde (Bram Achterberg). Op grond van de video-opnames heeft Bram Achterberg vastgesteld dat de moeder van Remmerstein hetzelfde vrouwtje is als de marter die deze boom in 2002 heeft gebruikt en die vorig jaar op circa 500 meter afstand werd aangetroffen in een eik aan de andere kant van de Broekhuizerlaan. Ze is geïdentificeerd aan de hand van een aantal keepjes in het rechter oor, zoals vastgelegd op foto's. Deze boom is vermoedelijk een verhuisboom: hij was drie weken eerder door Bram gecontroleerd zonder dat er sporen van bewoning werden aangetroffen.

7. Prooien

Olga van der Klis vond een marterlatrine onder een heel dunne eik waarin een grote bonte specht huisde. Op 9 mei had de specht jongen. Op 3 juni zat de marter er nog steeds, de specht was verdwenen, maar onder de boom lagen spechtenrestanten.

Op 9 augustus is Harry van Diepen geroepen bij een duiventil in Apeldoorn, net ten oosten van de wijk die het Loo heet (193,0/472,0). Daar heeft een heel jonge boommarter kans gezien om drie volwassen en drie jonge duiven te doden.

Op Deelerwoud (Natuurmonumenten) schrijft Aarnoud Dekhuizen dat in 2007 predatie (waarschijnlijk te wijten aan een of twee boommarters) optrad bij twintig van de 193 nestkastjes. Hierin hebben bonte vliegenvangers en koolmezen gebroed.

8. Onder dak

Ook dit jaar bivakkeerde er weer een boommarter onder het dak, wellicht met jongen, nu in Hooglanderveen.

Foto: Hugh Jansman

OECOLOGIE

Interactie met boommarters

Henri Wijsman

1. Inleiding

In afgelopen jaren zijn boommarters in conflict geraakt met roofvogels en uilen en hebben ze ook weer geprofiteerd van grote horsten om te slapen of om er jongen op te werpen; honden en vossen doden boommarters en boommarters grijpen wel eens een duif of een kip. Het staat wel ergens te lezen, maar het leek dienstig het weer eens bij

elkaar te zoeken wil zulke kennis niet domweg verloren gaan.

2. Roofvogels: buitgemaakt door boommarter

In Tabel 1 staan de gevallen van roofvogels als buit. Tabel 2 toont de gevallen waarin een boommarter door een roofvogel werd aangevallen:

Tabel 1 *Roofvogels die door een boommarter zijn buit gemaakt*

Soort	Jaar	Plaats	Aantal	MARTERPASSEN	Commentaar
Wespendief	1998	Goois Natuurreservaat de Zuid	2 juvenielen		38 dagen
Buizerd	2004	Apeldoorn		XI, pagina 41	
Buizerd	2006	Voorthuizen			afgebeten veren (Ronald Huijssen)
Buizerd	2005	Baarn			afgebeten veren (Hanneke Sevink)
Buizerd	2007	Veenhuizen			afgebeten veren hoog in de boom (Aaldrik Pot)
Havik	2004	Scherpenzeel		XI, pagina 41	Nest verlaten, ander nest betrokken, in het perceel afgebeten veren havik zowel als uitwerpselen boommarter
Havik	2005	Baarn			afgebeten veren (Hanneke Sevink)
Havik	2006	Laren			afgebeten veren (Hanneke Sevink)
Havik	2007				hing op 6 meter hoogte in een larix met afgebeten kop AP
Sperwer	2006	Heemstede	1♂	XIII, pagina 29	gevonden op 2,5 meter hoog in een dennetje, afgebeten veren
Sperwer	2006	Horsterwold			jongen uit het nest verdwenen (Rob van Swieten)

Tabel 2 *Gevallen waarin een boommarter door een roofvogel werd aangevallen.*

Soort	Jaar	Plaats	Bijzonderheden
Buizerd	1993	Drenthe	9 week oud jong op buizerdnest
Buizerd	1996	Argonne	zie Zoogdier 7 (1): 33; Koen Van Den Berge
Havik	2005	Amerongen	MP XII, pagina 30, Bram Achterberg
Havik	2006	Moersbergen	♂+♀ stoten op boommarter, Wim Bomhof

Ten slotte zijn er de gevallen van verminderd nestsucces. Weerribben, 2006, enige nesten verstoord in de buurt van een haviksnest met uitwerpselen, MARTERPASSEN XIII (p. 38); Cronebos, 2007, haviksnest mislukt in jongenstadium (Hanneke Sevink)

In Stubbe 1993 (p. 417) staat een geval van verminderd nestsucces bij roofvogels en raven rondom een nestboom van een boommarter. Wellicht slaat de marter 's nachts toe, als de roofvogel

hulpeloos is. Schulze (2000) beveelt aan om wat dieselolie of petroleum aan de stam te smeren onder het horst van een roofvogel om beide soorten marters te weren.

Ter vergelijking meld ik dat op 18 april bij het ravennest in het Revebos 6 (!) jongen onder het nest werden gevonden: een aangevreten, vier gezond, een gebroken vleugel. Aan vraatsporen te zien en het feit dat de zes jongen nog redelijk bij elkaar lagen is geconcludeerd dat het zeer waar-

Tabel 3: Boommarterjongen op roofvogelnesten

Plek	Soort	Jaar	MARTERPASSEN	Bijzonderheden
Sysselt	Buizerd	2001		Gelders Landschap, 2 jongen
	Buizerd	1997		Hans Kleef
	Buizerd	1998		Hans Kleef
	Buizerd	2002		Hans Kleef
Ravenswoud	Havik	2002		Hans Kleef, afstand 925 meter, een in 2 meter hoogte in een dode geïsoleerde spar van 4 meter hoog
	Buizerd	2006		Hans Kleef
	Havik	2006	XII:29	Hans Kleef, afstand 1500 meter
Hooghalen	Buizerd	2002		Hans Kleef
Urk	Buizerd	2003		Sjoerd Bakker, jong valt er uit.
Heerenveen	Buizerd	2000		Appie Bles, gat
Wekeromse	Havik	1999		Gelders Landschap, 2 jongen
Weerribben	Havik/Buizerd	2006	XIII:40	Sjoerd Bakker, oud , 3 jongen met gat in nest
Horsterwold	Buizerd	2007		Robbie van Swieten

Tabel 4 Boommarterjongen op roofvogelnesten

Plek	Soort	Jaar	MARTERPASSEN	Bijzonderheden
Hilversum	Buizerd	1996	V:40	Christiaan Sjobbema, uitwerpselen onder nest
Spelderholt	Havik	2006	XII:30	Jan ten Böhmer, uitwerpselen onder nest
Drenthe	Havik	1992	V:40	Hans Kleef, uitwerpselen onder nest

Tabel 5 Slapen door marter op horst

Plek	Soort	Jaar	MARTERPASSEN	Bijzonderheden
Kuinderbos	Havik	1996	V:40	Sjoerd Haantjes, lag op nest
Robbenoord		1999-2001-2006		Leon Kelder, lag op nest
Castricum	Buizerd	2006	XIII:29/30	Ruud Kok
Weerribben	Havik	2001	XIII:38	

schijnlijk het werk is geweest van een boommarter (Edzard v.d.Water).

3. Roofvogels: boommarternesten op horsten

Deze paragraaf beschrijft situaties waar boommarters op horsten zijn gezien of aanwezigheids-sporen zijn waargenomen. De tabellen 3 tot en met 5 tonen feiten die reeds gepubliceerd zijn in MARTERPASSEN V (p. 40) alsmede MARTERPASSEN VIII (p. 24), MARTERPASSEN IX (p. 24), MARTERPASSEN X (p. 25), MARTERPASSEN XII (p. 29).

Conclusies: Het blijkt dat roofvogelnesten worden gebruikt om boommarterjongen op te werpen óók op de zandgronden. Hierbij neemt Ravenswoud een aparte plaats in, omdat kennelijk daar een boommarter (-familie) resideert die van deze locaties houdt. Evenzo heeft Hans Kleef ooit een boommarter leren kennen, Sm37, die haar jongen altijd in lariksen wierp. Maar afgezien van deze gevallen is het zonneklaar dat roofvogelnesten met name in gebruik zijn in de IJsselmeerpolders: Robbenoord, Urk, Kuinderbos, Horsterwold, waar de bomen nog niet de vereiste dikte hebben zoals spechten die nodig hebben om een nestholte uit te hakken. De gevallen van Heerenveen en Weerrib-

ben sluiten zich hierbij aan, ook in het lage land ontbreken spechten en hun bomen. Men moet wel aannemen dat het hol zoals dat in enige bewoonde nesten is gevonden door de boommarter gemaakt is, als een soort schuilkelder voor slecht weer. In het uiterst geïsoleerd gelegen Robbenoord moet het welhaast gaan om één individu, dat ondertussen mooi oud is geworden!

In 2007 zijn in de Noordoostpolder nog twee gevallen bekend geworden van latrines onder horsten van roofvogels. Vermoedelijk zijn deze horsten eerder gebruikt door een moertje (boom)marter om jongen te huisvesten. In het Kuinderbos bleek eind mei bij het zoeken naar sperwernesten op een nest van vorig jaar een grote marterlatrine te zitten. Ook onder de boom lagen enkele uitwerpselen. In het Voorsterbos was een havik verhuisd. Onder het vorige nest lagen de uitwerpselen van een marter. In dit deel van Nederland kan de mogelijkheid dat het om steenmarter ging niet worden uitgesloten. Wel zijn in het Kuinderbos in de buurt van genoemd nest later jongen op de grond gezien. (bron: Boommarter Nieuwsbrief 2007).

Tabel 6 Aanvallen door bosuilen.

Plek	Jaar	Bron
Imbos	1994	MP III:41
Cronebos	1998	Zoogdier 9 (2) 1998 16-19
Amerongen	1998	MP VIII:23
Amerongen	2001	MP VIII:23
Ridderoordse	2006	MP XIII:29

Tabel 7 Predatie op bosuil.

Plek	Jaar	Bron
Drenthe	1999	MP XII:45
Hulshorst	2000	MP XIII:23
Hoog-Soeren	2003	Robert Keizer, Boom- marter Nieuwsbrief 2003
Quadenoord	2004	Robert Keizer, in februari 2004 hing er een afgebeten bosuilenvleugel in het gat en lag er een verse boom- marterkeutel onder de berkenboom!
Amsterdamse Waterleiding- duinen	2006	MP XII:34
Planken Wam- buis	2006	Robert Keizer, Boom- marter Nieuwsbrief 2006
Tongeren	2007	Harry van Diepen, Boom- marter Nieuwsbrief 2007

4. Bosuilen

Tabel 6 en 7 tonen aanvallen door bosuilen, respectievelijk predatie op bosuil. In *MARTERPASSEN IV* (pagina 103) heeft Dick Klees al melding gemaakt van bosuilresten onder een boommarternest bij Drie.

In Stubbe (1993) worden Baudvin e.a. (1985) geciteerd omtrent een regio in Frankrijk waar 6% van de bosuilnesten door boommarters verstoord werd. In april 2006 zag Ruud van den Akker een boommarter binnen de nestboom blijven zolang de bosuil haar territoriale roep deed horen. Enige dagen later werd deze marter gefilmd binnen de nestholte en elke keer (acht maal) dat de uil riep opende de marter een of twee ogen en hief de kop op. Bij Tongeren lagen restanten van een bosuil met afgebeten veren.

Robert Keizer en Ruben Smit vonden bij Hoog-Soeren een bosuilnest waar de uilenveren nog uitstaken met verse krabsporen van boommarter op de stam en onder de boom een uilenei waaruit juist een jonkie met zijn eitandje bezig was uit het ei te komen; dit een kilometer van een boommarternest.

Maar ook de boommarter moet oppassen. Hell (1997) vond de schedel van een jonge boommarter in een bosuilkast bij Kootwijk.

5. Confrontaties met hond en vos

Men kan zich afvragen wat doodsoorzaken voor boommarters zijn afgezien van het verkeer. Het dier heeft immers geen natuurlijke vijanden. Maar vooral in Scandinavië zijn veel gegevens verzameld (Lindström e.a. 1995) waarbij boommarters zijn gedood door vossen. Ik gebruik expres “gedood” in plaats van “gepredeerd”. De vos eet de boommarters niet op. Hij jaagt er niet op, kennelijk ondergaat hij ze als voedselconcurrent (beide eten voornamelijk muizen) en ze worden dus uitgeschakeld. In Schotland ziet men hoe in land boven de 200 meter vossen zeldzaam zijn en dit zijn juist de gebieden waar boommarters floreren. In Scandinavië werd in de jaren tachtig door een uitbraak van schurft de vossenstand sterk gedece-meerd, en in die tijd nam de boommarter duidelijk toe (men meet dat door te tellen hoeveel er door jagers zijn buit gemaakt; Overskaug 2000). Ten-slotte zijn er in Zweden zestien gevallen beschreven van vossen die een boommarter hadden gedood (Lindström e.a. 1995) plus twee boommarters die met zendertje en al waren begraven door een vos.

Hoe zit dat in Nederland? De Nederlandse boommarters leven vrijwel altijd in de buurt van de mens en zijn huisdieren. Het is veelal moeilijk de beet van een vos van die van een hond te onderscheiden. Daarom worden hier hond en vos, die beide de marter doden zonder die op te eten, tezamen bekeken (zie Tabel 8).

Het geval uit Deelerwoud is beschreven in Zoogdier 5, namelijk hoe een vos één van een groepje van vijf spelende jongen greep en wegvoerde (Broekhuizen 1994). De gevallen in Berkenheuvel en Ravenswoud in Drenthe zijn medegedeeld door Hans Kleef; op Berkenheuvel bestaat een zone voor het uitlaten van honden die niet aan de lijn hoeven. Hier werden drie jonge boommarters doodgebeten, een in 1998 en twee in 1999. Bij Ravenswoud werd evenzo in een hondenlosloopzone in 2004 een boommarter gegrepen en gedood (mededeling André Donker, respectievelijk Janco Mulder, via Hans Kleef). Bij Leersum vertoonde in 2004 een jong duidelijk het merkteken van hoektanden, waarschijnlijk die van een hond. Op Stameren is een jonge boommarter in 2007 door een hond geapporteerd, en later overleden. Maar die vertoonde wonden als van een eerder verkeersongeval.

Tabel 8 Doden van boommarter zonder opeten.

Plek	Jaar	Dader	MARTERPASSEN	Pag.
Soestdijk	1991	Hond	I	59
Smilde	1992	Hond	IV	45
Garderen	1994	Hond	III	23
Velp	1998	Hond	VII	30
Drenthe	2002	Hond	IX	15
Leersum	2004	Hond	XI	18
Berkenheuvel	98/99	Hond		
Ravenswoud	2004	Hond		
Kootwijk	1997	Hond of Vos	VI	22
Deelerwoud	1990	Vos		
Kuinderbos	2002	Vos	IX	29

Ten slotte: ook de das kan een boommarter doden, zie Ruud van den Akker,. Zoogdier 18 (2) 2007: 21 v.v.

6. Tam gevogelte: boommarter als vijand

Een smet op het blazoën van de boommarter is dat ze zich wel eens vergrijpen aan door mensen gehouden gevogelte, dus kippen en duiven (Tabel 9). Wat zijn de gegevens uit de afgelopen jaren? Het blijkt dat de gevangen kippen vaak krielkippen zijn geweest. Gewone kippen kwamen een enkele keer ook voor. Er is een voorkeur voor eieren. Een duidelijk voorbeeld was de boommarter die gehandicapt was door het verlies van de staart en die beschreven is in (Broekhuizen e.a., 2000). Dit dier kon waarschijnlijk niet meer van boom tot boom springen; hij doodde in vijf dagen dertig duiven, waarvan hij er vijf op at; maar de krielkippen in

dezelfde ren werden gespaard. Een week later roofde dezelfde marter anderhalve kilometer verderop eieren uit een kippenren, maar spaarde wederom de krielkippen zelf. In hetzelfde kippenhok werd vijf jaar later een andere marter (met staart) gevonden die achttien duiven had gedood en de krielhaan, In de nachten daarop drong de marter opnieuw binnen (via een zelfgemaakt gat) en doodde vier duiven, één krielkip en roofde verscheidende eieren. De marter drong kennelijk binnen door een opening van slechts vier centimeter breedte tussen tralies, wat voor een wijfjesmarter net voldoende schijnt te zijn. Twee nachten later werd een dwergkonijn met vier jongen op twee kilometer afstand; betrof dit dezelfde marter? (zie MARTERPASSEN XII, p. 32-33).

Een moermarter (met jongen) roofde in 1994 op de centrale Veluwe de eieren van duiven en verwondde enige duiven, waarvan enkele dodelijk (MARTERPASSEN III, p. 47). In 2006 verschaftte beslist een andere boommarter zich regelmatig toegang tot de kippenren (met krielkippen en enige parelhoenders). De kippeneieren werden geroofd, maar de kipjes gespaard. Bij Singraven doodde in één nacht een boommarter zeventien krielkippen (MARTERPASSEN I, p. 27).

Op de westelijke Veluwe werden in enige weken negen kippen en twee kuikens gedood; twee eenden, vier kippen en de haan en enige kuikens bleven gespaard. In dit geval heeft de boommarter zich door goede kwaliteit gaas heen gebeten (MARTERPASSEN VIII, p. 26). In 1993 bij Epe werd een boommarter gevonden in een kippenren na zes

Tabel 9 Gevogelte, eieren en boommarter

Plek	Jaar	Prooi	Gespaard	Bron
Rozendaal	2000	duiven, eieren	krielen	Lutra 43: 19
Rozendaal	2005	duiven, krielhaan, krielkip, eieren		MP XII: 32
Veluwe	1994	eieren, duiven,		MP 3:47
Veluwe	2006	eieren	krielen, parelhoenders	Boommarter Nieuwbrief 06
Singraven	1992	krielen		MP I:27
Veluwe	2001	sommige kippen, kuikens	eenden, andere kippen, haan	MP VIII:26
Epe	1993	kippen		Alterra
Oosterbeek	1994	duiven, eieren		Alterra
Beekbergen	2003	krielen		Boommarter Nieuwbrief 03
Utrecht	2004	krielen, krielhaan		MP XI:48
Hattem	1999	duiven		MP IX: 28
Epe	2006	kippen, haan		Boommarter Nieuwbrief 06
Epe	2006		kippen rond nest	MP XIII:33
Heerde	2007	duiven		Boommarter Nieuwbrief 07

kippen gedood te hebben; werd vrijgelaten, keerde de volgende nacht terug en pakte de overige twee, maar werd wederom vrijgelaten. Eveneens in 1993 werd ook in Heerde een boommarter gevangen in een kippenhok.

In 1994 doodde een boommarter bij Oosterbeek vier duiven en at ook de eieren. Bij Beekbergen in 2003 heeft iemand twee opeenvolgende nachten bezoek in zijn kippenhok gehad van een hele familie boommarters. Alle acht krielkippen waren dood; van de kippen waren de koppen afgevreten. Interessant is dat de kippen in het nachthok zaten, dat in principe marterbestendig was. Maar de marters moeten het vullukje dat het nachthok afsluit opgelicht hebben (via Cees Buys).

Op het landgoed De Boom in Utrecht huisde een boommarter drie weken in een schuur. In die tijd doodde hij drie krielkippen en de haan; een kip werd bedekt onder stro, een andere lag buiten de ren zonder kop. In 1999 werden in Hattem in een duivenren dertig duiven dood gevonden. Bij een duivenmelker in Heerde (199,30/489,28) waren in de nacht van 16 op 17 februari 2007 zevenendertig postduiven gedood. In het duivenhok zat een zoldertje en daar had de marter alle duiven op voorraad gelegd. De marter lag tussen de prooi te slapen.

Gedrag bij het nest

Henri Wijsman

1. Inleiding

Deze bijdrage beschrijft oude waarnemingen omtrent het gedrag bij het nest. De beschrijvingen zijn opgedeeld in de rubrieken duo's, een rol voor het mannetje, sanitaire bezigheden, de jongen en marter en mens

2. Duo's

In velerlei maanden zijn twee boommarters bij elkaar gezien, maar het geslacht is in het algemeen niet vastgesteld. Het kunnen jongen uit één nest zijn, al dan niet van verschillende geslacht, of volwassen dieren (zie Tabel 1).

Helldin en Lindström 1995 vertellen hoe de "sociale activiteit in de late winter" (februari, maart) eertijds werd uitgelegd als het paarseizoen, dat echter exclusief in de zomer blijkt te liggen; hun uitleg is dat de overjarige jongen het territorium moeten verlaten en er als het ware actief uit verdreven worden.

Literatuur

Hell E. van 1997. Dertig jaar Bosuilen in Boswachterij Kootwijk. - Het Vogeljaar 45: 206-8.

Broekhuizen, S. 1994. Boommarters in de houtschuur. Zoogdier 5 (4) 3-6.

Broekhuizen, S. , Dijkstra, V. A. A., Müskens, G. J. D. M., Opmerkelijke omzwervingen van een boommartermannetje *Martes martes*. *Lutra* 43 (2000) 119-123.

E. R. Lindström, S. M. Brainerd, J. O. Helldin, K. Overskaug *Ann. Zool. Fennici* 32 (1995)123-130. Pine marten-red fox interactions: a case of intra-guild predation?

Stubbe, M. 1993. *Martes martes* (Linné 1758) - Baum-, Edelmarder. In: Niethammer J & Krapp F (Hrsg): *Handbuch der Säugetiere Europas*, p. 374-426. Aula-Verlag, Wiesbaden.

Overskaug, K., 2000. Pine marten *Martes martes* versus red fox *Vulpes vulpes* in Norway: an inter-specific relationship? *Lutra* 43 : 215-221

Waarnemingen in de periode juni tot en met augustus wijzen veeleer op het echte paringsseizoen. In overige gevallen kunnen het wel jongen uit één nest zijn die nog samen optrekken. In het Kuinderbos zag Florian Bijmold op 2 augustus 2007 twee boommarters (183,6/532,8), het voorste dier iets kleiner en wat lager, het achterste wat groter en assertiever (maakte even kegel). Hij vermoedt dat de voorste een wijfje was en de achterste een mannetje. Zie ook het geval 2006 (Planken Wambuis) zoals genoemd onder 3.

3. Een rol voor het mannetje?

In boommarterland is het wat eigenaardig om te spreken van de aanwezigheid van een mannetje in de buurt van een boommarternest. Er bestaat een mededeling van Krott (1973) over een boommarterman die een bij mensen opgevoed wijfje dat in het wild jongen had nogal eens begeleidde. Tabel 2 toont een aantal gevallen waarin mannetjes werden waargenomen. Merrebach (in

Tabel 1 Twee boommarters bijeen

Maand	Jaar	Plek	Activiteit	Bron
9 januari	2001	Veluwezoom	2 slapend in een holle boom	MP XI: 72
februari	2002	Smilde	2 slapend in boom met 2 gescheiden holten	Nieuwsbrief '02
20 februari	2007	Leuvenum	2 overstekend	Nieuwsbrief '07
maart	2004	Planken Wambuis	2 spelend in schuur	MP X:26
20 maart	2003	Kaapse Bossen	2 spelend in tamme kastanje	MP X:26
5 april	2006	Leusderheide	2 in een kast met latrine	MP XIII:31
19 april	2006	Epe-Tongeren	2 of 3 in de boomtoppen	MP XIII:31
15 mei	2002	Veluwezoom	spelend stel, verfilmd	MP X:26
5 mei	2007	Veluwezoom	2 overdag zien lopen, even groot	Nieuwsbrief '07
11 juni	2006	Bylaer	2 achtervolgend op de grond	MP XIII:31
2 augustus	2007	Kuinderbos	voorstedier kleiner	Nieuwsbrief '07
19 augustus	2002	Garderen	2 adult overreden	MP X:26

Tabel 2 Situaties waarin mannetjes werden waargenomen

Plek	Waarnemer	Bijzonderheden	Bron
Berkenheuvel	Dick Klees		MP II: 37
	Hans Kleef	extra groot, bleef 1 uur	MP III: 26
Deelerwoud	Piet van Merrebach		Broekhuizen, S. 1994. Boommarters in de houtschuur. Zoogdier 5 (4) 3-6.
Cronebos	Henri Wijsman		MP IV:54
Austerlitz	Henri Wijsman		

Broekhuizen 1994) zag hoe een viertal jongen rond zijn huis door twee duidelijk verschillende marters begeleid werden. Klees (in 1993) en Wijsman (1998) zagen bij de nestboom een marter terwijl naar hun beste weten het wijfje binnen was. Kleef (in 1994) zag een duidelijk grotere marter arriveren en binnen blijven. Ook Wijsman zag in 1995 éénmaal een wat groter dier binnenkomen. Wijsman vond in 2003 grote uitwerpselen die onbeschadigd onder een latrine op vijftien meter hoogte lagen; ze zouden wel van een bezoekend mannetje kunnen zijn (MARTERPASSEN X, p. 27). In 2006 werd op Planken Wambuis door Vilmar Dijkstra en Robert Keizer het skelet van een marter in een boomhol gevonden, de schade aan de kop zo groot dat hij er niet in kan zijn geklommen. Mogelijk werd de schade ter plekke aangericht door een zich verdedigend wijfje (zie op pagina 55 in deze MARTERPASSEN).

3. Sanitaire bezigheden

Normaliter verlaat het moertje het hol om haar behoeften te doen. Het lijkt ook mogelijk dat ze binnen in de boom urineert. In Splinterenburg zat onder de ingangsopening een klein gaatje, waar geregeld vocht uit liep. Niet alleen op regenachtige dagen, ook op bloedhete droge dagen. Op enkele van die dagen stond er 's ochtends geen vochtspoor, maar 's avonds wel. Het leek er op dat het moertje haar behoefte deed in het hol (Margriet Hartman, MARTERPASSEN XII, p. 19). Bram

Achterberg meldde hoe dat bij de nestboom Remmerstein 2005 een gat onder het nest was dat "vol staat met vocht, het stinkt verschrikkelijk. Klaarblijkelijk dient deze holte als afvoer voor de urine vanuit de nestholte. Ongetwijfeld onbedoeld, maar wel handig!" (MARTERPASSEN XII, p. 29).

Regel is dat de moeder soms tweemaal per dag haar hol verlaat en poept of plast op de latrine. Het geheel duurt zelden meer dan een minuut. Soms is de latrine gesitueerd in een naburige boom en veelal is er een tweede, secundaire, latrine in nog een andere boom. Enige malen is waargenomen dat de marter pas na afdalen een uitwerpsel deponeert op de grond, zoals een poes doet. Dit zou ook kunnen verklaren dat er lange en intacte uitwerpselen op de grond gevonden worden in gevallen waar de latrine wel op een hoogte van tien of meer meter zit. Dick Klees nam waar (MARTERPASSEN XII, p. 36) dat jongen de drolletjes deponeerden op de grond, één à anderhalve meter weg van de plek waar de uitwerpselen van de moeder lagen.

Op bepaalde paden worden uitwerpselen gedeponeerd over een afstand van wel honderd meter. Dit zijn vaak paden in de buurt van het nest. Het lijkt wel alsof de marter hier in de nacht langs loopt te jagen. Ze lopen graag langs mensenpaden, zoals ook in de winter te constateren is aan de hand van sneeuwsporen.

Waar weinig mestkevers voorkomen kunnen de resten van de latrine op de grond lang te zien zijn; onder het nest in het Cronebos 2006, verlaten tussen 3 en 6 juni, waren resten van de uitwerpselen nog te zien op 23 juli. Anderzijds verwijderden mestkevers op de Veluwe in één dag wel acht uitwerpselen. (Harry van Diepen, Boommarternieuwsbrief 2004).

Een speciaal geval was de marter in de Kaapse Bossen die haar behoeftes deed hangend aan de klauwen tegen de schors, zie figuur in (MARTERPASSEN XIII, p. 18 nr.3).

4. Jongen

In MARTERPASSEN IX, p. 18 beschrijft Bram Achterberg hoe al uitgegroeide jongen de moer uitgeleide doen in de nestboom en haar evenzo verwelkomen. In Drenthe zag Henri Wijsman (het werd ook verfilmd) hoe een van de jongen, aan het rond klimmen rondom de nestopening, een duw kreeg van een ander jong en vervolgens neerviel. De moer ging meteen naar beneden en bracht het jong weer omhoog en stopte het in de nestopening.

Bij het verhuizen zijn de jongen in een passieve positie. In MARTERPASSEN IX (p. 18) wordt beschreven hoe de moer de jongen probeert ‘over te halen’ om de sprong naar een volgende boom te maken. Eén jong volgt haar tenslotte, ze dalen af en gaan over de grond weg. Na de verhuizing blijft één jong nog gebruik maken van de nestboom.

In 1997 MARTERPASSEN VII (p. 43) beschrijven Chris en Bram Achterberg een jong dat na een val passief naar boven wordt gebracht, een jong dat de moeder leert te volgen en hoe een in een boom ‘geparkeerd’ jong daar prooi gebracht krijgt.

In MARTERPASSEN X (p. 16) beschrijft Bram Achterberg hoe een moer eerst de route naar een verhuisboom verkent, en later haar jong passief versjouwte. Bij een vervolghuizing blijkt zij met jong in de bek te zwaar voor de sprong; ze moet terug. Kennelijk gelukt het haar later op de een of andere wijze. Dezelfde auteur noemt in MARTERPASSEN XII (p. 9) een verhuizing die al op 19 april plaats vond. Vilmar Dijkstra spreekt in MARTERPASSEN XII (p. 45) van 14 april en op p. 49 noemt hij elf verhuizingen in eerdere jaren van vóór 15 april. Bram Achterberg vermeldt in MARTERPASSEN XIII (p. 24) dat de twee grotere jongen de moer volgen, door de hoge de takken. Zij wil echter ook het kleinste jong mee krijgen en probeert het veel lager en via lage takken naar de grond, wat gelukt.

In Boommarternieuwsbrief 2006-9 schrijft Bram Achterberg: “Het moertje ging midden op de dag op stap: 17 juni afwezig om 15.30 u, terug rond 18.00 u; 18 juni: terug rond 9.00 u, weer weg rond 12.30 u, terug rond 18.30 u. Weer vertrokken rond 20.30 u. Bij afwezigheid van het moertje waren de jongen stil en vrijwel onzichtbaar. Zij keken een paar keer kort uit een van de twee gaten die toegang geven tot de nestholte; De “kijkfrequentie” was ongeveer een keer per uur. De jongen waren steeds zeer actief kort na de terugkeer van het moertje, gedurende ongeveer twintig minuten. De ene keer dat het vrouwtje terugkwam met prooi was het gekekker van de jongen in de nestholte duidelijk te horen, een jong at zijn deel apart op in het bovenste toegangsgat. Het moertje accepteerde de waarnemers snel: op zondag heeft zij met de kop uit het bovenste gat in het volle zicht liggen slapen. De jongen stonden op het punt om de boom zelfstandig te verlaten, hetgeen de allereerste waarneming verklaart. Het vrouwtje was daar niet zo van gediend: een keer trok ze een jong terug dat bezig was uit het bovenste gat te klimmen terug. Het jong protesteerde daarbij luid. Dit gedrag van de jongen is hetzelfde als in 2002 is waargenomen bij het toenmalige nest van hetzelfde moertje. Maar op 19 juni bleek het nest verlaten”.

In vier gevallen is gezien dat een stuk hout, een tak, uit een van de holten van de nestboom stak; Cronebos 1995, Treek-Zuid 2000 en Cronebos 2004 (een geheel andere boom) en Hoog Soeren 2005. Het is aannemelijk dat de tak door een vogel is ingebracht, maar dat door de bewegingen van de roerige jongen de tak ten dele naar buiten is gebracht tot die naar buiten steekt en geregeld meebeweegt met de jongen. Het is alsof ze op een stokpaard rijden. Toen het 2004-nest verlaten was, was de tak naar binnen gehaald (MARTERPASSEN XI (p. 42) en MARTERPASSEN XII (p. 30)).

Men zag ooit in 1995 hoe vier jonge marters zich keer op keer tot in de top van de grote den klommen en zich naar beneden lieten glijden (kop boven, dus op kattenmanier), nagels om de stam geklemd (Ben van den Horn in MARTERPASSEN X p. 27).

5. Marter en mens

Boommarters zijn tamelijk tolerant ten opzichte van mensen en menselijke activiteit. Nestbomen hebben gestaan aan fiets- en ruiterspaden. Toen er ooit een grote ballon rakelings over de toppen scheerde met al het bijbehorende puffende geluid keek een boommarter wel omhoog maar ging ver-

der met haar bezigheden (MARTERPASSEN IV, p. 55). Het merendeel van de boommarters die thuis worden getroffen, reageert niet op ingebrachte camera's of (vroeger) spiegels. Toen nabij Hoge Ginkel een nestboom dicht bij een vakantieoord stond, constateerde Bram Achterberg dat de sanitaire bezigheden samenvielen met de rustige periodes rondom lunch- en theepauzes.

In MARTERPASSEN X (p. 45) beschrijft Ben van den Horn de Hemelvaartsdag 2003, waarbij de marter het mensengewoel naar buiten kijkend gade sloeg. Toen een boommarter toevallig laag in de takken zat (tweeënhalve meter) terwijl wandelaars en een hond passeerden, bevroor ze tot de mensen voorbij waren (MARTERPASSEN X, p. 16).

In 2005 zat een nest op Prattenburg net boven een steil neerwaarts lopend mountainbikepad, waar regelmatig veel lawaai te horen was. De marter zat als het ware op de tribune (MARTERPASSEN XI, p. 42).

Chris Achterberg en Wim Bomhof, met hulp van Bram Achterberg, hebben laat geboren jongen gevonden in een eik op het Leersumse veld. Ze zat er ook al twee jaar eerder in die boom. In het voor-

jaar was het sparrenbos naast de nestboom helemaal gekapt, de auto's reden af en aan, en toch zat het dier uitgerekend opnieuw in de vertrouwde eik! (Boommarternieuwsbrief 2004-4). Het doet denken aan de ervaring van Stier 2000 (p. 169): "Manche Tagesschlafplätze von die Fähe F3 lagen in unmittelbarer Nähe regelmässig befahrener Strassen. Zweimal wurde F3 in einem Kobel 20 m von einer arbeitenden Betonzertrümmerungsanlage entfernt im Lager angetroffen. Trotz des Lärms wechselte sie das Tagesversteck nicht"

Literatuur

Helldin J. O. & Lindström E.R., 1995, Late winter social activity in pine marten (*Martes martes*) - false heat or dispersal? - *Annales Zoologici Fennici* 32: 145-9.

Krott P. 1973. *Z Jagdwiss.* 19 : 113-117. Die Fortpflanzung des Edelmarders (*Martes martes* L.) in freier Wildbahn.

Stier, N., Tagesverstecke des Baummarders in Südwest-Mecklenburgs,. *Beiträge zur Jagd- und Wildforschung* 25 (2000) 165-182.

Individueel herkenbare boommarters

Henri Wijsman

1. Inleiding

Als boommarters individueel te onderscheiden zijn, kan men van bepaalde marters gedurende enige tijd, een paar jaar meestal, de gebeurtenissen in hun leven volgen. Het patroon van vlekken op de keel is van geen twee boommarters gelijk (althans in de collectie van het Nat. Natuurhistorisch Museum Naturalis is dat het geval). Daarnaast zijn gevallen bekend van boommarters met scheurtjes in het oor, waarschijnlijk door vechten ontstaan. Van sommige moertjes is aldus een signalement gemaakt en in enige gevallen zijn ook de jongen beschreven, of gefotografeerd.

Hier volgt het relaas (ondersteund door de figuren aan het eind van dit artikel) van herkenbare boommartermoertjes die in diverse jaren een nestboom bewoonden. Het betreft eerdere mededelingen in MARTERPASSEN VIII (p. 23), MARTERPASSEN X (p. 24), MARTERPASSEN XI (p. 41-42), MARTERPASSEN XII (p. 31), MARTERPASSEN XIII (p. 30-31).

2. Austerlitz A 1997/1999

In 1997 was een moertje herkenbaar aan een kleine snee in het rechteroor. In 1998 zat ze tachtig meter oostelijker. Dezelfde beuk was vroeg in 1999 bewoond (kleine latrine in de boom), maar in april was de boom verlaten.

3. Austerlitz B 2003/2007

Hoewel er in het perceel in kwestie zeker wel twintig holle bomen staan, werd in 2003 de nestboom uit 1997 wederom betrokken, en wel door moertje Austerlitz B, een ander dier dus. Er is niets aan de boom dat deze boom als juist bijzonder geschikt voor boommarters zou bestempelen. Austerlitz B was al bekend van "Kamp Zeist" waar zij 2002 een nestkast had bewoond die van buiten het hek geïnspecteerd kon worden. Naar deze op 1200 meter afstand gelegen kast keerde zij in 2004 terug (vergelijk de foto's in MARTERPASSEN XI:74). In 2005 had zij haar nest in een beuk 50 meter ten westen van de nestboom 2003. In

2006 was de nestkast op Kamp Zeist korte tijd bezet (tot begin mei); of het hier om Austerlitz B ging kon niet worden vastgesteld.

In 2007 waren er sporen bij de genoemde nestkast zowel rondom een eik die in 1994 als nestboom heeft dienst gedaan, als even ten zuiden van de Wallenberger put. Beide plekken waren al snel verlaten en de marters waren dus niet beschikbaar voor nadere studie.

4. Hazenberg A 1997/2000

In 1997 had een boommarter haar nest op de Hazenberg bij Amerongen. Zij was erg fotogeniek en tam. Ook in 1998 had zij haar nest daar, maar in een boom dertig meter verwijderd. In 1999 ging zij naar de Zuilesteinse laan, 1100 meter verwijderd, maar deze boom was al in augustus 1998 gebruikt als verhuisboom. In 2000 zat ze weer op de Hazenberg, eerst in beuk 2000-1 en daarna in beuk 2000-2 maar zij verdween in april en werd niet meer gezien. Op de foto valt het kleine witte vlekje op de rechter wang op.

Foto 1. *Let op de kleine witte vlek op de rechter wang (Foto Chris Achterberg).*

5. Hazenberg B 2003/2004

Anderhalf jaar later zat er opnieuw een moertje op de Hazenberg, in beuk 2003-1. Zij had een kleine snee in het linkeroor (zie foto in MARTERPASSEN X). Op 5 mei verhuisde ze naar beuk 2003-2 en 2 weken later naar 2003-3. Deze laatste boom is identiek aan de boom van Hazenberg A, beuk 2000-1. Boom 2003-2 was trouwens identiek aan beuk 2000-2 van Hazenberg A. In 2004 zat ze in een beuk 430 meter verwijderd, op Hoge Ginkel.

De identificatie beruiste op de snee in het oor en het patroon van de keelvlekken. In 2005 en 2006 is zij niet meer gezien. De afstanden, en de plek van boom 2003 zijn mij niet bekend.

6. Sm37 1997/2001

In Drenthe had moertje Sm37 een voorkeur voor lariksen. Vijf jaar lang gebruikte zij lariks als nestboom. Men kon haar herkennen aan de hand van twee bruine vlekken in de gele keelvlek. Eén boom werd gebruikt in 1997 en 1998; in 1999 en 2000 een andere boom op een afstand van 1575 m. In de winter van 2000 op 2001 zat zij geruime tijd in weer een andere lariks, en daar wierp ze ook jongen, op 1180 meter van de 1999 = 2000 boom. Op een leeftijd van 7 weken verliet zij echter deze jongen, waarom is niet duidelijk. In 1998 verhuisde zij haar jongen op 6 juni naar de boom die later de nestboom 2001 zou worden, 660 meter weg. In beide bomen registreerde Hans Kleef de temperatuur, zodat hij de afwezigheid in de een boom en de aanwezigheid in de andere boom kon vaststellen. In 2002 was de lariks-1998 bezet, maar de boommarter die al een groot deel van de winter 2001/2002 aanwezig was geweest, was opmerkelijk schuwer, en waarschijnlijk een ander vrouwtje. Men zou kunnen speculeren en veronderstellen dat het om een dochter van Sm37 zou gaan. In 2003 en 2004 bleek uit registraties van de temperatuur in de lariks(en) dat er regelmatig een marter in had gezeten. In 2004 werden zelfs twee bomen bewoond. In 2005 en 2006 werden er in dit territorium wederom jongen geboren, maar het moertje kon niet worden geïdentificeerd.

7. Neurootje 2004/07

Vilmar Dijkstra heeft in het National Park Veluwezoom verscheidene boommarters leren kennen. Een ervan reageerde uiterst schrikachtig en hij noemde deze Neurootje. Waarschijnlijk zat ze al in het territorium in 2003, maar in 2004-2006 heeft hij haar goed kunnen volgen. Ook in 2007 had ze één jong. Haar territorium is Beerenberg gedoopt, waar ze, meen ik, meer dan één boom bewoond heeft. Een kaartje is er nog niet.

8. Treek-Zuid 2000-2007

Marter "Treek-Zuid" zat in een beuk op het landgoed Den Treek in Utrecht in 2000. Het volgende jaar ging zij naar een beuk die twee kilometer verwijderd was richting Austerlitz, maar in 2002-2006 zat zij weer in de beuk 2000. In 2002 had een andere boommarter haar nest in een beuk die 250 meter van de beuk-2001 stond. Het vermoeden ligt voor de hand dat de terugkeer naar de beuk-2000 hier mee samen hing. Deze extra boom

uit 2002 woei om in de volgende winter. In 2000 was een smalle witte band gezien om de rechter voorpoot, en deze band werd ook in 2001 waargenomen (foto in MARTERPASSEN VIII, p. 19). Ook in 2002 werd de witte ring weer waargenomen, zij het dat deze alleen nog uit enkele witte haren leek te bestaan. In 2003 is deze band nog waargenomen, maar niet meer in latere jaren. Niettemin zijn er sterke aanwijzingen dat éénzelfde moertje beuk-2000 bewoonde van 2000 tot 2006. Haar keel had heel weinig bruine vlekken in de opvallend gele keelvlek, over de gehele periode. Bovendien was de latrine elk jaar precies op hetzelfde punt op een tak; om daar te komen volgde dit moertje elk jaar precies dezelfde route; en ook was de route waarlangs zij de boom verliet en waarlangs zij arriveerde elk jaar dezelfde. Dit alles wijst er op dat het over de gehele periode van zeven seizoenen om hetzelfde dier ging. In eerdere jaren werd in de meeste jaren (niet 2004) wel vastgesteld dat er jongen aanwezig waren, maar pas in 2006 werd met de boomcamera één enkel jong geteld. In 2005 was deze moeder nog aanwezig op 8 april, maar nadien zat zij hier niet meer en was de holte ledig. In 2003 is deze moeder verhuisd naar een boom nabij het restaurant Pyramide van Austerlitz 760 meter weg, aan de overzijde van een drukke verkeersweg. Hier is ook de witte band om de poot gezien. In 2007 zijn in januari en maart uitwerpselen gevonden onder en bij de bekende boom. Bij onderzoek bleek deze echter op 26 maart reeds leeg en later zijn de aanwezigheidssporen verdwenen.

9. Quadenoord 2000/2001

Op Quadenoord bij Renkum had een boommarter drie jongen in 2000 en 2001 in twee beuken 1300 meter van elkaar verwijderd. Het was een rustig wijfje, herkenbaar aan het patroon van bruine vlekken op de keel en witte uitlopers rondom het oog en oor en op de linker kaak.

10. Remmerstein 2002/ 2007

Op het landgoed Remmerstein nabij Rhenen had een bepaald moertje jongen in 2002, 2003 en 2005, in drie verschillende beuken. Wat denkkelijk de geboorteboom 2002 is geweest werd pas ontdekt nadat deze moeder al verhuisd was. Deze boom 2002-1 was kenbaar aan de latrine in de kroon, prooiresten van een konijn en haren rond de opening. Eind april waren de jongen al verhuisd naar beuk 2002-2 die 450 meter verder stond. Op 1 juni verhuisde de moeder de jongen naar een beuk 2002-3 die 600 meter verwijderd was en waar de latrine nog heel vers was en de omtrek van de opening glad en bedekt met haren. Dit moertje had een

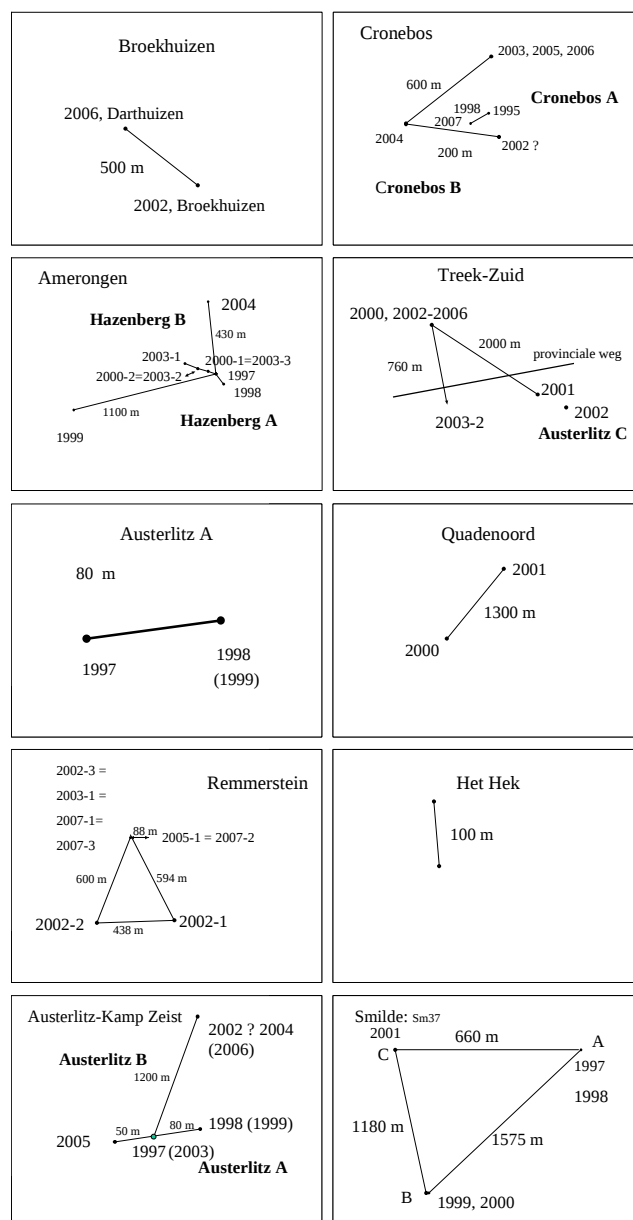
kleine witte vlek aan de kop en een specifiek patroon van bruine vlekken in de bef. Na 6 juni was zij alweer weg uit boom 2002-3. Laatstgenoemde boom was de nestboom in 2003. De nestboom 2005 was een beuk die tachtig meter verwijderd is van 2002-1. Er waren twee jongen die verhuisd zijn rond 16 mei. In 2007 lagen er bij de nestbeuk 2005 verse uitwerpselen. Later werd circa honderd meter verder een latrine gevonden in de beuk die al eerder is gebruikt als tweede verhuisboom in 2002 en als nestboom in 2003. Deze boom bleek bewoond. De boom is over een grote lengte (meer dan tweeënhalve meter) hol. Het eigenlijke nest, met daarin vier jongen, ligt vrijwel op grondniveau; het gat dat de moeder gebruikt bij het verlaten van de boom ligt op ongeveer tweeënhalve tot drie meter hoogte. Uit de leeftijd van de jongen bleek dat ze niet in deze boom, waar eerder geen uitwerpselen lagen, kunnen zijn geboren. Op 12 mei verhuisde de familie naar de eerstgenoemde boom. Daarna gingen zij weer terug, waarna de boom op 28 mei werd verlaten. Van de moeder is door Bram Achterberg een gedetailleerde foto gemaakt. Eerst was het niet met zekerheid vast te stellen of het hetzelfde vrouwtje was als het dier dat in de periode 2002-2005 is gevolgd: er zat nog teveel winterhaar op de kop om het zo kenmerkende vlekje boven het rechteroog te kunnen zien. Dit hoewel haar gedrag (schuwheid) en gebruik van al in eerdere seizoenen gebruikte nestbomen/verhuisbomen deed vermoeden dat het om hetzelfde moertje gaat. Later werd een klein keeppje in het rechteroor zichtbaar dat ook al in 2006 op de foto stond.

11. Het Hek 1998/1999

Op landgoed het Hek staat een beukenlaan (foto in Lutra 2000, p. 92) waar een nest werd gevonden in 1998 en 1999. In 2005 had hier een ander wijfje met een andere patroon van keelvlekken een nest; zij verhuisde al vroeg, rond 19 april, naar een beuk honderd meter verwijderd, de nestboom 1999. Zoals vaker, er waren bomen genoeg met spechtengaten en toch werd weer deze oude nestboom gekozen.

12. Amerongen 2005/2007

In het bosreservaat Galgenberg nabij Amerongen werd in 2005 een nest gevonden in een niet al te dikke berk, omtrek 115 centimeter op harthoogte. De ingang was op een hoogte van tweeënhalve meter, de jongen lagen negentig centimeter lager en men kon ze door een spleet in de boom observeren. De worp omvatte nota bene vier jongen. Dezelfde boom was in 2006 bezet door hetzelfde moertje met drie jongen waarvan een al dood was

Figuur 1. Onderlinge posities van nestbomen in de diverse territoria van boommarters.

na twee weken. In 2007 zat de marter er wederom, nu met vier jongen die pas op 25 mei vertrokken.

13. Cronebos A (1995/1998) en B (2002 tot en met 2007)

In het Cronebos bij Hilversum werden in 1995-1998 nesten gevonden. Het moertje Cronebos A kwam om op de autoweg A27 en gedurende 3 jaar waren er geen sporen van boommarters. Toen verscheen er een ander wijfje, Cronebos B. Zij had in drie beuken nesten gedurende 2002-2006. Beuk-2002 ligt 500 meter van beuk 2003=2005=2006. Beuk 2004 ligt 600 meter van beuk-2003 en 200 meter van beuk-2002. In 2006 zat Cronebos B in de nestbeuk-1998 (van Cronebos A dus) gedurende drie weken voor zij plotse-ling naar nestboom 2003=2005 ging voor het werpen rond 2 april (een jong). In 2007 gebruikte

marter Cronebos B deze nestbeuk-1998 als nest-boom (4 jongen).

14. Broekhuizen 2002/2007

Op basis van het herkenbare keelpatroon kon de boommarter die in 2002 op het landgoed Broekhuizen een nest met drie jongen had gehad, worden geïdentificeerd als de marter van een naburig terrein in 2006, waarvan de nestboom (eik met drie jongen) op 500 meter afstand lag. In de tus-sentijd waren er wel sporen van boommarters ge-vonden, maar geen nest. Dit dier had dus jongen in haar vijfde seizoen. In 2007 vond Bram Achter-berg in de nestboom 2002 twee jongen en een moeder welke hij op grond van een aantal keepjes in het rechtoor kon identificeren als wederom de-zelfde marter. In 2007 was deze boom vermoede-lijk in gebruik als verhuisboom, want hij was drie

weken tevoren gecontroleerd zonder dat sporen van bewoning waren aangetroffen. Toen was deze moeder dus al in haar zesde seizoen.

15. Conclusies

Men kan boommarters individueel herkennen bijvoorbeeld aan oorbeschadigingen. Deze komen volgens Sim Broekhuizen zeldzamer voor bij wijfjes dan bij mannetjes. Dan is er het patroon van bruine vlekken op de wit/gele bief en voorts de afbakening van het wit/geel tegenover het bruin. In hoeverre nageslacht een befpatroon zou kunnen erven van de moeder is onduidelijk, maar niet erg waarschijnlijk, de gevallen waarin het zo lijkt betreffen vooral de patronen met maar heel weinig vlekjes, zodat je het eigenlijk over negatieve gegevens hebt. In het algemeen verschillen “sibblings” (= broertjes en zusjes) sterk van tekening. Hans Kleef had een keer een jonge boommarter die sterk op de moeder leek. Ook een jonge marter gevonden bij Renkum als verkeersslachtoffer leek sterk op de moeder, eveneens met een bief vrijwel zonder enige bruine tekening. Eigenaardig zijn kenmerken buiten de fysieke gegevens, zoals de voorkeur voor lariks of het agressieve gedrag van Neurootje. De plaats waar de uitwerpselen gedeponeerd worden op een bepaalde tak (zoals bij Treek-Zuid) evenals de route die het dier kiest naar die tak toe maken ook aannemelijk dat het om één en hetzelfde dier gaat.

In de loop der jaren wisselen boommarters van stek, zoals op de figuren te zien is. Meestal gaat het hierbij om afstanden van enige honderden meters, soms gaat het om de naaste boom, soms om afstanden van 1100 of 1300 meter.

Marter Treek-Zuid had in zeven seizoenen jongen, die van Broekhuizen en Cronebos B en Smilde in zes. Een patroon in het aantal jongen is nog niet gevonden, waarschijnlijk hangt dit meer af van het voedselaanbod.

Het is niet duidelijk of boommarters al bevrucht kunnen worden in de eerste zomer als ze vier à vijf maanden oud zijn. Maar zeker wel in de tweede zomer. Ze worden dan moeder als ze twee jaar oud zijn, als hun eerste voortplantingsseizoen begint. Een marter in haar zevende seizoen begint dat seizoen dus als ze acht jaar oud is en gaat haar negende jaar in. De marter van Den Treek is dus wel zeker achtenhalf geworden, mogelijkerwijs negen, waarbij er een jaar af zou gaan indien marters reeds als juveniel gedekt zouden worden, hetgeen bij hermelijnen optreedt en ook bij steenmarters vastgesteld schijnt te zijn. Het patroon van verhuishomen op Remmerstein is intrigerend. In Austerlitz, Cronebos, het Hek zien we hoe andere moertjes toch gebruik maken van dezelfde bomen als haar voorgangster. Deze bomen moeten heel belangrijk zijn in het leven van marters en het gaat blijkbaar maar om enkele. Vilmar Dijkstra heeft vastgesteld dat veel van zijn nestbomen in de vorige winter in gebruik waren als dagrustplaats. Bij het vinden van verhuishomen is het belangrijk dat de moeder individueel te herkennen is, omdat ook gevallen zijn gevonden van boommarters met dicht bij elkaar gelegen nesten (zie bijvoorbeeld Dijkstra Lutra 43, 2000, 171-184.).

Havik bekoopt ontmoeting met marter met de dood

Aaldrik H. Pot

1. Inleiding

Roofvogels en boom- of steenmarter kunnen elkaar het leven behoorlijk zuur maken. In 2007 werd in Boswachterij Veenhuizen een dode havik gevonden die hoogstwaarschijnlijk was gepredeerd door een marter. In dit artikel wil ik ingaan op dit specifieke geval en zal ik een aantal andere ontmoetingen aanhalen waarbij niet altijd de roofvogel het slachtoffer bleek te zijn.

2. Een gepredeerde havik

In Boswachterij Veenhuizen (865 ha) zag ik op 23 maart 2007 tijdens een roofvogelinventarisatie een dode roofvogel in een Japanse lariks hangen. Het dier hing op een meter of vijf hoogte in een vorkje.

Het ging om een onvolwassen havik. Toen de vogel met veel moeite uit de boom was gehaald, bleek de kop te zijn afgebeten en waren er bijtsporen in een schouder aanwezig. Het was een forse vogel met een spanwijdte van circa 110 centimeter waaruit ik opmaakte dat het om een vrouwtje ging, op basis van Bijlsma (1993).

Het nest van de haviken, ook in een Japanse lariks, ongeveer acht meter van de vindplaats, leek te zijn verlaten. De week ervoor werd hier nog volop geroepen door het havikenpaar. In hetzelfde seizoen werden overigens op dit nest, door een nieuw vrouwtje, alsnog twee jongen grootgebracht. De nestboom en de boom waarin de havik werd ge-

vonden hadden via een derde boom kroonaansluiting.

In het bewuste bosperceel, dat voornamelijk uit Japanse lariks fijnspar en douglas bestaat, waren geregeld marterkeutels gevonden. Hierdoor vatte het idee post, dat de havik door een marter te grazen was genomen. Het volgende zou gebeurd kunnen zijn: het roestende havikvrouwje is overrompeld en gedood door een marter. Die heeft de buit vervolgens mee willen nemen naar een andere plek. Het is aannemelijk dat de marter zich wilde verplaatsen over de grond en de havik mee naar beneden heeft proberen te slepen. Hier moet de havik zijn vast komen te zitten in de takvork. Rob Bijlsma suggereerde naar aanleiding hiervan dat de marter de havik juist bewust in de vork kan hebben achtergelaten. Dit in verband met mogelijke “prooiroof” door andere predatoren zoals de vos.

De havik is in een greppel gelegd en toen ik de volgende dag foto's wou maken, was het dier verdwenen.

3. Lef hebben

In de boswachterij Veenhuizen komen zowel boom- als steenmarter voor. Voor wat betreft de boommarter zijn er twee duidelijke territoria, waarin elk jaar voorplanting plaatsvindt. Van de steenmarter is het aantal individuen of territoria niet bekend. Beide martersoorten zijn ongeveer even groot. Ook steenmarters klimmen in bomen en het terrein- en biotoopgebruik overlapt elkaar in een versnipperd landschap als dat rond Veenhuizen. Het is dus niet met zekerheid te zeggen welke van de twee marterachtigen verantwoordelijk is geweest voor deze daad, al gaat Mathias Herrmann er in zijn uitgebreide steenmarterstudie (Herrmann, 2004) er vanuit dat steenmarters niet in de boomkruinen jagen. Boommarters doen dat wel.

Beide soorten hebben een romplengte van zo'n vijfenveertig centimeter (mannetjes) een gewicht van 1500 tot 2000 gram. Mannetjes zijn bij beide soorten groter en zwaarder dan de vrouwtjes (Lange 1994). De gepredeerde havikvrouw is niet gewogen, maar het gewicht ligt naar verwachting rond de 1200 gram (Bijlsma, 1993). Normaal gesproken staan er veel kleinere prooien op het menu van de marters zoals zangvogels, muizen, eekhoorns, eieren en bosvruchten. Je moet als marter dus wel lef hebben om een havik als prooi uit te kiezen.

4. Niet uniek

Het geval in Boswachterij Veenhuizen blijkt niet uniek te zijn. Rob Bijlsma heeft op de Veluwe twee van dergelijke gevallen meegemaakt. Henk-Jan Ottens heeft in Boswachterij Veenhuizen eens een bijna volgroeid wespennievenjong bij een nest gevonden die waarschijnlijk door een marter is gepakt. Bert Dijkstra vond in Veenhuizen tijdens een inventarisatie in 1998 twee ‘vervreten’ jonge buizerds (waarschijnlijk marterwerk) en via Janco Mulder is bekend dat boommarters sperwers op het nest prederen (alle mondelinge mededelingen). Verder bestaat er een video-opname van STONE waarop is te zien hoe een steenmarter een nest jonge steenuilen predeert. De twee laatstgenoemde soorten zijn echter al weer aanmerkelijk kleiner dan een havik.

5. De rollen omgedraaid

Het gebeurt natuurlijk ook wel eens dat de rollen omgedraaid zijn. Bekend is de foto op bladzijde 179 van de Ecologische atlas van de Nederlandse Roofvogels (Bijlsma, 1993). Hierop is een buizerdnest met twee jongen te zien, met op de nestrand de resten van een jonge boommarter (Bijlsma 1993a en b). Voor zover mij bekend was dat tot nu toe een van de weinige (de enige?) vondst van een gepredeerde marter op een roofvogelnest. Dit voorjaar echter werden in Mildam (Friesland) door het team van René Riem-Vis de resten van een steenmarter op een buizerdnest gevonden. Het is niet duidelijk of de steenmarter door de buizerd is gedood. Daarnaast is een poging van predatie op een jonge boommarter door een buizerd bekend. In MARTERPASSEN XII wordt hiervan verslag gedaan (Dijkstra 2005). Als de boommarterjongen een week of zeven á acht oud zijn, begeven ze zich voor het eerst volledig buiten de nestholte. Ze kunnen dan nog niet zo goed klimmen en klauteren en zijn dan kwetsbaar voor predatie door roofvogels. Ook is bekend dat bosuilen en boommarters elkaar in de buurt van hun nestbomen proberen te verjagen of misschien wel pesten... Tot slot worden door boommarteronderzoekers geregeld afgebeten veren van uilen en roofvogels gevonden, maar dit is niet altijd met zekerheid toe te wijzen aan marters.

6. Oproep

Om een beter beeld te krijgen van de ‘interactie’ tussen roofvogels, uilen en boom- en steenmarter zou ik eventuele waarnemingen hiervan graag ontvangen via aaldrik@putorius.nl. Ook losse waarnemingen van boommarters in het algemeen en steenmarters in bosbiotopen zijn van harte welkom.

Met dank aan Rob Bijlsma en Bert Dijkstra voor het 'oplepelen' van hun waarnemingen. Hans Kleef wil ik bedanken voor het determineren van de prooi-rest op het buizerdnest van Mildam en de waarnemingen vanuit de 'marter-hoek'.

Literatuur

Bijlsma R.G. 1993a. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.

Bijlsma R.G. 1993b. De rollen omgekeerd: buizerd *Buteo buteo* pakt boommarter *Martes martes*. *Limosa* 66:124-125

Dijkstra V.A.A., 2005. Boommarter ontmoet buizerd. *MARTERPASSEN* XII:33-34, Werkgroep Boommarter Nederland.

Herrmann M., 2004. Steinmarder in unterschiedlichen Lebensräumen. *Ökologie der Säugetiere* 2. Laurenti Verlag, Bielefeld.

Lange R., Twisk P., Winden, A. van & Diepenbeek, A. van, 1994. Zoogdieren van West-Europa, KNNV Uitgeverij, Utrecht.

Steenmarters in de habitat van de boommarter

Hans Kleef

Uit veldonderzoek aan de boommarter is gebleken dat de geboorte van de jongen meestal plaatsvindt in oude boomholten van de zwarte dan wel groene specht. Maar ook de steenmarter, een nauw met de boommarter verwante soort, kan dezelfde boomholten als nestplaats benutten (zie Foto 1).

Hieronder wordt verslag gedaan van de gevallen waarin steenmarters in holle bomen werden aangetroffen tijdens de inventarisaties van boommarternesten in Noord-Nederland. Sinds 1995 was dat negentien keer het geval, verspreid over tien verschillende bosgebieden. Soms betrof het een nestplaats en soms bleek het om een dagrustplaats te gaan. In de boswachterij Exloo werd van 1995 tot 2001 elk jaar een steenmarter aangetroffen in een en dezelfde holte in een Amerikaanse eik op een hoogte van vijf meter. Alleen in 1996 en 1997 ging het om een nest met twee, respectievelijk drie jongen. De andere jaren werd de holte alleen als dagrustplaats gebruikt in de periode januari tot mei. Het moment waarop dat het geval was en de verblijfsduur wisselden van jaar tot jaar. Daarna raakte de holte in verval door instorting van het "plafond" als gevolg van de activiteiten van een grote bonte specht.

In 1995 werd in elk van de boswachterijen Sleenerzand en Gees een steenmarternest gevonden in een holle Amerikaanse eik, respectievelijk in een holle berk, beide op een hoogte van ongeveer vijf meter. Van beide nesten bleef de worpgrootte onbekend. In Sleenerzand verhuisde het moertje de jongen kort na de nestinspectie.

Foto 1. Steenmarter in boomholte (Foto Hans Kleef)

In 1996 werd er in de boswachterij Borger een steenmarternest gevonden, ook hier in een holle Amerikaanse eik, op een hoogte van drie meter. Het betrof een oude inrottingsholte van een afgebroken tak. Ook van dit nest bleef het aantal jongen onbekend. Vervolgens werd in 1998 deze holte wederom gebruikt maar toen als dagrustplaats.

In 1997 werden er in het Drents-Friese Wold twee door steenmarters tegelijkertijd bezette holten gevonden op een afstand van 1400 meter van el-

kaar. Een ervan was een nest in een zomereik met minimaal twee jongen. De andere holte, in een grove den, werd gedurende enkele dagen als dagrustplaats gebruikt. Beide holten bevonden zich op zo'n vijf meter hoogte. Vervolgens werd een jaar later het hol in de zomereik opnieuw benut. Omdat de holte al snel werd verlaten, kon toen niet met zekerheid worden vastgesteld of er jongen waren geboren. In 2002 werd in de boswachterij Gieten een steenmarternest met twee jongen gevonden op vijf meter hoogte in een holle berk. De holte had twee ingangen kort boven elkaar. Ook dit nest werd na de inspectie verlaten.

In 2002 werd in de Mepperdennen een steenmarternest gevonden en wel in een grove den op ongeveer vijf meter hoogte. Omdat het moertje bij inspectie aanwezig was konden de jongen niet worden geteld. Kort na de inspectie werden de jongen verplaatst naar onbekende bestemming. In de jaren na 2002 werden in deze boswachterij geregeld verplaatsingen geconstateerd, ook zonder dat er in de holte werd gekeken (Silvan Puijman, persoonlijke mededeling).

In april 2005 werden twee dagrustplaatsen met steenmarters gevonden in de boswachterijen Dwingeloo (zomereik) en Hooghalen (winterik) op vier, respectievelijk vijf meter hoogte. Beide holten waren minimaal gedurende een week in gebruik.

Ten slotte werd er in 2007 nog een steenmarternest met drie jongen gevonden in een vier meter hoog opgehangen bosuilenkast in het Blauwe Bos bij Haulerwijk. Bij de inspectie was de moeder aanwezig (Aaldrik Pot, 2007). Alle holten, één uitgezonderd, waren oude nestholten van de groene of zwarte specht. En behalve het nest in Gieten hadden ze slechts één toegang.

De hoogte van ongeveer vijf meter waarop de meeste nesten zich bevonden komt overeen met de gemiddelde hoogte van de nestholten van de groene en zwarte specht in de boswachterijen van Noord-Nederland.

De bezette holtes werden geïnspecteerd middels een zaklamp en spiegel en in een later stadium met de hengcam. Dit gebeurde bij voorkeur nadat was geobserveerd dat het moertje het nest had verlaten. Soms was het moertje tijdens de inspectie echter wel aanwezig. In vrijwel al die gevallen werd de holte kort daarna verlaten. Of het nu een nest was of een dagrustplaats maakte niet uit.

De steenmartermoertjes gedroegen zich anders dan boommartermoertjes onder de hierboven geschetste en vergelijkbare omstandigheden. De steenmarter toonde zich veel schuwer en was veel gevoeliger voor verstoring. Zij verliet het nest pas als de duisternis was ingetreden en was daarbij uiterst waakzaam (Kleef 1997). Werd er iets afwijkends waargenomen dan verliet ze het nest niet en wachtte lange tijd voordat de omgeving opnieuw werd verkend. Werd een nest geïnspecteerd terwijl het moertje aanwezig was dan verplaatste ze stevast haar jongen korte tijd daarna, zie ook Zekhuis en de Bruijn (2005). Meestal klom ze rechtstreeks naar de grond. Slechts een enkele keer werd waargenomen dat ze via de kroon van de nestboom afdaalde in een naaste boom. Ontlasting geschiedde ook wel vanuit de boom maar nooit werd er de latrinestapeling in de boom gevonden die zo typerend is voor de boommarter (soms ook op de grond; zie foto 2). Vrijwel altijd lag de mest over een groot oppervlak verspreid op afstand van de stam. Houden boommartermoertjes hun nest schoon, bij de steenmarters werd soms een vieze en stinkende nestholte aangetroffen, vervuild met faeces en prooiresten, hetgeen ook aanleiding zou

Foto 2. Latrine van Boommarter (Foto Hans Kleef)

kunnen zijn voor tussentijdse verhuizingen (Herrmann 2004). Hoewel de jongen soms kortstondig werden gehoord werd de luidruchtigheid die boommarterjongen wel vertonen nooit bij steenmarternesten geconstateerd.

Er zijn geen aanwijzingen gevonden van concurrentie tussen steen- en boommarter bij het gebruik van holle bomen als nest- dan wel dagrustplaats, ook al werd in het merendeel van de gevallen de steenmarter aangetroffen in een bosgebied waar over een reeks van jaren nooit boommarters aanwezig waren. Waar dit wél het geval was bleken beide soorten in opeenvolgende jaren afwisselend gebruik te maken van een en dezelfde boomholte als nestplaats. In 1997 en 1998 werden zelfs twee

boomholten tegelijkertijd als nest gebruikt door een boommarter en een steenmarter, slechts 100 meter van elkaar verwijderd. In de noordelijke regio van ons land komt de steenmarter in veel grotere getale voor dan de boommarter. Toch werd er in de bosgebieden (het voorkeurbiotop van de boommarter) maar negentien keer een steenmarter in een holle boom gevonden tegen meer dan negentig boommarternesten over dezelfde periode. Zou het ruimtegebruik van de steenmarter de Noord-Nederlandse boommarterpopulatie onder druk zetten door nestplaats- dan wel dagrustplaatscompetitie dan zouden er vaker vondsten van steenmarters in holle bomen verwacht mogen worden.

Bronnen.

Herrmann, M. 2004. Steinmarder in unterschiedlichen Lebensräumen. Ökologie der Säugetiere 2. Laurenti-Verlag, Bielefeld.

Kleef, H. L. 1997. Een korte notitie over het gedrag van twee zogende moertjes: boommarter en steenmarter, onder vergelijkbare omstandigheden. MARTERPASSEN V: 38-39.

Pot, A.H. 2007. Logboek boom- en steenmarters in Drenthe en Friesland in 2007. (pdf).

Zekhuis, M. & O. de Bruijn. 2005. Steenmarters in bosuilenkasten in Oost-Twente. Zoogdier 16(1): 8-13.

Een ongewone bekleding van een boommarterkribbe

Vilmar Dijkstra

Mensen die bovengemiddeld geïnteresseerd zijn in boommarters hebben een afwijking... ze kunnen niet normaal wandelen in een bosgebied. Ook ik heb er 'last' van. Zodra ik ergens in een bos wandel, moet ik kijken of er holten in de bomen aanwezig zijn. Als een holte wordt gevonden, is de aandrang zeer groot om er even onder te kijken.

Zo ook op vrijdagmiddag 5 mei 2006. Ik liep met mijn vriendin op Planken Wambuis tussen Ede en Arnhem te genieten van het mooie weer en de omgeving. In een beukenlaan vonden we enkele mooie holle bomen. Onder één van de holle bomen lagen meerdere uitwerpselen van boommarter en ook enkele afgebeten veren van holenduif. De eerste gedachte was dat het een nestboom zou kunnen zijn. De grootste verrassing lag echter aan de andere kant van de boom. Daar lag het nageenog complete skelet van een boommarter op de grond. Het dier was waarschijnlijk al ruim een jaar dood. Hier en daar zaten nog enkele ingedroogde pezen en onder andere rond de snuit nog een deel van de gemummificeerde huid. In het skelet staken veren van spreeuw, merel, holenduif en grote bonte specht. De mate van indroging, ligging onder de holle boom en de veren die in het skelet zaten, deden mij veronderstellen dat het skelet uit de holle boom afkomstig moest zijn. Zo'n mogelijke nestboom met een skelet leek me zeer merkwaardig. Ik heb onmiddellijk gebeld met Robert Keizer, die dit gebied inventariseert op boommarters; na een beschrijving van de plek bevestigde hij dat het een nestboom was (drie jongen). Hij had bij een controle met de camera in het donker uit het onderste gat een wervelkolom en enkele ribben

zien steken en dacht dat het om konijn ging. De werkelijkheid blijkt dus anders te zijn.

Bijzonder opvallend was de schade aan de schedel. De rechterkant van de schedel was zwaar beschadigd, alsof het dier bij de keel is gegrepen, waarbij de schedel is gekraakt. Deze schade is dusdanig dat het mij onmogelijk lijkt dat die buiten de boom is ontstaan door bijvoorbeeld hond of vos. Geen enkel dier is dan nog in staat om een boom in te klimmen. Er zijn dan nog twee mogelijkheden. De boommarter is, aan bijvoorbeeld een ziekte, in de holte overleden en door het latere gebruik door boommarters is de schedel beschadigd. De boommarter is door een ander dier (een andere boommarter?) in de holte gedood. Mij zijn echter geen gevallen bekend van gevechten tussen boommarters waarbij dodelijke slachtoffers zijn gevallen. De doodsoorzaak blijft dus een mysterie.

Verder is het opmerkelijk dat een vrouwtje ervoor kiest haar jongen naast een skelet te werpen. Dat lijkt mij geen prettig kraambedje. Waarschijnlijk was de ruimte aanvankelijk groot genoeg, maar door het groeien van de jongen moest meer ruimte gecreëerd worden hetgeen verklaart waarom een deel van het skelet naar buiten was geduwd en uit de holte stak.

Robert Keizer vertelde mij dat het nest rond de tijd van de vondst van het skelet is verhuisd naar een andere holle beuk even verderop. Het kan dus zijn dat door het gesleep met de jongen het skelet naar beneden is gevallen. Inmiddels ligt het bij Alterra om verder bekeken te worden.

BELEVING

Boommarter in de tuin

Marian Bak

met medewerking en foto's van Jan van Dam

Onze eerste kennismaking met de boommarter dateert uit oktober 2005. Wij hadden een aantal pindanetjes in de tuin opgehangen en soms, nadat we 's avonds na het werk de netjes hadden opgehangen, waren ze de volgende ochtend verdwenen. Dit gebeurde bijna elke nacht. Ze werden als het ware afgeknipt.

Dit intrigeerde ons, want aanvankelijk zagen we nooit de dader. Dit deed ons ertoe besluiten een videocamera neer te zetten, maar ook daarmee lukte het niet om de dader te betrappen.

In een bepaalde boom hadden we een klein voederhuisje voor vogels met daaronder een opgehangen pindanetje. Het pindanetje was met een dunne draad bevestigd aan het huisje. Op een zondagmorgen bleek zelfs het hele huisje verdwenen. Later vonden we het huisje terug op de oprit van de burens, op zo'n tien meter verwijderd van de oorspronkelijke plek aan de boom.

We besloten een dikke elektriciteitsdraad te gebruiken om de nieuwe pindanetjes aan het voederhuisje op te hangen, zodat de pinda's niet in één keer meegenomen konden worden. Hiermee trachtten wij de onbekende dader te verplichten de pinda's ter plekke op te eten. Ook deden we een extra pindanetje in de spiraal die op de foto zichtbaar is onder aan het vogelhuisje. Dit bleek ook de nodige tijd te kosten, voordat de dader het pindanetje hier uit getrokken had. Ten slotte hebben we er een oud kattenhalsbandje met een belletje aan bevestigd om geattendeerd te worden als de dader zou verschijnen.

Uiteindelijk op een avond in oktober om 08.00 u hoorden we geluid van gerommel aan het vogelhuisje en gerinkel van het belletje en zagen we dat de dader bleek een boommarter bleek te zijn. Terwijl Jan de eerste foto's door de schuifpui maakte, filmde ik door de schuifpui met een videocamera. Deze eerste foto's en video-opnames zijn kwalitatief niet zo goed. Na deze voor ons eerste kennismaking met de boommarter, merkten we dat de boommarter regelmatig terugkwam in de tuin en ook hebben we hem in de winter van 2005 op

2006 regelmatig waargenomen. Het was altijd donker als we hem zagen. Dat was lastig, want Jan wilde graag betere foto's maken en probeerde hem zonder glas er tussen te fotograferen. Het flitsen door de schuifpui en het belichten met een schijnwerper kon de marter niet deren. De eerste keer dat Jan probeerde de deur te open, was hij direct vertrokken. Later is Jan op zijn sokken omgelopen om hem te fotograferen. Zodra hij dat door had, was hij weer vertrokken. Na een poosje begon de marter eraan te wennen en op een dag kon Jan tot op een paar meter afstand foto's maken terwijl de boommarter (door ons Matje genoemd) aan het eten was. Jan wist hier een serie foto's van te maken. Later konden we de buitendeur soms open doen om naar de garage te lopen en dan zagen we dat Matje onverstoorbaar aan het eten was.

We hebben twee katten en waren wel een beetje benauwd dat de boommarter hen iets aan zou doen. We hebben gezien dat onze kat door het kattenluik naar buiten ging en hoe ze op elkaar reageerden. De boommarter stopte met eten en bekeek de kat nauwlettend, totdat hij merkte dat de kat geen interesse toonde. Toen at hij gewoon verder.

Die winter hebben we de boommarter tot april 2006 gezien. De afgelopen winter 2006-2007 hebben we hem niet waargenomen.

Op 30 juli 2007 kregen we bezoek van twee boommarters in de tuin. Ze hadden het deze keer niet op de pindanetjes voorzien, maar op de appels. We hadden speciaal voor hen nog een paar extra netjes opgehangen, maar deze lieten ze links liggen. Ook later zijn de pindanetjes blijven hangen en verdwenen alleen de appels uit het vogelhuis. Op 1 augustus tijdens Jan zijn vrije dag, kwam weer een boommarter enkele appels ophalen.

Toen Jan zijn camera ging pakken verdween de boommarter. Jan is vervolgens met de camera op zo'n drie à vier meter van het voederhuisje op de bank gaan zitten met een boek. Na korte tijd kwam

de boommarter terug en kon Jan op de motordrive een serie foto's van de boommarter maken.

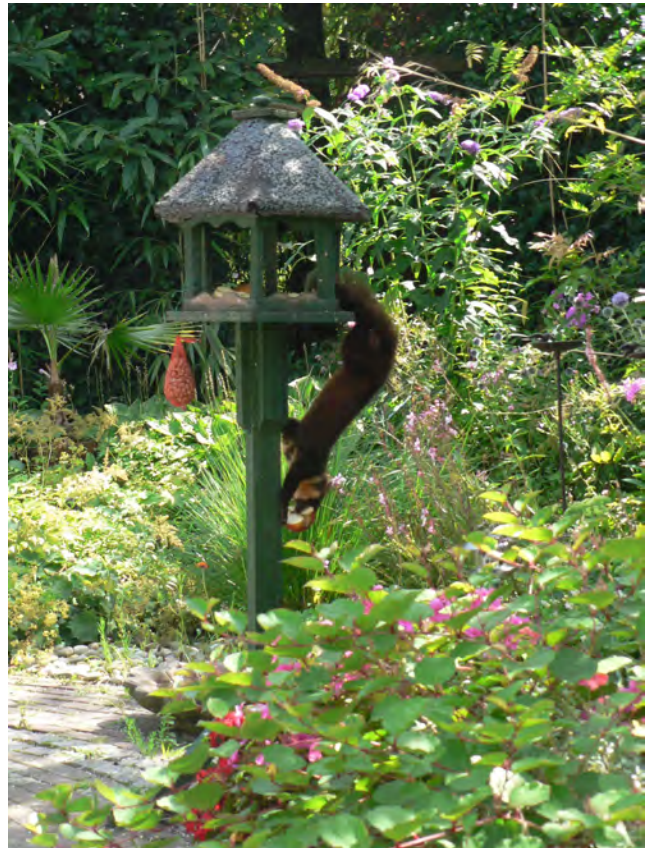
Die ochtend was hij op de markt en vertelde het verhaal aan de marktkoopman die het vogelvoer leverde. De leverancier had die ochtend gehoord dat er drie boommarters bij andere mensen in de tuin waren geweest. Wij zijn helaas niet in staat geweest meer bijzonderheden over deze ontmoetingen te achterhalen.

Avondopname van boommarter in het voerderhuisje (Foto's: Jan van Dam)

Dagopname van boommarter bij voerderhuisje (Foto's: Jan van Dam)

Struikrovers: boekbespreking

Ben van den Horn

Geert-Jan Roebbers, S. Halewijn. 2007.

Struikrovers, over wezel, hermelijn, otter, das en andere dappere marters,

pp 72. KNNV Uitgeverij, Zeist, ISBN 978 90 501 1 247 5.

Verkrijgbaar in de boekhandel en via www.knnvuitgeverij.nl

Struikrovers is verplichte kost voor allen die met het martervirus zijn besmet. Ik heb het zelf ademloos gelezen. Het boek doet iets met je; bij de beschrijving van elke soort dacht ik weer terug aan mijn eerste persoonlijke waarneming. Mijn eerste hermelijn in Joegoslavië op jonge leeftijd, mijn eerste bunzing bij het spoor achter het ouderlijk huis. En ook mijn eerste veelvraat al bij een eerste waarnemingspoging afgelopen zomer in Finland.

Ik weet dat er meer leden binnen de WBN rondlopen die op jonge leeftijd in het veld onverwachts “Marterachtige Momenten” hebben gekend en daar behoorlijk door gevormd zijn bij hun hobbykeuzes. Dus als u jonge kinderen heeft en wilt dat ze zich tot topsporter gaan ontwikkelen, houdt *Struikrovers* dan buiten hun bereik. Voor je het weet wordt de drang tot marteronderzoek onomkeerbaar...

Struikrovers

Zoals de titel al doet vermoeden is dit boekje over de in Nederland voorkomende marters geschreven voor kinderen. Zowel het taalgebruik als de vormgeving doen hieraan recht, evenals de vele fraaie illustraties. Maar al snel verraden de tactische opzet en het gedegen feitenmateriaal, dat marterkenners als Sim Broekhuizen, Chris Achterberg en Dick Klees aan de totstandkoming hebben bijgedragen. Ook volwassenen zullen aan het boek veel lees- en kijkplezier beleven.

De hoofdstukken beslaan meestal twee bladzijden: links tekst met een kleine illustratie, rechts een grote foto. De tekst is vlot geschreven (incidenteel wat kinderlijk) en zeer informatief. Doordat gekozen is voor benadering vanuit een groot aantal invalshoeken, blijft de lezer gefascineerd en komt hij erg veel over marters aan de weet. Zo zijn er hoofdstukjes over de familie van de marterachtigen, de jacht op marters, onderzoek, voedsel, voortplanting en hoe je marters kunt speuren en herkennen. Vervolgens worden aparte hoofdstukken gewijd aan elk van de in onze contreien voorkomende marters, inclusief de fret. Daarbij zijn naast de duidelijke tekst en foto's ook cartoonachtige tekeningen opgenomen. Dat lijkt in eerste instantie wat modernistisch, maar nadere bestudering leert dat ze heel precies de specifieke kenmerken van de betreffende soort laten zien. En als afwisseling van het grote aantal foto's zijn ze ook welkom. Aansluitend zijn verspreidingskaartjes opgenomen. Kortom, een heel mooi en leerzaam boekje, dat niet mag ontbreken in de boekenkast van de zoogdierliefhebber. En dat zeker eerst een tijdje op tafel te pronk zal liggen.

Alice Pillot in *Zoogdier* 2007-18(3).

BESCHERMING

Drie jaar ervaring met de hengcam

Ben van den Horn

mede namens Bram en Chris Achterberg, Hans Kleef, Harry van Diepen, Vilmar Dijkstra, Robert Keizer, Ruud van den Akker, Olga van der Klis en Henri Wijsman

1. Inleiding

Na drie jaar is voor de WBN het gebruik van de hengcam een niet meer weg te denken techniek geworden. Voor de nieuwe lezers onder ons: een *hengcam* is de samenstelling van *hengel* en *camera*; het gaat hier om een infrarood-gevoelige minicamera met microfoon bevestigd aan een hengel, gevoed door een accu en verbonden met een kleine monitor of opnameapparatuur.

In 2007 is opnieuw gebruik gemaakt van de methode van de hengcam, waarbij in holle bewoonde bomen wordt gekeken om vast te stellen of er naast een volwassen boomarter ook jongen huizen en zo ja, hoeveel. Ook blijkt het mogelijk te zijn om met herhaalde inspecties op één locatie de sterfte van de jongen in de nestholte vast te stellen. Deze gegevens zijn relevant voor het schatten van de aantallen boomarters en om beheertechnische of infrastructurele maatregelen voor te stellen voor boomartervriendelijk terreinbeheer.

2. Ontheffing en gedragsprotocol

Het ministerie van LNV heeft de Zoogdierverseniging VZZ een ontheffing verleend van de bepalingen in de Flora- en Faunawet. Daarmee is het toegestaan waarnemingen met hengcams te doen in de nestholte van een boomarter.

Op basis van de ervaringen uit 2005-2006 meent de WBN dat men zich bij het verantwoord gebruik van de hengcam aan een aantal deels voor zichzelf sprekende gedrageregels houdt; bijvoorbeeld

slechts bij aannahme van aanwezigheid van een boomarter de camera gebruiken om ook andere bosbewoners niet te verstoren. Zo veel mogelijk wordt gestreefd om inspecties van nestholten 's nachts uit te voeren. Nieuwe hengcamgebruikers worden begeleid door specialisten, om de risico's die kleven aan het gebruik van deze techniek binnen aanvaardbare grenzen te houden.

Met dit protocol (zie ook MARTERPASSEN XII) voor nestinspecties met een hengcam wordt beoogd het aantal schrikreacties van de moertjes door het hengcammen op hetzelfde beperkte niveau te houden van de afgelopen twee jaar.

Om vast te stellen of we hier in slagen, worden ook in 2007 de resultaten van het hengcammen weer langs de "meetlat" gelegd.

3. De meetlat

In MARTERPASSEN XIII is een uitvoerige beschouwing gegeven hoe alle feitelijke interacties tussen boomarter en hengcammer (en de aanvaardbaarheid) in een perspectief kunnen worden geplaatst. Tabel 1 toont de kern van deze beschouwing. Een verhuizing van een boomarter onmiddellijk na een inspectie met de hengcam, eventueel vooraf gegaan door irritatie of agressie tijdens de inspectie, is een feit waar de inspecteurs een grote aversie tegen hebben en bijgevolg waarvan zij een "zeer kleine" kans van optreden toelaatbaar achten.

Tabel 1. *Interacties tussen hengcammer en boomarter tijdens of vlak na de inspectie, de gevolgen en de waardering ervan.*

Interacties	Gevolg	Aversie	Aanvaardbare kans van optreden
1. verhuizing na irritatie of agressie	verontrusten en mogelijk verjagen	zeer groot	zeer klein
2. verhuizing	mogelijk verjagen	zeer groot	zeer klein
3. irritatie of agressie	verontrusten	groot	klein
4. geen (waarneembare) of beperkte interactie	geen merkbaar gevolg	niet	groot

4. Evaluatie van seizoen 2007

Tabel 2 toont een vergelijking van de seizoenen 2007 en 2006.

Tabel 2. *Vergelijking seizoenen 2007 en 2006*

Seizoen	# inspecties	# “moer thuis”	Zichtbare angst of irritatie
2007	116	47	7
2006	108	60	7

In 2007 werden door de inspecteurs in totaliteit 116 inspecties terugmeld. Twee daarvan betroffen permanente videobewaking gedurende een bepaalde periode (zie elders in deze MARTERPASSEN). Bij deze inspecties werd de moer 47 maal thuis aangetroffen. In 2007 werd de moer relatief minder vaak thuis aangetroffen vergeleken met 2006, hetgeen tot tevredenheid stemt.

In zeven gevallen was wel sprake van irritatie, angst of agressie. In drie van die zeven gevallen was sprake van fysiek contact van de boommarter met de camera. Ten minste één geval van agressie, waarbij de camera op de moer stootte, kon verklaard worden door de ondiepte van de enkele toegangsholte, waarbij er geen uitwijkmogelijkheden waren.

In drie van de zeven gevallen was sprake van verhuizing kort na de inspectie. Een van de drie verhuizingen vond plaats na 3 juni en is gezien de datum hoogstwaarschijnlijk niet aan het hengcammen toe te schrijven.

Tabel 2 toont dat de cijfers voor scenario 3 (“angst- en irritatie”, zie Tabel 1) voor 2007 relatief ongunstiger uitvallen dan voor 2006, alhoewel de verschillen beperkt zijn. Alleen dat feit is genoeg reden voor het bestuur om eenvoudig realiseerbare maatregelen te willen treffen.

5. Verbetermaatregelen

5.1. Technische maatregelen

De technische verbetermaatregel die door het bestuur van de WBN zo veel mogelijk wordt ingevoerd is de camera die kantelbaar is naar een verticale stand. Dit is de remedie tegen de situatie van een enkel ondiep gat. Met een dergelijke camera-

arm is het mogelijk een holte van buiten naar binnen te bekijken, zonder fysiek contact van camera en boommarter te hebben.

5.2. Operationele maatregelen

Ook in geval van een nieuwe nestboom met meerdere gaten, waarvan de interne configuratie van binnen nog onbekend is bij de hengcammer, wordt – bij alternatief van het hooggelegen gat – afgezien de camera in het onderste gat te steken. Via een inspectie via het hooggelegen gat kan een idee worden verkregen van het inwendige van de boom en is het mogelijk een inschatting te maken of de camera in een lager gat kan worden gestoken zonder de boommarters te raken of te dicht te benaderen. Ook bij een nestboom met twee of meer gaten kan met een kantelbare camera via het laaggelegen gat horizontaal de boom in worden gekeken. Op die wijze is te achterhalen of boommarters aanwezig zijn op het niveau van de holte, of net eronder. In zo’n geval is het niet nodig de camera de holte in te steken. Als er geen boommarters te zien zijn, mag men ervan uitgaan dat de holte dieper is en kan de camera de boom worden ingebracht. Zelfs dan is niet uit te sluiten, dat men eigenlijk te dicht op de boommarters zit (vooral als de jongen al wat groter zijn); deze kans van optreden wordt echter aanvaardbaar geacht, omdat alles in het werk is gesteld om fysiek contact te voorkomen.

6. Conclusies

De hengcam heeft in 2007 opnieuw haar grote waarde bewezen.

Hoewel toeval een rol zal spelen, lijken de cijfers erop te wijzen dat de inspanningen zo veel mogelijk bij afwezigheid van de moer te inspecteren een positief resultaat hebben opgeleverd in 2007.

Alhoewel de verschillen beperkt zijn en een oordeel “goed” of “slecht” niet te vellen is, vallen de “angst- en irritatiecijfers” voor 2007 licht ongunstiger uit dan voor 2006. Alleen dat feit is genoeg reden voor het bestuur om “geen-spijt-maatregelen” in gang te zetten; dit zijn eenvoudig realiseerbare technische en operationele maatregelen om de aanvaardbare kansen van optreden uit Tabel 1 nog verder omlaag te brengen en die zeker geen averechtse effecten zullen hebben.

Gedragscode zorgvuldig bosbeheer

Gerrit Visscher

1. Inleiding

In dit artikel wordt ingegaan op een landelijke vrijstellingsregeling van een aantal verbodsartikelen in de Flora- en faunawet. Deze regeling is door het ministerie van LNV in 2005 ingevoerd ter vermindering van het grote aantal ontheffingen dat jaarlijks werd aangevraagd op grond van artikel 75 van die wet. De bepalingen van de Flora- en Faunawet werden als een belemmering ervaren voor gangbare, bedrijfsmatige werkzaamheden. Zo ook in de bosbouw, waar men het gevoel kreeg dat het bos op slot ging. Door te werken conform een gedragscode kon men gebruik maken van die vrijstelling en was een individuele ontheffing in de meeste gevallen niet meer nodig. Deze gedragscode is met name van belang bij de uitvoering van zogenaamde zomervellingen: het vellen (kappen) van bomen in het voortplantingsseizoen van beschermde fauna.

Aan de hand van een voorbeeld uit het Kromme Rijngebied in de provincie Utrecht zal ik trachten aan te geven wat dit voor gevolgen kan hebben, voor fauna in zijn algemeenheid en voor de boommarker in het bijzonder

2. Het Kromme Rijngebied

Het gebied onder langs de Utrechtse Heuvelrug bestaat grotendeels uit een lint van landgoederen. Ze zijn hoofdzakelijk noord-zuid gesitueerd en eindigen bij het riviertje de Kromme Rijn. Het is een overgangslandschap van hoog naar laag, doorsneden door zeer langgerekte wettingen. De belangrijkste is de Langbroeker wetting, aangezien langs deze natte as de meeste kastelen zijn opgericht. Bekende namen zijn bijvoorbeeld Sterkenburg, Lunenburg en Sandenburg.

Het is een gevarieerd gebied met opgaand (park)bos, hakhout, knotbomen, boomgaarden, houtwallen en populieren. Dit alles afgewisseld door landbouwgronden. Door een kleigrondslag is de groei van de bomen goed en zijn sommige bossen eeuwen oud. Bosbouw en jacht waren in dit Kromme Rijngebied altijd belangrijke factoren waarop het beheer van de landgoederen mede was afgestemd.

3. Bosbouw versus natuurbeheer

Op een van deze, niet nader te noemen landgoederen was de beheerder een soort inhaalslag begonnen, waarbij in eerste instantie populierenbos werd verwijderd ten gunste van reeds aanwezige, zeer oude complexen essenhakhout. Door natte perioden ontstonden problemen met het tijdig uit het bos rijden van het gevelde hout. Daardoor was men eind maart-begin april 2005 nog bezig met uitrijden van oud loofhout, dat dunningsgewijze was geveld.

Een vogelaar stoorde zich hieraan, aangezien de bomen machinaal werden uitgereden en daarbij de onderbegroeiing behoorlijk werd vernield. Hij had gelezen dat er een gedragscode was ingesteld, waarin het broedseizoen was vastgelegd tussen 15 maart en 15 juli. Hij klaagde daarom bij de provincie Utrecht dat de wet werd overtreden wegens versturende werkzaamheden in het broedseizoen.

Waarom bij de provincie? Namens het ministerie van LNV is handhaving van de Boswet hoofdzakelijk aan de provincies gedelegeerd. Omdat ook de uitvoering van de Flora- en Faunawet voor een deel bij de provincies is neergelegd en ik in het Utrechtse voor beide wetten ben aangewezen als handhaver, kreeg ik deze klacht ter behandeling. In het contact met de vogelaar vertelde deze ook over een waargenomen boommarker, die hij tijdens zijn ronde op het landgoed enige jaren daarvoor was tegengekomen.

4. Gedragscode zorgvuldig bosbeheer 2005-2010

Door strenge bepalingen in de Flora- en Faunawet zat Nederland op slot. Althans dat was de conclusie voor bepaalde brancheorganisaties na een twee jaar ervaring met die wet. Voor iedere versturende activiteit in het landschap moest een ontheffing worden verworven en dat belemmerde veelal de normale bedrijfsvoering. De bosbouwers kwamen via het Boschap en in samenwerking met Vogelbescherming als eerste branche met een concept-gedragscode. Daarmee werd in 2004 proefgedraaid tijdens zogenaamde zomervellingen.

Een velling is het oogsten van bos, dat tegenwoordig veelal met dure bosbouwmachines wordt uitgevoerd. Deze machines (type Harvester) moeten

vanwege de kosten jaarrond kunnen draaien, dus ook in de tijd dat normaliter niet wordt gewerkt in de bossen. Daarnaast is het vanwege de bodemstructuur soms gewenst om in droge perioden te werken. Dit bleek het geval op het bewuste landgoed.

Na ministeriële goedkeuring trad per 1 april 2005 de gedragscode Zorgvuldig Bosbeheer 2005-2010 in werking en kreeg daarmee een wettelijke status. Deze gedragscode houdt in dat bosbouwwerkzaamheden die conform de code worden uitgevoerd automatisch een vrijstelling geven van wettelijke verboden. Bij de vrijstellingsregel zijn twee criteria belangrijk: de zeldzaamheid van de aangetroffen soort en de ingrijpendheid van de werkzaamheden. Hoe zeldzamer de soort en hoe ingrijpender de activiteit, hoe strikter de regelgeving.

Alle beschermde flora- en faunasoorten staan met naam en toenaam (latijnse naam) in de wet genoemd. Daarbij zijn ze op grond van zeldzaamheid/kwetsbaarheid in categorieën ingedeeld. De boommarter is ingedeeld in tabel 3 (bijlage 1 Algemene Maatregel van Bestuur), waarin de soorten staan die de meeste bescherming (dienen te) krijgen. Ter vergelijking: Steenmarter staat in tabel 2 en Bunzing in tabel 1. Overigens staan tot mijn verbazing Hermelijn en Wezel ook in tabel 1, maar dat zal wel te maken hebben met hun landelijke verspreiding die beter is dan die van de boommarter.

5. Bestendig beheer of onderhoud, bestendig gebruik of ruimtelijke inrichting of ontwikkeling

Zie hier een aantal termen die belangrijk zijn bij de beoordeling of van de vrijstelling gebruik gemaakt mag worden. Uit het woord bestendig blijkt dat het moet gaan om activiteiten die bestaan uit een voortzetting van een praktijk, die is gericht op behoud van een bestaande situatie. De werkzaamheden worden al langer op deze manier uitgeoefend en hebben kennelijk niet verhinderd dat zich beschermde soorten in het gebied hebben gevestigd.

Het vellen van bomen in de bosbouw valt onder bestendig beheer en de gedragscode moet daarom worden toegepast bij tabel 2 en 3-soorten en bij vogels. Voor tabel 1-soorten is geen gedragscode vereist.

Belangrijkste onderdeel van de gedragscode is inventarisatie. De opdrachtgever (veelal de bosbe-zitter) voor de werkzaamheden is verantwoordelijk

voor een gedegen inventarisatie van de flora- en faunasoorten in het gebied waarin de werkzaamheden gaan plaats vinden. Niet is voorgeschreven wie de inventarisatie moet uitvoeren, maar wel dat het deskundig moet gebeuren. De praktijk is dan ook dat dit werk veelal wordt uitbesteed aan gespecialiseerde bureaus, organisaties of individuen met een reputatie op dit gebied. Opdrachtgevers die zelf de inventarisatie uitvoeren of het door eigen personeel laten uitvoeren moeten kritisch worden beoordeeld. Er is immers een economisch belang mee gemoeid!

6. Controlelijst zorgvuldig bosbeheer

De tijdens de inventarisatie vastgestelde elementen die beschermd dienen te worden, worden in het veld gemarkeerd en/of tevens vastgelegd in een controlelijst die bij de gedragscode wordt gevoegd. Deze checklist zorgvuldig bosbeheer is voor handhavers het belangrijkste instrument om te controleren in hoeverre men serieus bezig is geweest met inventarisatie van het gebied.

Opvallend aan de controlelijst is dat deze vooral is gericht op te beschermen vogelsoorten van de zogenaamde Rode lijst 2004 en van Bijlage 1 van de Vogelrichtlijn. Hierdoor en door het vaststellen van een broedseizoen tussen 15 maart en 15 juli, blijkt in de praktijk dat men vooral is gefixeerd op het inventariseren van vogelnesten of -broedsels. Het feit dat Vogelbescherming mede verantwoordelijk is voor de tot stand gekomen code versterkt (naar mijn idee) dit beeld. Het gaat echter om meer want er is sprake van te inventariseren elementen. Hier komen we o.a. bij de soort die ons allen bezig houdt, de boommarter.

Bomen met hollen (holtes), spleten of rottingsgaten dienen te worden gespaard en ontzien. Sparen betekent gewoon dat ze moeten blijven staan en ontzien betekent dat voldoende afstand van die boom wordt gehouden tijdens het vellen van bomen in de omgeving. Voorgeschreven is dat de velrichting altijd van de boom is afgewend. De zager moet dus zorgen dat de om te zagen boom niet in de richting valt van de te beschermen boom. Dit ter voorkoming van beschadiging.

7. Bostypen

Er worden in de gedragscode drie typen bos onderscheiden, namelijk naaldbos: bos dat voor ten minste 80% uit naaldhout bestaat; populierenbos: bos dat voor ten minste 80% uit populieren bestaat en loof- en gemengd bos: alle bossen die geen naald- of populierenbos zijn. Dit laatste type bos geniet de meeste bescherming. In de periode van 15 maart tot 15 juli worden op grond van de code

namelijk geen boswerkzaamheden uitgevoerd in loof- en gemengd bos! Als uitzondering op deze verbodsregel kan in de periode tot 15 april nog wel het hout worden uitgesleept dat voor 15 maart is geveeld. De praktijk is dus dat tot 15 maart kan worden gezaagd en dat vervolgens nog tot 15 april het gezaagde hout kan worden uitgesleept.

Ter wille van de lengte van dit artikel wil ik niet ingaan op allerlei mogelijke situaties die zich in de praktijk kunnen gaan voordoen en waarbij de uitleg van de wet en vooral de uitleg van de gedragscoderegels vraagtekens oproepen. Overigens zijn dergelijke praktijksituaties wel van belang voor de evaluatie van het werken met een gedragscode. De minister wil na zo'n vijf jaren kijken of dit een werkbaar systeem vormt. Ik wil afronden door de afloop van de situatie op het Kromme Rijn landgoed te beschrijven.

8. Hoe het afliep op het landgoed

In 2005 kon worden voorkomen dat de uitsleepactiviteiten (zie paragraaf 3) vanaf april nog werden doorgezet. De verantwoordelijke beheerder zag in dat hij de werkzaamheden beter kon staken en in de nazomer weer voortzetten. Bovendien moest in een nabij gelegen oud loofbos ook nog worden gedund.

Ten aanzien van dit minimaal zeventig jaren oude zomereikenbos met rijke onderbegroeiing was het beheerprobleem dat zich in het centrale deel een Blauwe reigerkolonie bevond. De vraag was in hoeverre je een dunning mag uitvoeren in een koloniebos van een beschermde vogelsoort.

Terwijl de discussie daarover nog gevoerd werd, kwam het antwoord uit de praktijk. In november 2005 (dus buiten het broedseizoen) werden tientallen eiken dunningsgewijze geveeld. Daarbij werd het koloniegedeelte met zo'n veertig nesten ontzien, althans er werden geen aantoonbare nestbomen omgezaagd. Niets aan de hand dus, ware het niet dat de gevelde boomstammen bleven liggen. Wederom vanwege de natte kleigrond verkoos de beheerder het uitslepen van die stammen uit te stellen tot in een droge periode. Op 15 april 2006 was de dunning al lang klaar, maar lagen de tientallen stammen nog in het bos. De reigers hadden de nesten al enige tijd bezet en hun broedseizoen was dus begonnen. Ook voor talrijke andere vogelsoorten begon het broedseizoen, waaronder diverse zomervogels. Alhoewel de beheerder bekend was met de in de gedragscode gestelde ter-

mijnen verkoos hij blijkbaar te wachten met uitslepen.

Tot halverwege mei 2006 gebeurde er vervolgens niets meer in het terrein. Wel achter de schermen, maar daarover kan ik geen mededeling doen. Op 15 mei bleek plotseling en geheel onverwacht dat de beheerder en de houtverwerker alsnog opdracht hadden gegeven om de in het bos liggende stammen uit te slepen. Een bedrijf was daar machinaal mee begonnen, maar gestopt op zo'n 10 meter van de eerste reigerkolonieboom. Verder durfde men vooralsnog niet te gaan. In die kolonie zaten talrijke jongen op de nesten. Door het rijden met een tractor en het slepen van de zware bomen over de bosbodem was de goed ontwikkelde struik- en kruidlaag over grote delen vernield. Omdat de gedragscode juist bedoeld is om in ieder geval in loofhout vanaf 15 april dergelijke zaken te voorkomen, werd het werk stilgelegd. Men was immers een maand over tijd!

Er volgde een strafrechtelijk onderzoek, waarbij het bos de volgende vroege ochtend werd geïnventariseerd op beschermde soorten, i.h.b. broedvogels.

Van zo'n vijftien soorten werd, al dan niet aan de hand van zangactiviteit, de aanwezigheid in het broedseizoen in een geschikt broedbiotoop vastgesteld. Op grond van jurisprudentie kon van deze soorten de status van broedvogel worden aangenomen zonder dat er daadwerkelijk broedsels werden gevonden.

Van boommarter werden op twee plaatsen uitwerpselen gevonden en in een latere periode ook een zo goed als zekere nestboom. Deze was zonder dat de beheerder het wist gelukkig wel blijven staan.

Qua inventarisatie had men alleen de reigerkolonie als te sparen element op de controlelijst geplaatst. De uitvoerder van de sleepactiviteiten drong met zijn machine diep het bos in en vastgesteld werd dat tot op tien meter van de dichtstbijzijnde nestboom van de reigerkolonie was gereden en uitgesleept.

Uiteindelijk bleek deze met foto's onderbouwde constatering de rechter het meest te hebben overtuigd dat de Flora- en faunawet wet was overtreden. Er volgde een veroordeling met een voorwaardelijke sanctie van €2000 met een proeftijd van twee jaar.

HUISHOUELIJK

Werkgroepbijeenkomst 17 maart 2007 in de Bergschuur te Amerongen

Ben van den Horn

Dit jaar was er slechts één werkgroepbijeenkomst op zaterdag 17 maart 2007 te Amerongen in het Berghuis op de terreinen van Staatsbosbeheer. De VZZ gaf uiting van haar betrokkenheid via deelname van directeur Jos Teeuwisse. Door de grote opkomst werd de noodzaak weer eens duidelijk om te zoeken naar grotere ruimtes om het groeiende ledental te bergen tijdens werkgroepvergaderingen.

Na vele jaren is in de werkvergadering besloten de contributie van de WBN te verhogen van 7€ naar 10€ vanwege de gestegen drukkosten en bestuurskosten, waaronder de kosten voor internet-bankieren. De WBN is nog steeds op zoek naar een secretaris

WBN-lid Chris Achterberg (in dienst bij de VZZ) meldde een aantal boommarteractiviteiten die vanuit de VZZ worden gecoördineerd: het in opdracht van LNV gericht verzamelen van verspreidingsgegevens van de boommarter, het verzorgen van opleidingen in de “witte gebieden” (Kenne-merland en Brabant en de Sallandse Heuvelrug), het plaatsen van cameravallen in Noord-Limburg en Friesland (Gaasterland en de Oude Venen).

Ook heeft de gemeente Ede gegevens gevraagd voor “natuurwaarden gestuurd beheer” in haar bossen. Aan de VZZ is gevraagd om een boommarterinventarisatie in de periode 2007-2012 te coördineren en vrijwilligers de inventarisatie te laten uitvoeren.

De domeinnamen boommarters.nl (meervoud) en boommarter.nl (enkelvoud) zijn geclaimd door de VZZ met het doel om deze te gaan gebruiken.

In de wetenschappelijke vergadering ging Henri Wijsman in op de correlaties tussen de worp-grootte en voedselschaarste. Het was een voorproefje op een volledig artikel in Zoogdier 2007, jaargang 18, nr. 3.

Ruud van den Akker presenteerde een film waarin dassen een wasbeerhond ontmoetten tijdens het fourageren. Jaap Mulder toonde ons de primeur van de in Limburg waargenomen wilde kat door middel van een cameraval. Dit versterkt ons in de verwachting van een veelbelovende techniek om boommarters te traceren in “witte gebieden”. Bram en Chris Achterberg hadden geheel volgens verwachting weer een precies verslag van het afgelopen seizoen voorzien van prachtig beeldmateriaal.

Na afloop van de bijeenkomst volgde een goed verzorgde en geslaagde excursie bij aangename temperaturen rond de berg van Amerongen. Onderdeel was een bezoek aan de (inmiddels gesneuveld) nestboom van het “Ballet van Amerongen” tijdens de voorjaarsbijeenkomst 2001 van de Boommarter Werkgroep in Amerongen (zie MARTERPASSEN VIII). Ook kregen we de berk met de scheur te zien, waar op ooghoogte een boommarter met jongen te zien was in 2006 (zie MARTERPASSEN XIII).

Verslag WBN Lustrum 26 en 27 oktober 2007

Henri Wijsman & Ben van den Horn

1. Inleiding

Op 26 en 27 oktober 2007 heeft de Werkgroep Boommarter Nederland van de Zoogdierverseniging VZZ bij Alterra haar vijftienjarig bestaan gevierd. Op vrijdag 26 oktober was er een bijeenkomst voor pers en autoriteiten gevolgd door een excursie. Op zaterdag 27 oktober was er een themadag in Alterra met als motief: Zorg voor de boommarter. Speciaal voor deze dagen zijn edu-

catieve posters, stickers en een ansichtkaartenset in omloop gebracht.

2. Mediadag op Vrijdag 26 oktober 2007

Op de mediadag spraken Henri Wijsman en Sim Broekhuizen over wat de WBN al bereikt heeft en wat de bedreigingen zijn voor de boommarter, waarbij het verkeer voorop staat. Hugh Jansman gaf aanbevelingen voor beheer en behoud. Na-

mens het Ministerie van LNV leverde Jan Kruijs-hoop een bijdrage, die er op wees dat velerlei bevoegdheden van het ministerie juist worden overgedragen aan de provincies. Hier en daar bemoeit dat het benaderen van het juiste loket om een onderzoeksproject op gang te brengen; en eveneens geschiedt dat door het beleid om zo min mogelijk specifieke dieren te willen begunstigen en veeleer hun leefgebieden. Niettemin is duidelijk dat het dispersiegedrag van boommarters een witte vlek is die door de overheid met onze hulp moet worden ingevuld om de juiste maatregelen te kunnen overwegen. Hierbij is geopperd om meer boommarters met een zendertje te gaan volgen.

Na hem sprak Bart van Tooren van Natuurmonumenten die er op wees dat de samenwerking van Natuurmonumenten met de WBN zeer soepel verloopt en dat men van de vrijwilligers van de PGO's er eigenlijk alleen maar meer wil hebben; hij pleitte voor (nog) meer cursussen. Herman Linde van Staatsbosbeheer noemde vervolgens tal van praktische maatregelen om de bossen vriendelijker te maken voor spechten zoals het behoud van dood hout. Hier maken uiteindelijk ook boommarters graag gebruik van om hun jongen in te werpen. De terreinbeherende organisaties hebben een zware verantwoordelijkheid ten aanzien van het vallen van dood hout boven de wegen en paden. Zo is onlangs Staatsbosbeheer door de rechter aansprakelijk gesteld wegens iemand die in een 'speelbos' in de boomklimmend een tak had gepakt die gebroken is, met letstel als gevolg. Dit maakt dat men terughoudend wordt in het dulden van dode bomen boven een wandelpad. Een nieuwe methode, een alternatief voor "kandelaberen", is nu dat men met een shovel de laanboom eenvoudigweg naar buiten drukt, zodat alles wat er af valt in ieder geval buiten de laan terecht komt.

Verhoopt mag worden dat in vervolgbesprekingen met de instanties projecten van onderzoek van de grond zullen komen.

De excursie vond plaats nabij Amerongen en er werden nestbomen van boommarters bezocht onder het toeziend oog van Televisie Gelderland. In de pers zijn langere of kortere bijdragen verschenen over de boommarter en in het onderzoek van de Gelderse Vallei is duidelijk gebleken dat zo een publiciteit voor een vloed van meldingen leidt, mensen bereikt die anders geheel aan de boommarter voorbij zouden zijn gegaan. De eerste reacties begonnen al op zondag binnen te komen.

3. Themadag op Zaterdag 27 oktober 2007

Op 27 oktober vonden een zeventigtal toehoorders de weg naar Wageningen. Eigenlijk wil dat zeggen dat er behalve de in groten getale opgekomen WBN-ers er weinig, te weinig, nieuwe belangstellenden onder het gehoor waren.

Ben van den Horn en de broers Bram en Chris Achterberg gaven in grote detaillering verslagen van de boommarters in de terreinen in Utrecht die zij inventariseren. Daar was een wijfjesboommarter bij die individueel kerkenbaar is en al in zeven seizoenen achtereen jongen wierp. Er werd ook een superbe film vertoond die het gedrag van moeder en jongen in een nauwe boomholte lieten zien.

Gerrit Visscher gaf een deskundig overzicht van de wetten die de natuur bescherming moeten verlenen, bijvoorbeeld de kapverordeningen die verontrusting in broedtijd en voortplantingsperiode moeten verhinderen en van de moeilijkheden bij het handhaven hiervan (zie ook het artikel op pagina 61 van deze MARTERPASSEN).

Sim Broekhuizen vergeleek de oecologie van steen- en boommarters en sprak de hoop uit dat de boommarter een weg zal vinden om nog gemakkelijker om te gaan met de aanwezigheid van de mens, zoals de steenmarter (tot veler verwensing) gelukt is.

Henri Wijsman poneerde de stelling, die hij uitvoerig onderbouwde, dat in Nederland 380 boommarters voorkomen, wellicht een weinig meer. Hij benadrukte op beide dagen dat wij in Nederland kansen hebben om onderzoek te doen naar de boommarter. Immers, wij hebben in een dichtbevolkt land toch boommarters en wel in bossen die slechts zelden afgesloten zijn voor de jacht, wat in het buitenland regel is. Voorts maken de relatief vlakke en goed bereikbare bossen dat er elk seizoen zeer veel nesten van de boommarter bekend en bestudeerd worden, waaronder het tellen van de jongen met een ingebrachte camera een der jongste ontwikkelingen is.

Hugh Jansman gaf aanbevelingen voor beheer en behoud, waaronder de hoop dat wij een telemetrieproject van de boommarter zullen kunnen starten. Hij noemde de boommarters de "aapjes van ons bos", hetgeen de landelijke pers blijkt te hebben gehaald.

Wegens ziekte moest spreker Vilmar Dijkstra verstek laten gaan, maar hij werd kundig vervangen door Ronald Messemaker, boswachter van Na-

tuurmonumenten in het grote veengebied De Wieden en lid van de WBN, waar sinds een aantal jaren zeer regelmatig boommarters, ook jongen en nesten, worden gesignaleerd, hetgeen wijst op de kolonisatie van een tot dusver niet de aandacht trekkend milieu. Ruud van den Akker vertoonde hierna een boommarterfilm waar men jongen hardnekkig zag oefenen in het klimmen in een holle eik.

Ten slotte vatte Koen Van Den Berge de situatie in Vlaanderen samen. Hij sprak van een verspreiding

die 'diffuus en discreet' is, slechts hier en daar wordt wel eens een boommarter gezien of overreden en grote bosgebieden met oud hout zijn er niet. Toch is er een bosje bekend waar nu al weer een seizoen of acht boommarters voorkomen en zich voortplanten. De grote vraag "hoe ze elkaar dan toch gevonden hebben" is blijkbaar door een boommarter best te beantwoorden, hetgeen de mogelijkheid opent dat ze bijvoorbeeld in Salland best tot het standwild kunnen behoren zonder dat dat tot nu toe erg is opgevallen. Er is nog veel te doen voor de WBN!

Jaarverslag 2008

Ben van den Horn

In januari 2007 vierde de WBN haar derde lustrium! Vijftien jaar zijn we bezig om het aantal boommarters te schatten op basis verspreidingsgegevens en het aantal nestbomen. Op 31 oktober waren er eenenzestig gevallen van voortplanting van de boommarter in 2007 geregistreerd, dit zijn er meer dan ooit!

Net als het aantal ontdekte nesten groeit ook het ledental van de WBN nog steeds, dit jaar van eenenzestig tot achtenzestig. Belangrijke nieuwe leden werden gevonden in Overijssel en daar is inmiddels een groeiend netwerk actief. De leden kwamen in het voorjaar in een werkvergadering bijeen en het bestuur vergaderde twee maal. Het lustrumcomité kwam ook meerdere malen bijeen om de viering van het vijftienjarig bestaan op 26 en 27 oktober 2007 met een Tweedaags Symposium voor te bereiden.

Het bestuur WBN heeft in oktober 2007 te Utrecht in een inmiddels regulier overleg met het bestuur VZZ gesproken over raakvlakken en samenwerking.

Op de Lustrumbijeenkomst op vrijdag 26 oktober 2007 voor genodigden werd de pers en autoriteiten duidelijk gemaakt dat er nog steeds bedreigingen bestaan voor het voortbestaan van de boommarter in Nederland, waarvan het verkeer één van de grootste risicofactoren is. Het ministerie van LNV en Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer hebben hun plannen voor het behoud van de boommarter toegelicht. Om als werkgroep te kunnen adviseren over hoe versnipperde leefgebieden zo effectief mogelijk verbonden kunnen worden, is het van belang te weten hoe boommarters zich verplaatsen. Er is met LNV afgesproken om spoedig bijeen te komen om alle obstakels die een telemetrie-

project in de weg staan weg te nemen. Ter voorbereiding op zo'n gesprek heeft het bestuur WBN een telemetrieonderzoeksplan klaar liggen, dat moet resulteren in een opdrachtgevende en een opdrachtnemende partij.

Erelidmaatschap voor Sim Broekhuizen

Op 27 oktober kwamen er zeventig deelnemers op de Themadag, hoofdzakelijk WBN-leden. Naast lezingen over de terreinen waar boommarters voorkomen, de aantalsontwikkelingen, aanbevelingen voor beheer en behoud, de wetten die de natuur moeten beschermen en de verschillen en overeenkomsten tussen boom- en steenmarters werden er ook prachtige film vertoond die het gedrag van moeder en jongen in een nauw boomholte lieten zien. Ook werd Sim Broekhuizen benoemd tot erelid van de WBN, iets dat hem al jaren toekwam. Bij het in ontvangst nemen van de felicitaties prees Sim de samenwerking met Ge-

rard Müskens, een belangrijke factor om zo'n erelidmaatchap te verdienen.

Meer over het lustrum treft u aan in "Verslag WBN Lustrum 26 en 27 oktober 2007" elders op pagina 64 in deze MARTERPASSEN.

Geheel volgens verwachting verscheen jaarbrief MARTERPASSEN XIII met de gebruikelijke rubrieken faunistiek, veldwaarnemingen, oecologie, beleving, en de huishoudelijke zaken, waaronder de verslagen van de (werk)vergaderingen en excursies. De Digitale Boommarter Nieuwsbrief met actuele gebeurtenissen zowel in als buiten het geboorteseizoen werd veertien maal verstuurd.

Ter gelegenheid van het Lustrum verscheen in oktober de educatieve poster "Zorg voor de Boommarter!" samen met een bijbehorende ansichtkaartenset. Op dit PR materiaal staan de kernboodschappen uit de brochure "Zorg voor de Boommarter!" nog eens kernachtig verwoord. Ook is er een WBN-sticker "Zorg voor de boommarter!" geproduceerd, die op elke autobumper zou moeten kleven.

Sinds juni is er naast de www.vzz.nl ook een extra website www.werkgroepboommarter.nl in de lucht. Het betreft een "verdiepingssite" op basis van de informatie uit de Brochure "Zorg voor de Boommarter!".

Ook zijn er weer nieuwe resultaten geboekt bij de uitvoering van de onderzoeksplannen. Ruud van den Akker is druk bezig met om de fotoval met lokstof (bijvoorbeeld valerian in olie zoals geopperd door Jaap Mulder) te perfectioneren. Dit is van belang om boommarters te lokken; in de onzekere gebieden (Kennemerland, Robbenoordbos, Twente-Salland, bossen bij Silvolde, Gaasterland) kan hiermee het vaststellen van de aanwezigheid van boommarters wellicht worden vereenvoudigd.

Op 1 juli werd een dode marter gemeld tussen Amersfoort en Achterveld, die op Alterra als steenmarter is geïdentificeerd. Gevolg hiervan is dat er met de aanwezigheid van steenmarters in Gelderse Vallei zowel als in Utrecht rekening zal moeten worden gehouden, tenzij dit heel toevallig een losgelaten exemplaar zou betreffen. Maar gelet op de trek naar het westen kan het wel zijn dat de fauna van Midden-Nederland met de steenmarter is uitgebreid.

Het op de hoogte blijven van relevante internationale literatuur heeft weer een behoorlijke impuls

gekregen via allerlei beschikbare zoektechnieken waar het bestuur over kan beschikken. Via deze de website kunnen de leden daar ook kennis van nemen.

Het bestuur heeft ook dit jaar het gebruik van de infraroodcamera bij boomholte-inspecties geëvalueerd. Op pagina 59 van deze MARTERPASSEN staat beschreven hoe op basis van analyse van alle terugmeldingen worden de bestaande procedures (gedragsregels) langs de meetlat zijn gelegd. Het bestuur heeft besloten geen hengcams meer te leveren aan particulieren.

Het bestuur is op zoek naar een nieuwe secretaris met ingang van dit najaar.

Onze plannen voor 2008 zijn onder meer:

- Een begin maken met het in de prioriteiten gesneuvelde onderzoek naar de mast en de muizenstand om een relatie met het jaarlijks aantal gevonden nestbomen te kunnen leggen.
- Een telemetrieproject, waarbij boommarters met een zender zullen worden uitgerust om hun terreingebruik te kunnen volgen, knelpunten te identificeren en ook de sturende elementen in het landschap waarlangs boommarters zich graag verplaatsen.
- Boommarteronderzoek in Noord-West Overijssel, dat zich onder meer richt op de grootte van de populatie, de nestplaatskeuze, de benutte terreintypen door boommarter en de verschillen in voedselkeuze van de boommarters in de moerasgebieden en de boommarters op de meer traditionele plekken.
- Het verder ontwikkelen van de hengcam met aandacht voor hoge holten en draadloze opnametechniek.
- Tweemaal per jaar een vergadering met aansluitende excursie organiseren. Om de twee jaar houden we een themadag over gevonden nestbomen.
- Een meer luxe uitgave van MARTERPASSEN met kleurenprenten op te nemen, gefinancierd uit de verhoging van de contributies.
- Het blijven zoeken naar nestbomen en nog meer intensivering van de inventarisatie op de witte-plekkengebieden.
- Instellen van een commissie die de registratie van waarnemingen kan borgen.
- De mogelijkheden verkennen om parkoersen in boommartergebieden te inventariseren op keutels om een relatie te leggen tussen het aantal vindplekken op plaatsen waar boommarters lopen (en niet slapen) en de maand van het jaar.

Financieel verslag 2007 Werkgroep Boommarter Nederland - VZZ

Walther Bakker

	Inkomsten (€)		Uitgaven (€)	
	Begroot	Gerealiseerd	Begroot	Gerealiseerd
Rente	100,00	0,00		0,00
Subsidie VZZ	250,00	250,00		
MARTERPASSEN XIII			427,00	415,52
Contributie WBN-leden (incl. MP XIII)	427,00	594,00		
Bestuur			50,00	33,15
Recette winkel	80,00	109,00		72,00
Lustrum najaar 2007	500,00	6210,00	1000,00	4698,25
Gift Uitgeverij Maruba BV aan Boommarterstichting		2000,00	2000,00	2000,00
Donatie 2007 aan Boommarterstichting		2500,00	5000,00	5000,00
Vergadering voorjaar 2007			50,00	40,25
Vergadering najaar 2007			50,00	40,25
Debiteuren WBN 2006	42,00	28,00		
Crediteuren WBN 2006			55,19	55,19
Crediteuren WBN 2008 (Lustrum Catering)		1905,51		
Debiteuren WBN 2008				50,00
Batig saldo	7233,19	0,00		1191,90
Balans	8632,19	13596,51	8632,19	13596,51

Saldo Giro	1-1-2007	1203,45
Kas	1-1-2007	0,00
Sterrekening	1-1-2007	3531,88
		<u>4735,33+</u>

Saldo Giro	31-12-2007	4547,60
Kas	31-12-2007	63,27
Sterrekening	31-12-2007	1366,36
		<u>5977,23+</u>

Financieel verslag Boommarterstichting 2007

Walther Bakker

	Inkomsten (€)		Uitgaven (€)	
	Begroot	Gerealiseerd	Begroot	Gerealiseerd
Rente	50,00			
Giften	100,00	100,50		

	Inkomsten (€)	Uitgaven (€)	
	Begroot	Gerealiseerd	Begroot Gerealiseerd
Advies	100,00		
WBN (NOVA-donatie uit 2004)	5000,00	5000,00	
Gift Uitgeverij Maruba BV/Maas van Drie	2000,00	2000,00	
Onderzoek boommarker		1000,00	1013,37
Projecten		1000,00	697,07
Reserve apparatuur		500,00	
Brochure druk 1500 stuks		1842,08	1842,08
Brochure 750 stuks verkoop	1125,00	265,69	
Bestuurskosten (waaronder KvK)			44,48
Crediteuren 2008		300,00	
Batig saldo		1532,92	4069,19
Balans	8375,00	7666,19	5875,00 7666,19

Saldo Giro 1-10-2006	0,00
Kas 1-10-2006	0,00
	<u>0,00</u> +
Saldo Giro 31-12-2007	4069,19 +
Kas 31-12-2007	0,00
Saldo 31-12-2007	<u>4069,19</u> +

Begroting 2008 Werkgroep Boommarker Nederland-VZZ

Walther Bakker

	Inkomsten (€)	Uitgaven (€)
Rente	100,00	
VZZ basissubsidie	250,00	
MARTERPASSEN XIV		680,00
Contributie leden	680,00	
Bestuur		50,00
Winkelinkomsten	80,00	
Vergaderingen 2008		100,00
Debiteuren 2007	50,00	
Crediteuren 2008		1905,51
Nadelig saldo	1575,51	
Balans	2735,51	2735,51

Begroting 2008 Boomarterstichting

Walther Bakker

	Inkomsten (€)	Uitgaven (€)
Rente	50,00	
Giften	100,00	
Advies	100,00	
Onderzoek boomarter		1000,00
Projecten		3000,00
Reserve apparatuur		500,00
Verkoop posters, kaarten, stickers	500,00	
Brochure	100,00	
Crediteuren 2007		300,00
Nadelig saldo	3950,00	
Balans	4800,00	4800,00

Ledenlijst Werkgroep Boomarter Nederland-VZZ

Secretaris WBN

Bram Achterberg
Koningin Wilhelminaweg 72
3958 CP AMERONGEN
A.Achterberg@phys.uu.nl
0343- 452524

Huub Berger
Zeisterweg 106
3931 MG WOUDENBERG
hberger@tiscali.nl
0343-491426

Jan ten Böhrer
Ordermolenweg 64
7312 SL APELDOORN
jan.tbohmer@planet.nl
055 3552850

Chris Achterberg
Koningin Wilhelminaweg 72
3958 CP AMERONGEN
chris@achterberg-horst.demon.nl
chris.achterberg@vzz.nl
0343-452524 (0651 995134)

Geurt Besselink
Saksenlaan 11
7312 TN APELDOORN
geurt@natuurfotogeurt.nl
055-3551557 (06 42 085 530)

Wim Bomhof
Loolaan 90
3971PP DRIEBERGEN RIJSENBURG
wim.bomhof@planet.nl
0343-515031

Ruud van den Akker
Berlagelaan 103
3723 AC BILTHOVEN
rumarvandenakker@wanadoo.nl
030 2280409 (06 22641186)

Monique Bestman
De Grutto 92
3972 PD DRIEBERGEN-RIJSENBURG
m.bestman@louisbolk.nl
0343-533951

Sim Broekhuizen
Herenstraat 19
6981 CT DOESBURG
sim.broekhuizen@wur.nl
0313-471 950 (0317 478 757)

Fred Alleijn
Eikbosserweg 258a
1213 SE HILVERSUM
geen e-mail
035-5771555

Florian Bijmold
Henric de Cranestraat 112
8374 KR KUINRE
fbijmold@planet.nl
0527-231 006 (06-29073581)

Cees Buys
Fazantlaan 109
6951 JL DIEREN
c.buys@planet.nl
0313-419 997 (06 53485999)

Teun Baarspul
Kloosterstraat 21-rood
2021 VJ HAARLEM
teunbaarspul@hotmail.com
023-5264624

Edwin Bloemers
Boutensstraat 12
3771 GR BARNEVELD
emmyb@xs4all.nl
0342 414 811

Kees Canters
Zuiderkerkstraat 12
8011 HG ZWOLLE
geen e-mail
038-4234589

Walther Bakker
Berkenlaan 6
8162 NX EPE/TONGEREN
Walther.W.Bakker@inter.NL.net
0578 688 299 (0650 217 289)

Marc Boersma
Rietkamp 9
8191 TH WAPENVELD
mboersma@solcon.nl
0620 615 262

Alma Derksen
Nieuwe Veenendaalseweg 227
3911 MJ RHENEN
demetzee@hotmail.com
0317 619 920,

Harry van Diepen
Troelstrastraat 2
8161 DS EPE
vandiepen@introweb.nl
0578-615 114 (06 12197525)

Vilmar Dijkstra
Pinksterbloemstraat 54
6832 BK ARNHEM
v.dijkstra@vzz.nl
026-4431826

Teunis Glismeier
Bentinckstraat 61
3882 EB PUTTEN
geen e-mail
0341-358003

Jan van der Greef
De Beaufortlaan 8
3971 BM DRIEBERGEN
jan.vandergreef@tno.nl
0343-518491

Margriet Hartman
J.J.P. Oudkwartier 5
3723 ZA BILTHOVEN
mooibos@msn.com
030-2257277

Udo Hassefras
Post Haarzuilens, Ockhuizerweg 39
3455 RV HAARZUILENS
U.Hassefras@Natuurmonumenten.nl
06 - 54295341/030-6775466

Tim Hofmeester
Dijkgraaf 4-9a8
6708 PG WAGENINGEN
t.hofmeester@gmail.com
0611226222

Ben van den Horn & Elise Schokker
Celsiusstraat 4
3817 XG AMERSFOORT
belise@hetnet.nl
033-4625970 (06 51217194)

Monique van der Horst
Koningin Wilhelminaweg 72
3958 CP AMERONGEN
monique@achterberg-horst.demon.nl
06 22481478

Frans Jacobs
Rijnbanddijk 7
4043 JH OPHEUSDEN
frans.jacobs@wur.nl
0488 441 093 (0644 254 850)

Hugh Jansman
G.v.Stellingwerfstraat 18
3812 SL AMERSFOORT
hugh.jansman@wur.nl
06 51645460 (033 4654100)

Jenneke Kamphuis
Berkenlaan 15
8181 NP HEERDE
jenneke.kamphuis@hetnet.nl
0578 691968

Jan Kapaan
Otterloseweg 5
6718 ZL EDE
johannespeggy@hotmail.com
0318 663981

Robert Keizer
Harnjesweg 20
6707 EV WAGENINGEN
robertkeizer@hotmail.com
0317-453477 (06 51198227)

Rick van Kesteren
Roland Holstlaan 22
3431 GP NIEUWEGEIN
RKesteren@rotterdamzoo.nl
030-6031627

Hans Kleef
Hoofdweg 225
9621 AJ SLOCHTEREN
hl.kleef@gmail.com
0598-422193

Dick Klees
Legstraat 2a
4861 RK CHAAM
studio.wolverine@wanadoo.nl
016-149 3170 (06 21572238)

Kees de Kroon
Berkenweg 2 - B
3941 JB DOORN
cmmdekroon@hetnet.nl
0343 412442

Olga van der Klis
Heldringsweg 4
7351 BE HOENDERLOO
vdkli45@hetnet.nl
055 3781079

Tjeerd Kooij
Arnoudstraat 22
6824 GB ARNHEM
TjeerdKooij@hotmail.com
026-4452213 (06-20786375)

Peter van der Leer
Capella 10
6922 LG DUIVEN
pvanderleer@hotmail.com
0316-281061

Jannie te Linde
Jan Flintermanlaan 7
9269 VV VEENWOUDEN
j.g.te.linde@zwo.nhl.nl
0511 474640

René van Lopik
Amsterdamseweg 138
6814 GJ ARNHEM
recona.van.lopi@planet.nl
06 53179449

Erwin van Maanen
Gewestlaan 45
7431 AJ DIEPENVEEN
e.v.m.shaman@home.nl
0570-614176

Ronald Messemaker
Veneweg 253
7946 LV WANNEPERVEEN
R.Messemaker@Natuurmonumenten.nl
0527-206520

Johan Metselaar
Boomstede 337
3608 BA MAARSSSEN
johanmetselaar@casema.nl
0346-567812

Jeroen Mos
Onder de Bomen 4
6871 CH RENKUM
wildlifeworld@hotmail.com
06 618819921

Jaap Mulder
De Holle Bilt 17
3732 HM DE BILT
muldernatuurlijk@gmail.com
030 2213471

Gerard Müskens
Van Nispenstraat 4
6561 BG GROESBEEK
gerard.muskens@wur.nl
024-3976343 (06 51 312 667)

Adrie Nieuwenhuizen
Meervelderweg 22
3888 NK NIEUW-MILLIGEN
adrie-nieuwenhuizen@hetnet.nl
0577-456466

Mark Ottens
Papaverhof 45
3772 GW BARNEVELD
m.ottens@europedooors.nl
0342 419431 (0624 533 460)

Aaldrik Pot
Tortelstraat 4
9331 KJ NORGE
aaldrik@putorius.nl
0592 614687

Silvan Puijman
Boonakker 3
7861 AV Oosterhesselen
s.puijman@groningerlandschap.nl
0524 581260

Jeroen Reinhold
Archipel 35-44
8224 HK LELYSTAD
reinhold@landschapsbeheer.net
0320 231971 (0320 294939)

Ad van Roosendaal
Groenloseweg 43
7261 RM RUURLO
zonneroos@fotoroosendaal.nl
0573 491480 (06 40104747)

Gerald Schoots
Eperweg 23A
8084 HB 't HARDE
gerald.schoots@planet.nl
0525 650700 (06 28639790)

Hanneke Sevink
Einder 31
3742 ZG BAARN
hannekesevink@freeler.nl
035 5421019 (0622 630 641)

Anke van der Wal
Liebergerweg 716
1223 PZ HILVERSUM
Anke.van.der.Wal@waternet.nl
035 6424741 (0621 508 185)

Henri & Willemien Wijsman
Tony Offermansweg 6
1251 KJ LAREN
hwijsman@hetnet.nl
(wjijsman@hetnet.nl)
035 5389031

Ruben Smit
Floralaan 41
6707 HN WAGENINGEN
Rubensmit@planet.nl
0317 422657

Kees van Wegen
Rentinckstraat 11
3791 VN ACHTERVELD
keesvanwegen@hetnet.nl
0342 452124

Edward van IJzendoorn
Molenveltlaan 8
2071 BS SANTPOORT
ijzendrn@planet.nl
023 5391446

Hans Teunissen
Abraham Blankaartsingel 163
3813 PA AMERSFOORT
h.teunissen@nki.nl

André Westendorp
Het Grotenhuis 15
7091 AS DINXPERLOO
andrewestendorp@12move.nl
0315 651637

Mark Zekhuis
Het Laar 243
7414 BR DEVENTER
rarevogel@planet.nl
0570 641921

Hans Vink
Boterhoeve 5
3992 NB HOUTEN
hans.vink@solcon.nl
030-6374917 (tussen 18.30 en 19.30)

Riny Westeneng
Van der Waalsstraat 36
6706 JR WAGENINGEN
familie.westeneng@kliksafe.nl
0317 413317

Cees Zoon
Witharenweg 10
7738 PG WITHAREN
cpmzoon@freeler.nl
0523 676470

Gerrit Visscher
Bereklaauw 18
8131 GN WIJHE
disvis@planet.nl
0570 521035 (06 53969288)

Rombout de Wijs
Arminiushof 58
1216 KG HILVERSUM
myotis@zonnet.nl
035 621 8157

Wanda Zwart
Meginhardweg 35
6841 HB ARNHEM
mice75nl@yahoo.com
026 3892956 (06 52480501)

De boommarter had in 2007 ook weer tweemaal een hoofdrol in de VARA rubriek Natuur in Beeld. De foto linksboven is van Hugh Jansman en de foto met de slapende boommarter van Ben van den Horn. Rechts poseert Vroege Vogels presentator Menno Bentveld met de Brochure "Zorg voor de Boommarter!" (Foto: Ben van den Horn)

COLOFON

MARTERPASSEN is een uitgave van de Werkgroep Boomarter Nederland (WBN) van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) en vooral bedoeld voor interne communicatie tussen de leden.

Redactie

Ben A. van den Horn
Aaldrik H. Pot

Vormgeving

Ben van den Horn

WBN-logo en alle illustraties

Dick J.C. Klees

Ontwerp voorkant

Koen Sandifort

Reproductie en Bindwerk

Drukkerij Zuidam & Uithof

Oplage

150

Contributie WBN

EUR 10,- inclusief MARTERPASSEN
Giro 344938
Ten name van:
Penningmeester
Werkgroep Boomarter Nederland
te Epe/Tongeren

VZZ

Oude Kraan 8
6911 LJ Arnhem
Telefoon: 026 3705318
Website: www.vzz.nl
postgiro 203737

België en Luxemburg
Postgiro 000-1486269-35
Ten name van:
Penningmeester VZZ Arnhem
Nederland;
lidmaatschap €30 per jaar, inclusief de abonnementen op de verenigingstijdschriften Lutra en Zoogdier.

Verschijningsdatum

Maart 2008

Verkrijgbaarheid

Bestellen - zolang de voorraad strekt!- bij het VZZ-bureau (adres zie bovenstaand), de kosten worden gebaseerd op de verzend- en administratiekosten (een verdere vrijwillige bijdrage wordt op prijs gesteld); een rekening wordt meegestuurd.

Verantwoording

Redactie streeft niet naar uniformiteit in schrijfstijl of niveau. Wel wordt getracht een uniforme spelling en schrijfwijze te hanteren. Er is voor gekozen om namen van soorten met een kleine letter te schrijven. Topografische namen worden volgens de Topografische kaart van Nederland gespeld.

De vermelding van wetenschappelijke namen wordt in het algemeen achterwege gelaten, met een uitzondering, hier gemaakt, voor de boomarter, die de wetenschappelijke naam *Martes martes* (Linnaeus, 1758) draagt.

Overname en gebruik van gegevens.

Citeren van of verwijzen naar artikelen uit MARTERPASSEN is toegestaan mits duidelijke bronvermelding plaatsvindt. De volgende kanttekening wordt hierbij gemaakt. Omdat MARTERPASSEN vooral is bedoeld voor intern gebruik, kunnen en mogen niet alle vermelde gegevens als wetenschappelijk bewezen feiten worden beschouwd. De redactie is dan ook niet aansprakelijk voor de juistheid van de in de verschillende bijdragen beschreven informatie, inzichten of meningen. Het gebruik van de in MARTERPASSEN gepresenteerde informatie is voor eigen verantwoordelijkheid.

Inlichtingen WBN

Ben van den Horn
Celsiusstraat 4
3817 XG Amersfoort
Telefoon: 033-4625970
E-mail: info@werkgroepboomarter.nl
Web-site : www.werkgroepboomarter.nl

